

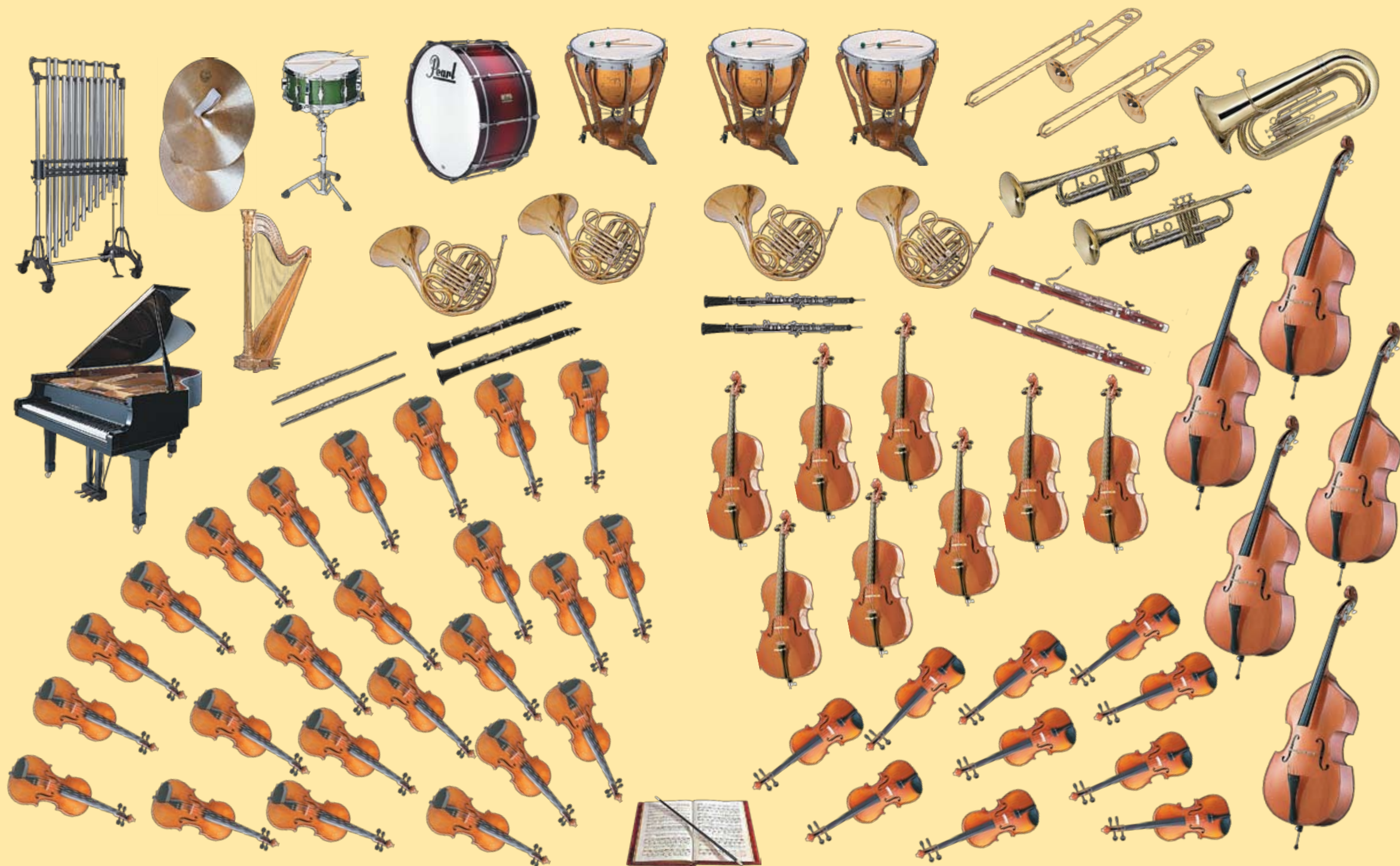
Алла Величко СЛОВНИК-ДОВІДНИК ЮНОГО МУЗИКАНТА

Алла Величко

СЛОВНИК- ДОВІДНИК ЮНОГО музиканта

СИМФОНІЧНИЙ ОРКЕСТР

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
Державний науково-методичний центр
змісту культурно-мистецької освіти

Алла Величко

СЛОВНИК-ДОВІДНИК ЮНОГО МУЗИКАНТА

Комплекс навчально-методичного забезпечення
навчальних предметів «Сольфеджіо»
і «Українська та зарубіжна музичні літератури»

Для мистецьких шкіл

2020

Рекомендовано до друку ДМЦНЗКМУ (лист № 332 від 2 жовтня 2017 р.)

Автор-укладач

Величко А. Є.

викладач-методист, завідувача теоретичним відділом Золотоніської дитячої музичної школи Черкаської області, спеціаліст вищої категорії

Рецензенти:

Давидова О. М.

доцент кафедри історії української музики та музичної фольклористики Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського, кандидат мистецтвознавства, член Національної спілки композиторів України

Кулик В. В.

викладач-методист, завідувача теоретичним відділом дитячої музичної школи № 33 м. Києва, кандидат мистецтвознавства

Павленко Т. П.

викладач-методист, завідувача відділом музично-теоретичних дисциплін КЗ Білоцерківської міської ради «Білоцерківська школа мистецтв № 1», заслужений діяч мистецтв України, член Національної всеукраїнської музичної спілки

Яворська Л. М.

викладач-методист, голова циклової комісії природничо-наукових та фундаментальних дисциплін Черкаського музичного училища ім. С. С. Гулака-Артемовського

Редактори:

Бриль М. М.

директор Державного науково-методичного центру змісту культурно-мистецької освіти, кандидат психологічних наук, заслужений працівник культури України

Смольська Н. І.

методист вищої категорії Київського міського методичного центру навчальних закладів культури та навчальних закладів, член Національної всеукраїнської музичної спілки

Івченко П. О.

методист вищої категорії Державного методичного центру навчальних закладів культури і мистецтв України

Відповідальна за випуск

Зінченко В.М.

методист вищої категорії відділу формування і моніторингу змісту та якості культурно-мистецької освіти

«Словник-довідник юного музиканта» пропонує учням мистецьких шкіл базові поняття основних навчальних предметів. Він містить близько 800 музичних термінів, «Алфавітний покажчик імен», «Словник іншомовних слів та музичних термінів» та додатки – таблиці гам, інтервалів, акордів.

ЗМІСТ

Від автора	4
Як користуватися «Словником-довідником юного музиканта»	5
А	7
Б	21
В	31
Г	42
Д	51
Е	65
Ж	71
З	73
І	79
К	83
Л	105
М	109
Н	122
О	128
П	134
Р	145
С	153
Т	172
У	184
Ф	186
Х	193
Ц	196
Ч	198
Ш	200
Щ	202
Ю	202
Алфавітний покажчик імен	203
Словник іншомовних слів та музичних термінів	223
Додатки	232
Список використаної літератури	246

ВІД АВТОРА

Ідея створення «Словника-довідника юного музиканта» виникла як результат наполегливих педагогічних пошуків більш ефективних форм навчання в закладах початкової мистецької освіти.

Особливістю «Словника-довідника» є те, що в ньому подана інформація відразу з трьох навчальних предметів – фаху, сольфеджіо та музичної літератури, які є основними у формуванні юного музиканта.

Мета словника – у компактній формі подати учням необхідні для них поняття. В умовах сучасного «інформаційного буму», коли свідомість дитини переобтяжена, зростають вимоги до якості інформації. Учні повинні отримувати найсуттєвіше в доступній та лаконічній формі. Саме це завдання намагається вирішити дане видання.

Джерело інформації має бути зручним для постійного використання. Невід'ємною частиною нашого життя став Інтернет, можливості якого невичерпні. Але друковане видання, яке «завжди під рукою», у навчальній практиці має свої переваги і є просто необхідним.

При створенні «Словника-довідника» були використані різні авторитетні музикознавчі джерела. У виданні представлена спроба знайти формулювання, максимально адаптовані до вікових можливостей школярів. При цьому враховувалося, у якому класі учні знайомляться з тим чи іншим терміном (тобто враховувався вік дитини, її здатність сприймати матеріал відповідного рівня складності). Ряд формулювань подаються таким чином, що їх можна засвоювати «по спіралі»: на початковому етапі задовольнитися стислим визначенням, у подальшому – більш розгалуженим, засвоївши статтю до кінця. Учень має змогу сам вибрати обсяг необхідних йому знань. В окремих випадках збережено загальноживані визначення, сформульовані іншими авторами, оскільки головна мета словника – подати учням інформацію в найбільш зручній для учня формі (джерела вказані у використаній літературі).

«Словник-довідник юного музиканта» адресований учням та викладачам мистецьких шкіл.

ЯК КОРИСТУВАТИСЯ

«СЛОВНИКОМ-ДОВІДНИКОМ ЮНОГО МУЗИКАНТА»

Юний друже! Перед тобою надзвичайно потрібна і корисна книга. Вона відкриє тобі секрети Країни Музики, познайомить з різними музичними термінами і поняттями. Щоб навчитися користуватися «Словником-довідником...», проведемо тренування.

Знайди розділ «Зміст». Ти бачиш тут літери українського алфавіту. Біля них надруковані цифри; вони вказують, на якій сторінці «Словника...» знаходиться кожна з цих літер. Крім того, якщо ти закриєш книгу і подивишся на сторінки з правого боку, то помітиш кольорову «доріжку», що веде згори донизу. Розкрий книгу в будь-якому місці; ти побачиш на зовнішніх полях кожної сторінки зображення певної літери. Влаштуй собі гру: «Я швидко знаходжу потрібну літеру». Робиться це так. Відкрий обкладинку книги. У ліву руку візьми якусь частину сторінок і починай випускати їх з руки, притримуючи великим пальцем. Ти помітиш, як із правого боку будуть миготіти літери. Загадай собі певну літеру, а потім, користуючись запропонованим способом, відкрий її. Потренуйся так декілька разів: з кожним разом ти вправлятимешся швидше і легше.

Словник – це така книга, яку не потрібно читати послідовно від початку до кінця. Він стане тобі в нагоді, коли ти захочеш дізнатися про значення якогось окремого слова, терміну чи поняття. У твоєму «Словнику» близько 800 слів. Як же знайти необхідне слово? Щоб це зробити, потрібно знати *закономірності побудови «Словника-довідника...»*.

Усі терміни в «Словнику...» розташовані в алфавітному порядку. Але на кожну літеру алфавіту починається багато слів. Тому потрібно подивитися на другу літеру слова. Вона підкаже тобі, яке слово знаходиться раніше, а яке – далі. Інколи буває, що в різних словах більша кількість літер є однаковою. Користуйся алфавітом і так само визнач алфавітну послідовність третьої, четвертої літери, аж поки не знайдеш потрібне слово.

Наприклад, ти хочеш дізнатися про значення слова «Соліст». Відшукай літеру «С». Далі зверни увагу на другу літеру слова – «о» і проглянь слова, доки не знайдеш потрібний термін:

Соліст (італ. *solista* від латин. *solus* – один) – 1. Виконавець музичного твору для одного голосу чи інструменту. 2. Виконавець окремої партії в ансамблі, хорі чи оркестрі. 3. Артист, що виконує провідну партію в опері, балеті, ораторії тощо.

Ти бачиш, що заголовкове слово виділене **жирним шрифтом**; у кожному з них позначено наголос. Далі в дужках розміщено переклад слова, якщо воно має іншомовне походження. Наприклад, італійське слово «solista» походить від латинського «solus» – «один» (нижче є перелік умовних скорочень на зразок: англ. – англійська тощо). Після цього йде пояснення значення слова. Інколи буває, що слово має декілька значень. У такому випадку кожне з цих значень отримує своє пояснення і позначене цифрами (1. 2. 3.).

У статтях досить часто зустрічаються слова, виділені *курсивом*. Так позначені терміни, які ти можеш знайти в даному «Словнику...». Для полегшення сприйняття окремі (ключові) слова виділені **жирним курсивом**, щоб привернути увагу з першого погляду.

Багато статей доповнено ілюстраціями, таблицями, відповідними позначками, схемами та нотними прикладами. Інколи є відсилення до розділу «Додатки». Там ти знайдеш таблиці мажорних і мінорних тональностей, інтервалів та акордів, їхні позначення, перелік епітетів для визначення характеру мелодії чи музичного твору в цілому тощо. Також ти можеш скористатися «Словником іншомовних слів та музичних термінів». Окрім того, є розділ «Алфавітний покажчик імен», де ти отримаєш необхідну інформацію про композиторів та назви їхніх найвідоміших творів.

Умовні скорочення

англ. – англійська	португ. – португальська
ар. – арабська	поч. – початок
гр. – грецька	р. – рік
див. – дивись	рр. – роки
до н.е. – до нашої ери	с. – сторінка
ісп. – іспанська	симф. – симфонічний
італ. – італійська	СО – симфонічний оркестр
і т.д. – і так далі	ст. – століття; ступінь
і т.ін. – і таке інше	та ін. – та інші
латин. – латинська	тюрк. – тюркська
напр. – наприклад	угор. – угорська
н.е. – нашої ери	ч. – частина
нім. – німецька	чес. – чеська
норв. – норвезька	фр. – французька
орк. – оркестр	ф-но – фортепіано
пол. – польська; половина	

Словник-довідник юного музиканта

А

Абревіатура (латин. abbrevio – скорочую) – у музиці – знаки, що використовуються:

- 1) для **спрощення** нотного запису:
  - а) перенесення звуків на октаву;
  - б) подвоєння звуків;
  - в) швидкого повтору одного або кількох звуків (*тремоло*);
  - г) позначення особливих прийомів гри (*глісандо, арпеджіо* тощо); *мелізмів (форшлаг, трель, мордент, групето)*;
- 2) для **скорочення** запису нотного тексту:
  - а) повторення п'єси або її частини (*реприза*);
  - б) окремих тактів;
  - в) груп нот чи акордів;
  - г) пауз (тривалістю в декілька тактів) тощо.

Наприклад:

- 1 а) **перенесення звуків на октаву вгору чи вниз («октавний пунктир»):**

Пишеться:

Виконується:

б) подвоєння звуків у октаву:

Пишеться:

Виконується:

Пишеться:

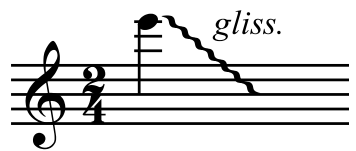
Виконується:

в) тремоло:

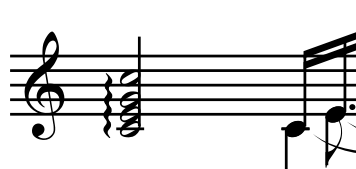

г) глісандо:

арпеджіо:

Пишеться:

Виконується:

або

мелізми:

• форшлаг

Довгий (неперекреслений)

Пишеться:

Виконується:

• форшлаг

Короткий (перекреслений)

• трель:

Пишется: *tr* ~ Виконується:

Пишется: *tr* ~ або *tr* ~ Виконується:

Виконується:

Пишется: *tr* ~ Виконується:

Пишется: *tr* ~ Виконується:

• мордент:

Прямой простой мордент

Пишется: Виконується:

Прямой подвійний мордент

Пишется: Виконується:

Зворотній (перекреслений) простой мордент

Пишется: Виконується:

Зворотній (перекреслений) подвійний мордент

Пишется: Виконується:

• грунто:

Пишется: Виконується:

Пишется: Виконується:

Пишется: Виконується:

Пишется: Виконується:

Пишется: Виконується:

Пишеться: Виконується:

Виконується:

в) знак повторення групи нот:

Пишеться:

Виконується:

г) пауз, що тривають декілька тактів (в оркестровій музиці):

Авангардизм (фр. *avant* – попереду та *garde* – охорона) – сукупність новаторських напрямків мистецтва ХХ ст. Авангардисти прагнули оновити мистецтво за змістом і формою. До музичного авангардизму належать такі композиторські техніки: *сонористика, мінімалізм, алеаторика, конкретна музика, електронна музика*.

Авлós (гр. *aulos*) – давньогрецький духовий інструмент на зразок гобоя. Мав різке звучання, використовувався в античній трагедії, у військовій музиці та для супроводу співу. Виконавець міг грати на двох інструментах одночасно. Вважається далеким попередником сучасного гобоя.

Автентичний кадáнс – див. *Каданс*.

А́втор (від латин. *au(c)tor* – творець) – у мистецтві – людина, що створює художній твір. Автор музики – композитор.

Ада́жіо (італ. *adagio* – повільно, спокійно) – 1. Повільний темп у музиці, що відповідає повільному кроку. 2. Частина циклічного твору (*симфонії, сонати, концерту, квартету*), що виконується

2а) реприза (див. *Реприза*);

Пряма реприза   Подвійна реприза   Зворотна реприза

вольта – знак повторення усієї п'єси або її частини зі змінами (див. *Вольта*):

б) знак повторення одного такту:

Пишеться:

Виконується:

знак повторення двох тактів:

Пишеться:

в повільному темпі і має характер роздуму. 3. Назва п'єси в повільному темпі. 4. Повільний ліричний танець у класичному балеті.

А́ед (гр. aedon) – давньогрецький співак і поет; складав епічні пісні про богів та героїв і виконував їх у власному супроводі на струнному інструменті (лірі, кифарі).

Акадéмія – 1. Філософська школа, заснована давньогрецьким мислителем Платоном (IV ст. до н. е.) біля Афін; була названа на честь міфічного героя Академа. 2. Заклади, товариства (вчених, філософів, поетів, музикантів), що виникли в Італії в епоху *Відродження*. Вони ставили за мету розвиток науки і мистецтва (наприклад, академія «Санта Чечилія», Болонська філармонічна академія тощо). 3. У XVIII ст. академіями називали концерти, публічні музичні вечори. 4. У наш час – вища наукова установа (Академія наук України), вищий заклад мистецької освіти (Національна музична академія України ім. П. Чайковського тощо) або концертне товариство, театр (Королівська академія музики в Лондоні; Академія танцю в Парижі тощо).

А капéла (італ. a cappella) – хоровий спів без інструментального супроводу (див. *Капела*).

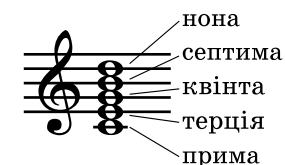
Акíн – народний поет-імпрровізатор і співак у казахів, киргизів та деяких інших народів.

Аколáда (фр. accolade – з'єднувати дужкою) – дужка (пряма або фігурна), що з'єднує два або більше нотоносців з однаковими або різними ключами. Означає, що записані на них ноти виконуються одночасно. Зустрічається у записі творів для окремих музичних інструментів (орган, фортепіано, арфа, челеста, баян, акордеон, бандура тощо), у хорових чи інструментальних партитурах.

Акомпане́мент (фр. accompagnement – супровід) – музичний супровід мелодії, вокального чи інструментального твору. Виконується або на окремому інструменті (фортепіано, гітара, бандура, баян, кобза тощо), або вокальним чи інструментальним ансамблем, хором, оркестром. Виконавець акомпанементу – акомпаніа́тор.

Ако́рд (італ. accordo – злагожденість) – сполучення кількох (не менше трьох) звуків різної висоти (див. *Додатки*). Найбільш поширені акорди терцієвої будови, в яких звуки розташовані по терціях (або можуть бути розташовані по терціях). Акорди терцієвої будови: тризвук (три звуки), септакорд (чотири звуки), нонакорд (п'ять звуків). Нижній звук акорду називається основним тоном (або прима). Інші звуки мають назву відповідно до інтервалу, який вони утворюють з основним тоном: терція – терцієвий тон; квінта – квінтовий тон; септима – септимовий тон і т. д. Назви тонів зберігаються і при оберненнях акорду.

У сучасній гармонії використовуються також акорди нетерцієвої будови.

Акордео́н – музичний інструмент, що має дві різні клавіатури: ліву кнопкову (з готовими акордами) та праву клавiшну клавіатуру (фортепіанного типу). Наявність перемикачів регістрів дає можливість змінювати тембр і подвоювати звуки в октаву та унісон.

Акордеон

Ако́рдовий звук – у багатоголосній музиці – звук, що входить до складу акорду.

Ако́рдовий склад (акордова *фактура*) – спосіб викладу багатоголосного музичного тексту, оснований на послідовності акордів (див. *Фактура*).

Ако́рди терцієвої будови – див. *Акорд*.

Акт (латин. actus – дія) – закінчена частина драматичного твору або театральної вистави (*драми, опери, балету*), що відокремлена від попередньої і наступної частин перервою (*антрактом*).

Аку́стика музична (гр. akouw – чую) – наука, що вивчає природу музичних звуків, особливості їх утворення, поширення та сприйняття.

Акце́нт (латин. accentus – наголос) – раптова зміна гучності окремого звука чи акорду за допомогою сильнішого наголосу. Активність виділення акценту залежить від характеру музики та способу звуковидобування. Для позначення акцентів існують різні графічні знаки:

 – нота виконується голосніше за інші, але не різко;

 – нота виконується протяжніше, «глибше» за інші; такий штрих називається «портаменто» або non legato («не legato» – не зв’язно і не відривчасто);

 – нота виконується різко;

sf – sforzando – сфорцандо – раптове форте на один звук чи акорд.

Алеато́рика (латин. alea – випадковість) – метод сучасної композиції (виник у ХХ ст.); заснований на використанні послідовності звуків та їх сполучень, що утворилися внаслідок випадковості: жеребкування, розбрикування чорнил на нотному аркуші, перетасування нотних аркушів або карток із записом кількох тактів музики тощо. Так виникає твір, у якому відсутні традиційні принципи розвитку.

Але́гро (італ. allegro – веселий, жвавий) – 1. Швидкий темп, що відповідає швидкому кроку. 2. Частина циклічного твору (*симфонії, сонати, концерту*), найчастіше – перша частина (*сонатне алегро*). 3. Назва п’єси у швидкому темпі.

Алемáнда (фр. allemande – німецька) – 1. Старовинний німецький парний танець, що поширився у Франції з ХVІ ст. Характерні риси: помірний темп, плавний, величний характер. Розмір $\frac{4}{4}$; починається затактом. Алеманда супроводжувала урочистий вихід придворних до зали палацу. 2. Інструментальна п’єса, що входила до складу старовинної сюїти (сюїти Й. С. Баха, Г. Ф. Генделя та ін.).

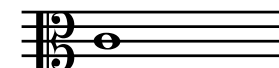
Альт (латин. altus – високий) – 1. Низький співацький дитячий або жіночий голос. Діапазон – *a* – *e*². 2. Партія в хорі чи вокальному ансамблі. 3. Струнний смичковий інструмент, за конструкцією подібний до скрипки, але дещо більших розмірів і зі строем на квінту нижче скрипки – *c* – *e*³. Входить до складу симфонічного оркестру та камерного ансамблю; застосовується і як сольний інструмент. 4. Різновид деяких оркестрових інструментів (альт-саксофон, альт-тромбон, альтовий гобой, домра-альт, балалайка-альт тощо).

Альт

Альтера́ція (латин. altero – змінювати) – підвищення або пониження на півтону чи цілий тон музичного звука; назва звука при цьому не змінюється. Для запису зміни висоти звука використовують п’ять *знаків альтерації*: дієз (#), бемоль (b), дубль-дієз (*), дубль-бемоль (bb), бекар (q) (див. *Знаки альтерації*). Ці назви додають до назв основних звуків, наприклад: фа дієз; сі бемоль, ля бекар тощо. Ключові знаки альтерації пишуться на початку нотного стану і діють до кінця твору або до зміни знаків. Випадкові знаки альтерації пишуть перед нотами: вони діють лише в межах такту, у якому виписані.

Альто́вий ключ – один із ключів групи *До (C)*, що застосовуються в сучасній нотації. Означає, що на 3-й лінії нотного стану розташована нота *до* першої октави (*do*¹ або *c*¹). Використовується для запису партій смичкового альту і частково віолончелі та тромбона (див. *Ключ*).

Амфітеáтр (гр. amphí – навколо) – 1. У давньогрецькому театрі – місця для глядачів, що були розташовані півколом на схилах пагорбів. У Давньому Римі – споруда для видовищ: овальна арена, навколо якої уступами розташовані місця для глядачів (Колізей у Римі). 2. У сучасному театрі, цирку, концертній залі – місця для глядачів, що розташовані уступами безпосередньо за партером.

Амфітеатр

Англійський
ріжок

Я. Моленар.
Дует (фрагмент)

Англійський ріжок (італ. corno inglese) – духовий дерев'яний інструмент із родини гобоїв (альтовий гобой). Має більш густий та м'який тембр, інколи дещо гугнявий. Застосовується в симфонічному оркестрі.

Анданте (італ. andante – помірно крокувати) – 1. Спокійний темп музики, що відповідає розміреному кроку. 2. Частина музичного твору, що виконується в цьому темпі. 3. Назва п'єси в темпі анданте.

Ансáмбль (фр. ensemble – разом) – 1. Невелика група музикантів, які спільно виконують музичний твір. Два виконавці утворюють дует; три – тріо (терцет); чотири – квартет; п'ять – квінтет; шість – секстет; сім – септет; вісім – октет. До ансамблю можуть входити співаки або/та інструменталісти. 2. Музичний твір (вокальний чи інструментальний, вокально-інструментальний) або номер опери (оперети, ораторії, кантати) для кількох виконавців. 3. Великий за складом художній виконавський колектив («ансамбль скрипалів», ансамбль пісні і танцю тощо). 4. Спільне, злагоджене виконання в музиці, хореографії.

Античність (латин. antiquus – стародавній) – назва історичного і культурного періоду часів Стародавньої Греції та Стародавнього Риму від III тисячоліття до н. е. до V ст. нашої ери. Традиції античного мистецтва мали величезний вплив на всю світову художню культуру (див. *Давньогрецька музика; Давньогрецький театр*).

Антифón (гр. anti – проти; phone – звук, голос; той, що звучить у відповідь) – піснеспів, який по черзі виконують два хори (або соліст і хор), які ніби ведуть діалог. Походить від давньогрецької трагедії, у якій хор поділявся на два півхори і коментував діалог акторів.

Антра́кт (фр. entre – між; acte – дія) – 1. Перерва між діями (актами) вистави або відділеннями концерту. 2. Назва музичного вступу до дій театральної вистави.

Апліка́тура (італ. applico – прикладання) – позначення пальців, спосіб їх розташування та послідовність чергування під час гри на музичному інструменті. Від зручної аплікатури залежить правильне інтонування музичних фраз і пасажів, чітке дотримання темпу, динаміки тощо. Для позначення аплікатури застосовуються арабські цифри, літери, інколи графічні знаки (зокрема для гітари).

Апофе́оз (гр. apotheosis – обожнювання, уславлення) – урочиста масова сцена наприкінці святкового концерту або вистави (опери, балету), у якій урочисто стверджується головна ідея концерту чи твору (наприклад, апофеоз із балету П. Чайковського «Лускунчик» тощо).

Арабе́ска (фр. arabesque – арабський) – інструментальна п'єса примхливого характеру з орнаментованим мелодичним рисунком (тобто прикрашеним мелізмами, віртуозними пасажами тощо). Як п'єси для фортепіано арабески зустрічаються у творчості Р. Шумана, К. Дебюссі та інших композиторів.

Аранжува́ння (фр. arranger – обробка) – видозмінення музичного твору, подання його у формі, відмінній від початкової. Суть музичного аранжування полягає в цілеспрямованій зміні деяких засобів виразності (ритму, темпу, розміру тощо) і доданні нових фрагментів твору. Різновиди академічного аранжування: інструментальне, вокальне (хорове) й електронне.

Аріе́та (італ. arietta) – невелика *арія*, що має простий виклад і пісенну мелодію.

Аріо́зо (італ. arioso – подібне до арії) – невелика арія вільної побудови (середнє між арією і речитативом); передає один емоційний стан героя. Для мелодії аріозо характерне поєднання наспівності і декламації.

А́рія (італ. aria – повітря) – 1. Сольний вокальний номер з опери (ораторії, кантати). Це музичний *монолог*, музичний портрет дійової особи. Арія має яскраву наспівну мелодію і закінчену побудову (форму); виконується в супроводі оркестру. Арія може починатися речитативом. Інколи арія перетворюється на розгорнуту драматичну сцену. Різновиди арій: *арієта, аріозо, каватина* тощо. 2. Невелика інструментальна п'єса наспівного характеру. Арії нерідко

входили до складу старовинних танцювальних сюїт («Французькі сюїти» Й. С. Баха тощо).

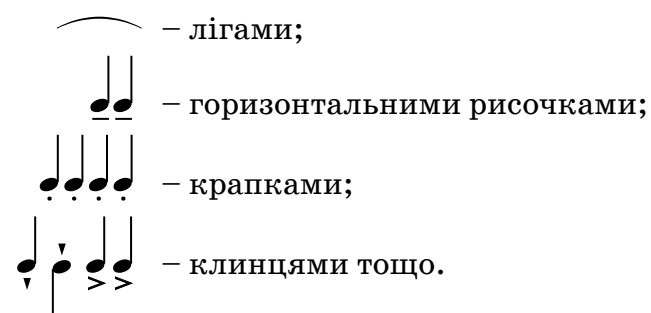
Аркан – гуцульський народний чоловічий танець, головний елемент обряду посвячення 20-річного хлопця в легіні; демонстрував силу і спритність юнаків. Аркан танцюють зімкнутим колом з топірцями в руках. Розмір $\frac{2}{4}$. Темп рухливий з поступовим прискоренням.

Арпеджіо (італ. arpeggio – подібно до арфи) – послідовне виконання звуків акорду у висхідному або низхідному русі. Позначається вертикальною хвилеподібною лінією перед кожним акордом.

Артикуляція (латин. articulo – виразно вимовляю) – спосіб виконання звуків під час гри на музичному інструменті або співу. Артикуляція позначається:

- а) **словами**: legato / legato – зв’язно;
non legato / non legato – не зв’язно;
staccato / staccato – коротко, відривчасто;
- б) **чи графічними позначками**:

Архітектура – мистецтво проектувати і зводити будівлі та споруди (деякі архітектурні стилі представлені на с. 21).

Арфа – струнний щипковий інструмент, відомий із глибокої давнини у різних народів. У наш час зображення арфи прикрашає герб та прапор Ірландії. Сучасна арфа має до 47 струн і сім педалей для перестроювання струн у різні тональності. Застосовується як сольний, ансамблевий і оркестровий інструмент (див. с. 21).

Атональна музика (гр. а – заперечення і tonos – тон) – музика «без тональності». Головний принцип атональної музики – рівноправність усіх тонів, відсутність тяжінь між ними та ладового центру – тоніки (див. *Атональність*).

Атональність – відсутність тональності; метод композиції, в основі якого – відмова від тональності та ладу. Атональність притаманна деяким композиторським технікам сучасної музики – *додекафонії, сонористиці тощо*. Основна ознака атональної музики – повна рівноправність усіх тонів, відсутність ладового центру (тоніки) і тяжінь між тонами. Атональність набула поширення у творчості А. Шенберга, А. Берга, А. Веберна, Б. Бартока, Ч. Айвза. До атональності зверталися і сучасні українські композитори: Л. Грабовський, М. Скорик, В. Сільвестров, Є. Станкович та ін.

Ашуг (тюрк. ашик – закоханий) – народний поет-співець, музикант у народів Кавказу.

Б

Багатель (фр. bagatelle – дрібничка) – невелика нескладна п’єса (переважно для фортепіано), проста за змістом, граціозна за характером. Як жанр музичної *мініатюри* сформувалася у творчості Л. ван Бетховена.

Багатоголосся – склад музики, що поєднує кілька голосів. До багатоголосся належить *гомофонія* (поєднання мелодії та акомпанементу) і *поліфонія* (поєднання кількох самостійних голосів). Інколи ознаки гомофонії та поліфонії поєднуються.

Готика.
Катедральний собор. Мілан

Ренесанс.
Собор Св. Петра.
Рим

Бароко.
Фонтан ді Треві.
Рим

Рококо.
Цвінгер. Дрезден

Арфа

Бала́да (італ. ballade – танцювати) – вокальний чи інструментальний твір драматичного характеру, у якому поєднуються реальне і фантастичне; часто має трагічну розв’язку. Зміст балади навіяний картинами минулого, народними переказами, легендами про історичні події, лицарські подвиги тощо. Виникла балада у XII–XIII ст. у Франції та Італії як танцювальна (пізніше – сюжетно-оповідальна) пісня з акомпанементом. У XIX ст., в епоху романтизму, балада відродилася: спочатку – в літературі (Й. Гете, Г. Гейне, А. Міцкевич, О. Пушкін, Т. Шевченко), потім – у музиці (вокальні балади Ф. Шуберта, М. Глінки). Пізніше з’явилися інструментальні балади, не пов’язані зі словом (Ф. Шопен, Е. Гріг). У наш час жанр балади зустрічається в пісенній та інструментальній музиці. В українському фольклорі – це багатокуплетна пісня з трагічним кінцем, що має елементи фантастики.

Бале́т (фр. ballet, від латин. ballo – танцюю) – вистава, у якій поєднуються музика і танець, драматичне і образотворче мистецтво. Зміст балету, характер героїв, їхні думки, почуття передаються засобами музики та *хореографії*.

Творцями балету є: композитор, *лібретист* (автор сценарію, тобто *лібрето*), *балетмейстер* (постановник танців) та художник; **виконавцями є** танцівники, оркестр і диригент. У хореографії балету об’єднуються три складові частини: а) *класичний танець*; б) *характерний танець*; в) *пантоміма*. У сучасному балеті широко використовуються також елементи гімнастики і акробатики. Балет будується на послідовному розвитку сюжету і ділиться на акти, картини та сцени. Танці в балеті бувають: а) *сольні* (варіації); б) *ансамблеві* (па-де-де, па-де-труа, па-де-катр тощо); в) *масові* (танці кордебалету). Інколи до балету входить *дивертисмент* – ряд вставних танців, які є розважальними номерами і мало пов’язані з розвитком сюжету.

Балет

Джерела балету закладені в народних іграх, хоровах, сюжетних танцях. Як вид професійного мистецтва балет почав формуватися в Італії в епоху Відродження (XIV–XV ст.). У другій половині XVII ст. він стає частиною оперної вистави (опери-балети Ж. Б. Люллі). Як самостійний жанр балет сформувався в кінці XVIII ст. у Франції. В Україні балет як професійний жанр почав розвиватися із 1920-х років.

Балетме́йстер (нім. Ballettmeister – майстер балету) – постановник балету, танців, танцювальних сцен в опері та опереті. Видатні балетмейстери: М. Петіпа, М. Фокін, В. Ніжинський, С. Лифар, Ю. Григорович, Л. Лавровський, П. Вірський, А. Шекера, Р. Петі, М. Бежар та ін.

Ба́нджо (англ. banjo) – струнний щипковий музичний інструмент афроамериканців. Має подібний до купола корпус із довгим грифом, на якому натягнуто від 4-х до 9-ти струн. Грають на ньому пальцями або *плектром*. Використовується як сольний і акомпануючий інструмент. Входить до складу *джаз-оркестру* (функція акомпанементу та ритмічного супроводу).

Банджо

Банду́ра – струнний щипковий інструмент українського народу, відомий від XV ст.; невід’ємна частина кобзарства. У XVIII–XIX ст. був удосконалений і у XX ст. став масовим професійним інструментом. Сучасна бандура має 10–14 басових струн, 40–50 приструнків та систему перемикачів для перестроювання в різні тональності. Основні прийоми гри – щипок, удар, глісандо, тремоло.

Застосовується як сольний та ансамблевий інструмент, а також для акомпанементу.

Бандура

Бандури́ст – український народний співець. У минулому здебільшого сліпий музикант, який виконував думи, народні та власні пісні в супроводі бандури або кобзи (див. *Кобзар*). У сучасному розумінні бандурист – музикант, який грає на бандурі.

Бараба́н – один із найдавніших музичних інструментів, відомий ще з первісних часів. Звук барабана не має визначеної висоти; він утворюється в результаті удару дерев’яних паличок або калатала по туго натягнутій мембрані (шкірі). До різних за складом оркестрів та інструментальних ансамблів входять два різновиди барабана: малий та великий. Їхня роль –

Барабан

Палац Хофбург у Відні

Концерт Віденського Хофбург-оркестру

Версальський палац

Версальський палац. Дзеркальна галерея

Великий салон імператриці Єлизабет

Парк палацу Хофбург

Версаль. Сади Королівського палацу

Н. Ларжильер. Портрет Людовіка XIV з сім'єю. 1710 р.

виконання підкресленого ритму та шумових ефектів. У партитурі партія барабана записується на одній лінії-нитці.

Баритон (гр. barytonos – грубоголосий) – 1. Чоловічий співацький голос, середній між басом і тенором. Розрізняють баритони: ліричний, лірико-драматичний і драматичний. Діапазон: А – аs¹. 2. Духовий інструмент, що входить до складу тільки духового оркестру. 3. Різновид деяких оркестрових інструментів (баритоновий гобой, саксофон-баритон тощо).

Баркарóла (іт. barca – човен; пісня човняра, «пісня на воді») – у професійній музиці – вокальна чи інструментальна п'єса наспівного характеру в стилі італійської народної пісні венеціанських гондольєрів. Одноманітний ритмічний рисунок супроводу в розмірі 6/8 створює враження плавного погойдування човна на хвилях. Темп здебільшого помірний. Відомі інструментальні баркароли Ф. Шопена, Ж. Оффенбаха, П. Чайковського, М. Лисенка та багатьох інших композиторів.

Барóко (італ. barocco – дивний, химерний) – стиль мистецтва Європи кінця XVI – середини XVIII ст. У цей час великих наукових відкриттів людина сміливо пізнає таємниці природи і саму себе (відкриття Г. Галілея, І. Ньютона). Водночас загострюються протиріччя епохи, стає очевидно недосконалість суспільних відносин. Конфлікт між людиною і суспільством знайшов відображення у мистецтві бароко. Ця епоха дала світу Ж. Б. Мольєра, Дж. Свіфта, В. Шекспіра, П. Рубенса, Рембрандта, Д. Веласкеса. Стиль бароко народився в Італії спочатку в архітектурі та живописі (архітектор Берніні, художник Караваджо), а потім у музиці. Поступово мистецтво бароко розповсюдилося в інших країнах, у тому числі і в Україні. Для **архітектури** бароко характерні величність, пишність, розкіш. Зовні будівлі прикрашалися скульптурами, орнаментами; всередині – мальовничими панно, дзеркалами. **Музиці епохи бароко** притаманні драматизм, просторовий розмах. На відміну від стриманої музики попередніх епох, «барочна» музика наповнювалась емоційними образами. Вона намагалася вразити, приголомшити і збентежити слухача. Звідси – драматична патетика, співставлення протилежної сили звуку, контраст музичних образів.

Особливості музичного бароко:

- *поліфонічний стиль* досягнув свого розквіту (творчість Й. С. Баха);
- зародився новий тип музичного письма – *гомофонія*;
- гомофонія дає поштовх розвитку нових жанрів: опери, сонати, сюїти, концерто гресо тощо;
- провідну роль грає світська музика;
- відбувається процес утвердження мажоро-мінорної тональної системи;
- розвиток інструментальної музики викликає потребу в більш завершених музичних інструментах; їх створюють італійські майстри Н. Амати, А. Гварнері, А. Страдіварі.

Видатні композитори епохи бароко: К. Монтеверді, Г. Перселл, А. Кореллі, А. Вівальді, Г. Ф. Гендель, Й. С. Бах, М. Дилецький.

Бас (італ. basso – низький) – 1. Низький співацький чоловічий голос; діапазон: від F до f^1 . Розрізняють бас-кантанте (співучий, високий) і бас-профундо (дуже низький). 2. Різновид деяких музичних інструментів (бас-туба, бас-кларнет, баян-бас, кобза-бас тощо). 3. Найнижчий звук акорду, його басова основа. 4. Нижній голос у багатоголосному творі.

Басобвий ключ (♭) – ключ групи ΦA (F), один із основних ключів сучасної нотації. Означає, що нота фа малої октави знаходиться на 4-й лінії нотного стану. Використовується для запису вокальних та інструментальних партій у низькому регістрі.

Басоля – український народний струнний смичково-ударний інструмент; за формою і розмірами нагадує віолончель. Застосовується в ансамблях і оркестрах народних інструментів.

Басоля

Басо-остинато (італ. basso-ostinato – наполегливий, постійний бас) – багаторазове проведення незмінної теми в басовому голосі музичного твору. При цьому у верхніх голосах відбувається поліфонічний або варіаційний розвиток. Прийом basso-ostinato походить від поліфонічної музики; отримав розвиток як одна з варіаційних форм. Зустрічається у старовинних танцях – *чаконі, пасакалії*.

Баян – язичковий клавішно-пневматичний духовий інструмент, що набув поширення з кінця

XIX ст.; удосконадений варіант гармоніки. Назва походить від імені давньоруського поета Бояна часів Київської Русі («Слово о полку Ігоревім»). Існують три різновиди баяна: а) баян з готовими акордами в басах; б) виборний баян, у якому кожна кнопка лівої клавіатури дає окремий звук; в) готово-виборний баян, який поєднує властивості готового і виборного: його ліва частина обладнана спеціальними перемикачами, що дає можливість перейти на хроматичний звукоряд. Наявність інших перемикачів збагачує баян багатьма додатковими тембрами. Баян застосовується як сольний, ансамблевий і оркестровий інструмент.

Баян

Бекар (♮) – (фр. becarré – буквально: бе квадратне) – знак альтерації, що записується перед нотою і означає відміну попередніх знаків альтерації. Діє до кінця такту.

Бельканто (італ. bel canto: vel – прекрасний, canto – спів) – манера співу, що поширилася в оперному мистецтві Італії у XVII ст. Вимагає від співака досконалої техніки володіння голосом: бездоганної кантিলени, плавності переходу від звука до звука, віртуозності виконання колоратур та красоти звучання.

Бемоль (♭) – (фр. bemol – буквально: бе м'яке) – знак альтерації, що в нотному записі означає пониження на півтону основного ступеня звукоряду. У буквенному позначенні до назви ноти додається склад es («ес»).

Билина – давньоруська епічна (оповідальна) пісня, що має розгорнену сюжетну основу. Виникла за часів Київської Русі. Розповідає про подвиги богатирів та яскраві події минулого. Для мелодій билин характерний наспівний декламаційний (*речитативний*) склад, великий діапазон. Виконання билин супроводжували гуслі.

«Бітлз» (від поєднання: англ. The Beatles – жуки; beat – удар, ритм) – британська рок-група. Утворилась у м. Ліверпуль у 1956 році (розквіт групи – 1960–1970 рр.). До її складу входили Джон Леннон, Пол Маккартні, Джордж Харрісон, Рінго Старр. Найбільш ушлюблений та популярний музичний гурт за

Рок-група
«Бітлз»

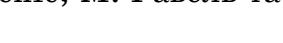

всю історію поп-культури. Почавши з наслідування класикам американського рок-н-ролу 1950-х років, «Бітлз» прийшли до власного стилю звучання. Спільна виконавська діяльність колективу припинилась у 1970 р. Творчість ансамблю «Бітлз» суттєво вплинула на розвиток світової рок-музики.

Близькі тональності – тональності першого ступеня спорідненості (див. *Споріднені тональності*).

Блюз (англ. blues від blue devils – меланхолія, смуток) – сольна лірична пісня афроамериканців, відома з 2-ї пол. XIX ст. Має три стадії розвитку (3 школи): а) «сільський блюз» або «докласичний»; б) «класичний блюз» або «city blues»; в) «урбаністичний» або «вишуканий блюз». Зміст блюзу – соціальне та расове гноблення, любовна лірика. Блюзова композиція, як правило, побудована на діалозі інструментів між собою (за принципом «питання-відповідь»). Велике значення у її розвитку має *імпровізаційність*. В основі класичного блюзу – період на 12 тактів (три фрази по 4 такти), що дорівнює віршованій строфі на 3 рядки. Гармонічний план: перша фраза – Т; друга фраза – S – Т; третя фраза – D – Т. У мелодії використовуються *синкоповані ритми, поліритмія*, а також *блюзовий лад*. Важливим елементом блюзової музики є супровід банджо і гітари, пізніше – фортепіано або інструментального ансамблю. Блюз мав значний вплив на формування джазової музики (творчість У. Хенді). Виконавцями класичних блюзів були Б. Сміт, Б. Холідей, К. Олівер, Е. Фітцджеральд, Л. Армстронг тощо. Сучасний блюз має багато стилів і напрямів (народний, джазовий, міський, білий, бугі-вугі, ритм-енд-блюз та ін.).

Блюзовий лад – різновид мажоро-мінору, що є характерним для блюзу. Має «блюзові ноти» – понижені VII, III ступені ладу, які разом із основними ступенями утворюють 9-тоновий «блюзовий лад» (може понижуватись і V ступінь). «Ковзаючі», нефіксовані пониження ступенів створюють «роздвоєний» мажорно-мінорний ефект.

Болеро (від ісп. bolero – літати) – іспанський парний народний танець; темп помірно-швидкий, розмір $\frac{3}{4}$; супроводжується клацанням пальцями, вистукуванням кастаньетами, ударами барабана чи звучанням гітари. Характерні ритмічні групи: $\frac{3}{4}$ або $\frac{3}{4}$ чи $\frac{3}{4}$. До жанру болеро зверталися Ф. Шопен, І. Альбеніс, М. Равель та багато інших композиторів.

«Боїн» – поширена назва хорових і філармонічних товариств, що виникли в кінці XIX – на поч. XX ст. у містах Західної України. Перше з них створено у Львові в 1891 році з ініціативи групи аматорів, очолюваних А. Вахняниним. Певний час подібні організації діяли у Києві і Полтаві. Ці товариства ставили своїм завданням пропаганду української музики, розвиток хорового мистецтва, влаштування публічних концертів, організацію музичних шкіл тощо. Відіграли значну роль в історії української національно-демократичної музичної культури.

Братства – національно-релігійні просвітницькі організації XV–XVIII ст. Боролися проти національного гноблення та насильницького покатоличення православного населення України. Це були авторитетні громади, що мали свою власність, свій суд. Найзначніші братства існували у Львові, Острозі, Луцьку, Києві. До числа братчиків могли входити представники різних прошарків: від князів до простих міщан чи селян. Братства стали активними осередками української культури. Вони пропагували рідну мову, розвивали писемність, засновували друкарні, відкривали братські школи (до програми навчання яких входила музика – музична грамота і багатоголосний церковний спів), утримували на свої кошти вчителів, сиріт, дітей з незаможних родин.

Бубон – ударний музичний інструмент без певної висоти звука, перші відомості про який відносяться до XI ст. Складається з вузького дерев'яного обруча, з одного боку обтягнутого шкірою; брязкалець (маленьких тарілочок) і бубонців (дзвіночків), що прикріплені в прорізах обруча. Звук видобувають ударом дерев'яного калатала або долонею по шкірі. У різних областях України бубон називають ще решетом, решіткою або решіткою. Входить до різних за складом ансамблів і оркестрів, у тому числі до складу *троїстої музики*. Застосовується переважно для ритмічного супроводу танцювальної музики, а також для створення відповідного колориту.

Бубон

Будова (структура) мелодії – об'єднання у *період* мотивів, фраз, речень, що розділяються *кадансами* (див. *Період*).

Будова твору – див. *Музична форма*.

Буквене позначення звуків – позначення музичних звуків літерами або складами латинського алфавіту.

У Стародавній Греції за часів Піфагора музичні звуки позначали літерами грецького алфавіту. З VI ст. їх замінили на латинські літери (a, b, c, d...). Перший ступінь звукоряду, який у той час використовувався, назвали літерою A (відповідає сучасному ля); далі – за алфавітом. Оскільки в згадані часи широко використовувався лад з низьким II ступенем (тобто між I та II ступенями – півтон), то літерою B позначали *сі бемоль*. У результаті звукоряд від «ля» набув такого вигляду:

ля сі до ре мі фа соль ля сі

Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg Aa Hh
[a] [бе] [це] [де] [е] [еф] [ге] [а] [ха]

Коли ж пізніше, з розвитком ладів, виникла потреба дати назву звуку «сі», його назвали наступною після G літерою H. Ці позначення використовуються і нині. Знаки альтерації теж отримали буквені позначення: діз стали позначати складом *is*, бемоль – *es*, дубль-діз – *isis*, дубль-бемоль – *eses*.

Великими літерами позначають мажорні тональності, малими літерами – мінорні, наприклад: A-dur (Ля мажор); a-moll (ля мінор).

Буквене позначення звуків

Назви звуків	Буквене позначення				
	Основні ступені	Діз	Дубль-діз	Бемоль	Дубль-бемоль
До	c	cis	cisis	ces	ceses
Ре	d	dis	disis	des	deses
Мі	e	eis	eisis	es*	eses*
Фа	f	fis	fisis	fes	feses
Соль	g	gis	gisis	ges	geses
Ля	a	ais	aisis	as*	ases*
Сі	h	his	hisis	b* або hes	bes* або heses

Позначення звуків основних ступенів залежно від октави

Назва октави	Позначення звуків
Субконтроктава	A ₂ H ₂
Контроктава	C ₁ D ₁ E ₁ F ₁ G ₁ A ₁ H ₁
Велика октава	C D E F G A H
Мала октава	c d e f g a h
Перша октава	c ¹ d ¹ e ¹ f ¹ g ¹ a ¹ h ¹
Друга октава	c ² d ² e ² f ² g ² a ² h ²
Третя октава	c ³ d ³ e ³ f ³ g ³ a ³ h ³
Четверта октава	c ⁴ d ⁴ e ⁴ f ⁴ g ⁴ a ⁴ h ⁴
П'ята октава	c ⁵ d ⁵ e ⁵ f ⁵ g ⁵ a ⁵ h ⁵

Бурдón (фр. bourdon – густий бас) – безперервний, незмінний за висотою звуковий тон на фоні мелодії. Часто зустрічається в давній фольклорній музиці. У народних інструментах звучить завдяки їхній будові (колісна *ліра*, *гудок*, *дримба*, *дуда* або *волинка*, *флюяра* тощо).

Бурé (фр. bourree – робити несподівані стрибки) – старовинний французький танець. Має швидкий темп, розмір $\frac{3}{4}$ ($\frac{1}{4}$), затакт на одну чверть. Зустрічається у старовинних сюїтах XVIII ст. («Англійські сюїти», «Французькі сюїти» Й. С. Баха).

Бурлéска (латин. vurlaska – кумедна, смішна) – у музиці: 1. П'еса у жвавому темпі жартівливого, грубуватого-комічного характеру. 2. Комічна опера на зразок водевілю.

В

Валтóрна (нім. Waldhorn – лісовий ріг) – мідний духовий музичний інструмент. Старовинним його прообразом був мисливський ріг круглої форми. Валторна має м'який, надзвичайно виразний та різноманітний за тембром звук і великі виконавські можливості. На перших валторнах можна було виконувати лише звуки натурального звукоряду.

Валторна

Їхня послідовність утворює характерний зворот, так званий *золотий хід валторн*. У подальшому звукоряд валторни збільшили за рахунок використання вентильного механізму. Діапазон сучасної валторни від H_1 до f^2 . Вона застосовується в симфонічному та духовому оркестрах, а також як сольний інструмент.

Вальс

Вальс (нім. *walzen* – кружляти) – бальний танець у розмірі $\frac{3}{4}$. Виник на основі народних танців Австрії, Чехії, Німеччини (одним із попередників вальсу є австрійський танець *лендлер*). У XIX ст. завдяки композиторам Й. Ланнеру, Й. Штраусу-батьку та Й. Штраусу-сину (якого назвали «королем вальсу»), набув поширення так званий «віденський» вальс. Вальс виконують пари, які плавно кружляють; вони обертаються навколо себе і разом з тим просуваються вперед. Темп вальсу – від повільного до дуже швидкого. Для *акомпанементу* є характерним опорний акцент на сильну долю і два акорди на слабких долях.

У романтичній музиці вальс став популярним символом любовних переживань. До жанру вальсу в XIX ст. зверталися композитори Ф. Шуберт, Ф. Шопен, М. Глінка, Ф. Ліст, П. Чайковський, М. Лисенко; у XX ст. – С. Прокоф'єв, А. Хачатурян, Г. Свиридов, А. Петров, Є. Дога, П. Майборода, І. Шамо та багато інших.

Варіант (латин. *varians, variantis* – той, що змінюється) – видозміна, різновид.

Варіації, тема з варіаціями (латин. *variation* – зміна, різноманітність) – 1. Музичний твір, у якому основна тема повторюється в зміненому (варіюваному) вигляді. Тему варіацій створює композитор або вона може бути запозичена з народної музики чи з твору іншого автора. Кількість повторів (варіацій) необмежена. Варіюва-

тися можуть: *мелодія, ритм, фактура, лад, гармонія тощо* (тобто будь-який елемент музичної мови). Існує декілька **типів варіацій**: а) варіації на витриману тему (в басу – *басо-остинато*, в мелодії – *сопрано-остинато*); б) *строгі класичні* варіації (мелодико-фактурні) – зберігають загальні риси мелодії, побудову і гармонічний план теми; в) романтичні *вільні* варіації (жанрово-характерні) – мають значні відхилення від тематичної основи. Варіації можуть бути створені на одну тему, на дві теми (подвійні варіації). Варіації зустрічаються як самостійний твір і як частина циклічних форм (сонат, симфоній). 2. Видозмінення музичної теми, мелодії або супроводу. 3. У класичному балеті – невеликий сольний технічно складний (віртуозний) танець у швидкому темпі.

Варіаційна форма – музична форма, що складається з теми та кількох її повторень (варіацій) у зміненому вигляді. Перед темою інколи може бути вступ, а наприкінці останньої варіації або після неї – кода.

Варіювання – у музиці прийом розвитку *побудови мелодії* (див. *Будова мелодії*), повторення її мотивів, фраз, речень із незначними змінами.

Ввідний тон – див. *Увідний тон*.

Великий симфонічний оркестр – різновид *оркестру*, до складу якого входять чотири основні групи музичних інструментів: *струнні смичкові, дерев'яні духові, мідні духові, ударні*, а також окремі *клавішні та струнні щипкові* інструменти. Такий склад оркестру сформувався в другій половині XIX ст. Інколи для підсилення масштабності звучання композитори розширюють склад оркестру і вводять подвійний, потрійний і навіть четверний склад дерев'яних духових інструментів, збільшують чисельність струнної смичкової та ударної груп. У деяких випадках до оркестру вводять й такі інструменти як саксофони, електрогітара, синтезатори тощо.

П. Пікассо.
Голубки.
Приклад
варіювання
в графічному
мистецтві

Великий
симфонічний
оркестр

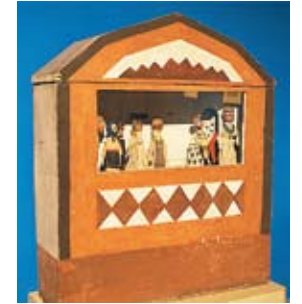
Венеція

Венеція – місто на півночі Італії, один із найстаріших культурних центрів країни. Розташоване на 118 островах Венеціанської лагуни Адріатичного моря. Замість вулиць там канали (150), де плавають човни (гондоли). Ними керують гондольєри. Колись, щоб розважити пасажирів, гондольєри співали пісні – *баркарולי* (це і поклало початок розвитку цього жанру). Розквіт професійної музичної культури Венеції почався у XVI–XVII ст. (так звана венеціанська композиторська школа). Саме у Венеції сформувався жанр концерту. У середині XVII ст. провідним жанром стає опера (Ф. Каваллі, М. А. Честі, А. Страделла і особливо К. Монтеверді). Впродовж XVII ст. тут відкривається 16 (!) оперних театрів, серед них – перший загальнодоступний театр «Сан-Касьяно» (1637). Так склалося, що Венеція опинилася на перехресті піратських шляхів, тому тут точилися безперервні війни. Внаслідок цих війн чимало дітей залишалося сиротами. Піклування про них взяла на себе церква. Так виникли сирітські притулки – «оспедале». Вони давали настільки хорошу музичну освіту своїм вихованцям, що незабаром на їх основі виникають *консерваторії* (XVIII ст.). В одній із таких «оспедале» викладав уродженець Венеції Антоніо Вівальді.

Верізм (італ. vero – правдивий) – течія в італійській літературі та мистецтві кінця XIX ст. Мета веризму – «показати життя таким, яким воно є». Музичний веризм проявився в жанрі опери. В операх композиторів-веристів П. Масканьї («Сільська честь»), Р. Леонкавалло («Паяци»), Дж. Пуччіні («Манон Леско», «Богема», «Тоска», «Мадам Баттерфляй») зображався повсякденний побут простих людей (селян, студентів), їхні переживання, особисті драми, акцентувалась увага на темних сторонах життя міської і сільської бідноти. Ці твори відрізняються підвищеною емоційністю, напруженим розвитком сюжету, гострими драматичними ситуаціями, а також пристрасною і яскравою мелодійністю.

Вертеп (старослов'янською – печера, де народився Христос) – народний музичний ляльковий театр, відомий в Україні з XVII ст. «Вертепну драму» показували бурсаки і семінаристи. На Різдво під час канікул вони ходили по містах і селах невеликими групами. У цих гуртах були ляльководи, хорovий та інструментальний ансамблі. Вистави відбувалися у вертепній скрині – двоповерховому будинку у вигляді церкви. На верхньому ярусі

розігрувався I акт, пов'язаний з народженням Христа. Він супроводжувався виконанням *колядок* і *кантів*. Дія другого акту відбувалася на нижньому ярусі. Побутові сценки чергувалися тут із піснями і танцями. Музичний супровід до них виконував інструментальний ансамбль (сопілка, скрипка, бубон, цимбали, басоля тощо). Персонажі II акту – Запорожець, Дяк, Чорт, Солдат, Дід і Баба, Шинкарка та ін.

Вертеп

Вёрхній тетрахóрд – звукоряд із чотирьох ступенів (V, VI, VII, VIII ступені) будь-якого ладу, тобто верхній відрізок гами.

Вершіна інтервалу – верхній звук інтервалу.

Весня́нки – старовинні обрядові пісні (українські, російські, білоруські), що пов'язані з приходом весни і початком польових робіт. У Західній Україні мають назви: гагілки, гаївки, ягілки тощо. Мелодії веснянок побудовані на багаторазовому повторенні однієї – двох поспівок у невеликому *діапазоні*.

Віди мажору – натуральний, гармонічний, мелодичний. Схема звукоряду натурального мажору: тон, тон, півтон, тон, тон, тон, півтон. У гармонічному мажорі в порівнянні з натуральним понижується на півтону VI ступінь; у мелодичному понижуються на півтону VI та VII ступені (див. *Додатки*).

Віди міно́ру – натуральний, гармонічний, мелодичний. Схема звукоряду натурального міно́ру: тон, півтон, тон, тон, півтон, тон, тон. У гармонічному міно́рі в порівнянні з натуральним підвищується на півтону VII ступінь; у мелодичному міно́рі порівняно з натуральним у висхідному та низхідному русі підвищуються на півтону VI та VII ступені (див. *Додатки*).

Викона́вець – у музичному мистецтві: музикант (співак, інструменталіст), який виконує музичний твір сольо (див. *Соло*), або в ансамблі, хорі чи оркестрі.

Викона́ння му́зики – музичний твір (авторський або народний) може виконувати соліст, ансамбль, хор, оркестр. Виконання музики

Й. Гайдн

В. А. Моцарт

Л. ван Бетховен

може бути вокальним, інструментальним або вокально-інструментальним.

Виразові засоби музики (засоби музичної виразності) – див. *Елементи музичної мови*.

Віденська класична школа (нім. Wiener Klassik) – художній напрям західноєвропейської музики в другій половині XVIII – початку XIX ст. Представники віденської класичної школи – Йозеф Гайдн, Вольфганг Амадей Моцарт, Людвіг ван Бетховен. Їхня творчість втілює ідеї епохи *класицизму* (див. *Класицизм, Просвітництво, Галантний стиль*). Твори композиторів віденської класичної школи досконалі за формою та змістом і є однією з вершин світового музичного мистецтва.

Досягнення віденської класичної школи полягають в остаточному формуванні:

- жанрів: *соната, симфонія, концерт, квартет* (тобто творів у формі *сонатно-симфонічного циклу*);
- класичної *сонатної форми*;
- методу *симфонізму*;
- класичного складу симфонічного оркестру.

Віденські класики – Й. Гайдн, В. А. Моцарт, Л. ван Бетховен (див. *Віденська класична школа*). Кожен композитор мав яскраву індивідуальність: музика Й. Гайдна світла, життєрадісна; творчість В. А. Моцарта вражає глибиною втілення лірико-драматичних почуттів людини; головна риса творчості Бетховена – героїчний пафос боротьби. Спільним же для них є ясність музичної мови, досконалість форм і виражальних засобів, життєстверджуючий характер музики. Життя цих трьох композиторів пов'язане зі столицею Австрії – містом *Відень*, а оскільки їхня музика є взірцевою (тобто класичною), то їх стали називати віденськими класиками.

Відень – столиця Австрії (колись – Австро-Угорської імперії), один із найзначніших музичних центрів Європи. Починаючи з Серед-

ньовіччя, коли місто зміцніло і утвердилося як політичний центр, воно славилось своїми музичними здобутками. У XIII ст. тут склали свої пісні середньовічні *мінезингери*. Тоді ж виникла знаменита школа півчих при соборі Святого Стефана. У XV ст. (1498 р.) була заснована нова капела, яка діє і нині як Віденський хор хлопчиків. У другій половині XVII ст. австрійська столиця поступово перетворюється на столицю музичного життя Західної Європи. Будуються оперні театри, серед яких нині всесвітньо відома Віденська державна опера. У XVIII ст. до Відня з'їжджаються найвидатніші європейські музиканти, такі як реформатор опери К. В. Глюк, творці так званої *віденської класичної школи* Й. Гайдн, В. А. Моцарт, Л. ван Бетховен (друга половина XVIII – поч. XIX ст.). Значення провідного музичного центру Європи Відень зберігав за собою впродовж XIX ст. (творчість композиторів-романтиків Ф. Шуберта, Й. Брамса, А. Брукнера, Г. Малера, Г. Вольфа). У 1842 р. дав свій перший концерт знаменитий нині Віденський філармонічний оркестр; традиційний новорічний концерт, який він щорічно проводить, має значення всесвітньої події року. XIX ст. подарувало світу віденський вальс, творцями якого стали Й. Ланнер та сімейство Штраусів. Тоді ж у Відні досягнув розквіту жанр оперети; серед її найзначніших авторів – Й. Штраус (син), Ф. Легар, Ф. Зуппе. На початку XX ст. у Відні склалася ще одна композиторська школа – так звана нововіденська або Віденська атональна школа. Її представники (А. Шенберг, А. Берг, А. Веберн) проводили пошуки нових модернових виразових засобів.

Відповідь (супутник, ріспоста) – одна із п'яти складових побудови *фуги, імітація* теми в домінантовій або субдомінантовій тональності. Відповідь може бути реальною і тональною. Реальна (строга) відповідь точно відтворює тему в іншій тональності, зберігаючи її інтервали. Тональна відповідь заради збереження основної тональності змінює деякі інтервали і ступені в темі.

Відродження (Ренесанс) – період в історії культури Європи. Охоплює XIV–XVI ст. Назва пов'язана з відродженням інтересу до *античного мистецтва*. В Італії народжується новий світогляд – гуманізм (латин. humanus – людський, людяний). Гуманісти вважали, що земне життя людини повинне бути радісним; вони оспівували

Відень. Золотий зал Товариства любителів музики

Флоренція

Мікеланджело.
П'єта

Рафаель.
Сікстинська
Мадонна

красу і розум людини. Епоха Відродження стала періодом небаченого розквіту літератури, *архітектури* і особливо живопису. Це була доба титанів, всебічно обдарованих людей. **Представники Відродження в літературі:** Данте Аліг'єрі, Франческо Петрарка, Джованні Бокаччо; в *живопису*: Леонардо да Вінчі, Мікеланджело Буонарроті, Рафаель Санті.

Нове світовідчуття відобразилося і в *музиці*. Гуманісти, які вивчали античну культуру, оголосили написання музики корисним і шляхетним заняттям. Разом із духовенством серйозно займатися музикою стали представники світського середовища (цьому значно сприяє винайдення нотодрукування). Тому музика Відродження розвивається у двох напрямках – церковному і світському. **Основні жанри церковної музики** – *меса і мотет*; **світської музики** – різні види пісенного жанру, численні танці, інструментальна музика. **Зароджуються жанри опери і балету**. З інструментів у церковному середовищі найбільш культивується орган; у щоденному побуті поширені лютня, віоли, флейти, клавесин. У музичній мові творів епохи Відродження панує вокальна поліфонія строгого стилю. Починають складатися мажорний і мінорний лади, а також тактова система ритміки. Усі ці нові засоби використовуються композиторами для передачі особливого строю відчуттів людини епохи Відродження: піднесеного, гармонійного, спокійного і величного.

Основні риси музики епохи Відродження:

- провідне місце вокальної *поліфонії* (твори на 4, 6 і більше голосів);
- жанри: мотет, меса; зародилися опера і балет; формуються інструментальні жанри (хоральна обробка, ричеркар, *прелюдія, токато, фантазія*); продовжують розвиток пісенні жанри (качія, балата, віланела, вільянсіко, багатоголосні *шансон і мадригал*); набувають популярності танці (бас-данс, бранль, павана, гальярда);
- складаються мажорний, мінорний лади, тактова система ритміки;

- інструменти: орган; лютня, віоли, флейти, клавесин;
- виникає поняття «композитор»;
- з'являються музиканти-віртуози.

Найвідоміші композитори епохи Відродження: Дж. Палестрина, О. Лассо, Ж. Дебре, К. Жанекен, К. Монтеверді.

Відхілення – тимасовий перехід з однієї тональності в іншу (без закріплення в ній) і повернення до початкової тональності.

Вільна форма – довільна побудова музичного твору, що не відповідає структурі (будові) найбільш розповсюджених музичних форм.

Віола – старовинний смичковий інструмент XV–XVII ст., попередник родини скрипок. Віоли відрізняються за розмірами, теситурою, кількістю струн, формою резонаторних отворів тощо, а також способом тримання під час гри. Основні види віол – *віола да гамба* (ножна віола), *віола да брачо* (ручна віола), *віола д'амур* (любовна віола) та ін. 2. Віола (viola) – італійська назва струнного смичкового інструменту альт.

Доменікіно.
Св. Цецилія
з янголом

Віолончель (італ. violoncello або cello) – струнний смичковий інструмент родини скрипок. Настроюється на октаву нижче за альт (C, G, d, a); нотується в басовому (верхній регістр – теноровому та скрипковому) ключі. Діапазон досягає приблизно чотирьох октав від *До* великої октави. Звук віолончелі – соковитий, наспівний, грудний – нагадує низький жіночий голос. Віолончель утвердилася в музичній практиці в епоху *бароко*. Застосовується як сольний, ансамблевий та оркестровий інструмент.

Віолончель

Віртуоз (італ. virtuoso – сила, талант) – у музичному мистецтві виконавець, який досконало володіє співацьким голосом або мистецтвом гри на якомусь інструменті.

Віртуозність – найвищий рівень майстерності виконавця. У музичному мистецтві – досконала техніка виконання вокального чи інструментального твору.

Вока́л (латин. *vocē* – голос) – мистецтво володіння співацьким голосом, мистецтво співу. Існує кілька напрямів розвитку вокалу: народний, академічний або класичний, естрадний, джазовий. Кожному з напрямів притаманна особиста манера виконання музичного твору. Вокал (спів) у **народній** манері спирається на народнопісенні та виконавські традиції певних географічних регіонів. **Академічний** або **класичний** вокал неможливий без спеціальної освіти щодо постановки співацького голосу. **Естрадний** вокал тісно пов'язаний із використанням підсилюючих пристроїв, **джазовий** вокал спирається на традиції афроамериканського фольклору.

Вокалі́з (італ. *vocalis* – голосний) – 1. Вправа для співу без слів, тільки на голосних звуках. Вокаліз призначений для розвитку вокальної техніки. 2. Високохудожній віртуозний твір, концертна вокальна п'єса без слів для голосу із супроводом (вокалізи С. Рахманінова, С. Людкевича, О. Білаша, концерт для голосу з оркестром Р. Глієра та ін.); інколи – інструментальний твір із мелодією вокального типу.

Вока́льна му́зика (*vocale* – голосовий) – музика, призначена для виконання співацьким голосом (соло, ансамблем або хором). Види (*жанри*) вокальної музики: *пісня* (з інструментальним супроводом або без нього), *романс*, *вокаліз* тощо. Вокальна музика є основою таких жанрів як опера, ораторія, кантата. Головне художнє значення у вокальній музиці має голос; вона тісно пов'язана зі словом і розглядається як синтетичне музично-поетичне мистецтво.

Вока́льний цикл – ряд романсів і пісень, пов'язаних єдиним сюжетом або задумом; це цикл, що об'єднує кілька контрастних вокальних творів для окремого голосу або хору. Перша спроба створення вокального циклу належить Л. ван Бетховену («До далекої коханої», 1816). Ствердження цього жанру відбулося у творчості Ф. Шуберта (цикли «Прекрасна мельниківна», 1823; «Зимовий шлях», 1827). В українській музиці перший вокальний цикл на вірші Г. Гейне написав М. Лисенко (1893).

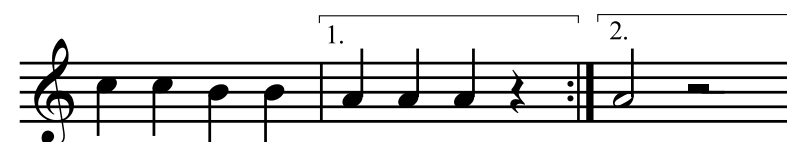
Воли́нка – стародавній народний духовий інструмент, відомий у багатьох країнах. Складається із кількох трубок, які вставлені в один спільний резервуар (міх) для повітря. Він виготовляється з овечої, козячої або телячої шкіри. Під час гри виконавець тримає волинку під пахвою (або перед собою), натискаючи на міх. Через одну з тру-

бок у міх закачується повітря; на другій, що має ігрові отвори, виконують мелодію; інші трубки (1–4) створюють *бурдонний* тон у басу, що безперервно гуде (або тонічний органний пункт, або інтервали ч. 5, ч. 4, ч. 8). Волинка була відома ще давнім грекам, римлянам, а в середні віки стала поширеним інструментом європейських мандрівних музикантів; на ній грали і пастухи. У Шотландії, Англії волинка залишається традиційним народним інструментом. Шотландці і в наш час мають великі ансамблі волинщиків, які беруть участь у різних урочистостях державного рівня. В Україні існують інші назви волинки: дуда, коза, міх. Під такою назвою цей інструмент використовувався в музичному побуті козаків-запорожців, входив до полкової музики Війська Запорізького. 2. Назва невеличкої інструментальної п'єси танцювального характеру з елементами наслідування звучання *волинки*.

Волинка

Во́льта (італ. *volta* – раз) – знак скорочення нотного запису, що використовується разом із знаком *репризи* при повторенні усєї п'єси або будь-якого розділу твору, але з іншим закінченням. Інколи замість цифр у вольтах пишуть: *для повторення; для закінчення*.

Вступ (фр. *introduction*) – 1. Необов'язковий початковий розділ музичного твору або частини циклу, що підготовлює появу основного тематичного матеріалу. 2. Інструментальний твір, що виконується на початку вистави (опери, балету, драми, комедії, оперети, мюзиклу) – див. *Увертюра, Інтродукція, Антракт*.

Вундеркі́нд (нім. *Wunder* – диво; *Kind* – дитина) – у музичному мистецтві – дитина з винятковими музичними здібностями, яка розвинута не за віком. Вундеркіндами були В. А. Моцарт, Н. Паганіні, Ф. Ліст, Д. Шостакович та інші видатні музиканти. Вони рано проявили себе в музиці. Але не кожен вундеркінд стає видатним музикантом. До здібностей необхідно додати систематичну працю, наполегливість, гармонійний розвиток, що приведуть до розквіту природних задатків і допоможуть піднятися на вершину майстерності.

Г

Гаво́т (фр. gavotte) – старовинний танець французького походження в помірному темпі і розмірі $\frac{4}{4}$ ($\frac{2}{2}$). Починається затактом

У XVII–XVIII ст. поширився в Європі як бальний танець. Увійшов до складу старовинних *сюїт*, де виконувався після *сарабанди* (сюїти Ж. Б. Люллі, Ж. Ф. Рамо, К. В. Глюка, Й. С. Баха).

Гагі́лка – див. *Веснянки*.

Гаї́вка – див. *Веснянки*.

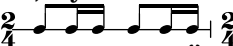
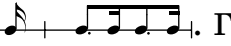

Ж. Ватто.
Радість життя
(Музична вечірка)

Галантний сти́ль (фр. gallant – витонченість, поштивість) – стиль європейської музики початку і середини XVIII ст. (див. *Рококо*). На протизвагу строгій поліфонії епохи *бароко* галантний стиль ставив іншу мету: музика повинна усолоджувати слух. Тому вона має бути ясною, вишуканою, повинна нагадувати чемну світську бесіду. Мелодії прикрашалися *мелізмами*, тобто прикрасами (на зразок прикрас в архітектурі та декоративному

мистецтві; одяг придворних того часу також мав безліч оздоблень: рюші, волани, жабо з мережива, коштовні камені і таке інше). Прагнучи «приємної різноманітності», композитори наповнювали свої твори *контрастами*. Набули популярності інструментальні *мініатюри* для лютні і клавесина (Ф. Куперен, Ж. Ф. Рамо, Д. Скарлатті), а також опера і балет. Поліфонія поступилася місцем гомофонії з виразною мелодією ясної будови (у формі періоду) з простим гармонічним супроводом; почала формуватися *сонатна форма*. У цілому мистецтво галантного стилю підготувало розквіт *віденської класичної школи*.

Гало́п (фр. galop – біг навскоки) – французький бальний танець, поширений у XIX ст. по всій Європі. Має стрімкий темп, розмір $\frac{2}{4}$.

Виконувався з підскоками; був заключним масовим танцем на балах. Характерні ритми: $\frac{2}{4}$ $\frac{2}{4}$. Галопа писали Й. Ланнер, Й. Штраус-батько, Й. Штраус-син, Ж. Оффенбах та ін.

Га́ма – звукоряд, висхідна або низхідна послідовність ступенів будь-якого ладу (*мажору, мінору, пентатоніки*) у межах однієї чи кількох октав.

Гармоніза́ція – створення супроводу до мелодії (акордового чи багатоголосного). Одна і та ж мелодія може бути гармонізована по-різному. В умовах різноманітності сучасної гармонії можливі суттєві відмінності варіантів гармонізації однієї мелодії. Особливе значення в музичній практиці має гармонізація народних пісень (*обробка*). В її основі – творчий підбір супроводу до народної мелодії, що виходить за межі простого підбору відповідних акордів. Прикладом можуть бути гармонізації народних мелодій, що створені українськими композиторами (твори М. Леонтовича, М. Лисенка, Я. Степового, К. Стеценка, Л. Ревуцького та ін.).

Гармонічна фу́нкція (латин. *funktio* – здійснення, виконання, діяльність) – роль акорду в ладу (мажорі чи мінорі); вияв ладової функції в акордах. Акорд у ладу може бути стійким (Т – тоніка) або нестійким (2 види: D – домінанта; S – субдомінанта). Тоніка виявляє центр ладу. Дві інші функції (D і S) знаходяться на звуках, що *акустично* найбільш близькі до Т, тобто квінтою вище тоніки, на V ступені – домінанта (D) і квінтою нижче тоніки, на IV ступені – субдомінанта (S). Звідси витікає протилежність функцій домінанти і субдомінанти (див. *Тоніка, Субдомінанта, Домінанта*). До *тонічної* групи акордів належать: у мажорі – тризвуки I і VI ст., у мінорі – I і III ст.; до *домінантової* групи: у мажорі – тризвуки V і III ст., у мінорі – V і VII ст.; до *субдомінантової* групи: у мажорі – тризвуки IV і II ст., у мінорі – IV, VI і II ст. Дія гармонічної функції найбільш яскраво виявляється в *каденціях*. Крім основних гармонічних функцій (Т, D, S), існують змінні функції, які залежать від ритмічного розташування та послідовності акордів.

Гармонічний мажор – різновид мажорного ладу. Порівняно з натуральним мажором має понижений на півтону VI ступінь. Між VI і VII ступенями утворюється інтервал *збільшеної секунди* (зб. 2). Верхній тетракорд гармонічного мажору збігається з верхнім

тетрахордом гармонічного мінору; на IV ступені утворюється мінорний тризвук (мінорна субдомінанта). Виник гармонічний мажор у XVII ст. (див. *Види мажору*).

Гармонічний мінор – різновид мінорного ладу. Відрізняється від натурального мінору підвищеним на півтону VII ступенем. На VI ступені виникає інтервал *збільшеної секунди* (зб. 2). На V ступені утворюється мажорний тризвук (мажорна домінанта). Використання гармонії мажорної домінанти в мінорному ладу є однією з основних засад класичної гармонізації. Виник гармонічний мінор у XVII ст. (див. *Види мінору*).

Гармонія (гр. harmonia – порядок, злагодженість, пропорційність частин цілого) – 1. Злагодженість звуків, приємна для слуху; один із провідних засобів виразності музики. 2. Закономірне об'єднання звуків у співзвуччя. 3. Обсяг гармонічних прийомів, що є характерними для якогось музичного стилю чи творчості певного композитора (класична гармонія; гармонія романтиків; джазова гармонія; гармонія С. Прокоф'єва тощо) 4. Навчальний предмет у системі спеціальної освіти, що вивчає акорди (закономірності утворення), їх зв'язки та послідовність.

Гімн (гр. hymnos) – урочиста хвалебна пісня. Так у давнину називали піснеспіви, у яких прославляли богів і героїв. Гімни розраховані на масове виконання. Є гімни державні, обрядові, спортивні, військові, релігійні, гімни на честь якогось свята чи події. Жанр гімну композитори використовують у хоровій, оперній, симфонічній творчості тощо.

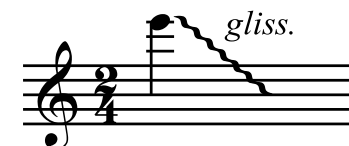
Гітара

Гітара (гр. kithara – кіфара) – струнний щипковий інструмент із роду лютні. Її походження точно не встановлене, однак у XIII ст. гітара вже була широко відома в Іспанії, де стала народним інструментом. У XVII ст. гітара набула поширення в інших європейських країнах та Америці. Особливий підйом гітарне мистецтво пережило на початку XIX ст. Видатний скрипаль-віртуоз Н. Паганіні створив близько 200 композицій для гітари і збагатив техніку

гітарної гри прийомами скрипкового виконавства. Звук акустичної гітари негучний; він добре поєднується з вокалом. Це зумовило ви-

користання гітари як інструмента для акомпанементу. Гітара використовується і для сольних виступів. **Різновиди:** 1. Іспанська шестиструнна гітара (E, A, d, g, h, e¹). 2. Російська семиструнна гітара (D, G, H, d, g, h, d¹). 3. Гавайська гітара (шестиструнна). 4. Електрогітара з різними функціями (гітара-соло, ритм-гітара, бас-гітара).

Гліссандо (італ. glissando – ковзаючи) – особливий виконавський прийом: швидкий плавний перехід від звука до звука. В інструментальній музиці досягається легким і швидким ковзанням пальцем (нігтем) або кількома пальцями по струнах уздовж грифу (струнні смичкові та щипкові інструменти); по струнах арфи, бандури, гуслів тощо; по клавіатурі фортепіано, баяна, акордеона тощо; на тромбоні – ковзанням куліси; на кувиці (флейта Пана) – швидким вдунанням повітря в усі трубки підряд. Гліссандо використовується також у вокальній музиці.

Гобой (фр. hautbois, від haut – високий, bois – дерево) – дерев'яний духовий інструмент. Походить від пастушої сопілки. Має м'який, трохи гугнявий тембр. Діапазон: – h – f³. Найбільш поширені різновиди гобоя – *англійський ріжок* (альтовий гобой) та гобой д'амур (мецосопрановий гобой). Використовується як оркестровий та сольний інструмент.

Гобой

Головна партія – перший розділ експозиції (і репризи) *сонатної форми*. Як правило, написана в основній тональності і має в основі одну, рідше дві теми.

Головна тема – основна думка музичного твору, що в процесі розгортання розвивається. Має чітко визначену тональність і яскравий музично-образний матеріал (див. *Тема*).

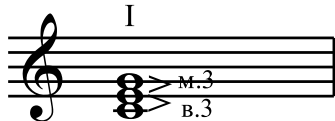
Головна тональність – 1. Тональність, у якій (як правило) починається і закінчується музичний твір. Інколи вказується в назві твору (наприклад, Прелюдія до дієз мінор С. Рахманінова). 2. Тональність, від якої відбувається *відхилення*, тобто тимчасовий перехід в іншу (побічну) тональність.

Головні ступені ладу – перший, четвертий і п'ятий ступені мажорного або мінорного ладу (тобто тоніка – Т, t; субдомінанта – S, s; домінанта – D, d), що найбільш повно виявляють особливості ладу. Розташовані на цих ступенях акорди мають важливе значення в гармонії.

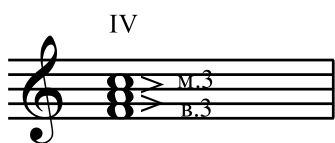
Головні трізвуки – трізвуки, що побудовані на головних ступенях ладу, тобто на I ступені (Т), на IV ступені (S), на V ступені (D) мажору і мінору.

Головні трізвуки в мажорі

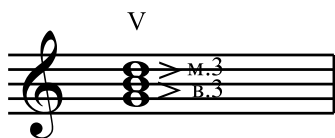
До мажор C-dur

T₅₃
(Тонічний трізвук)

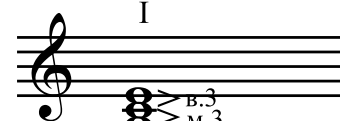
S₅₃
(Субдомінантовий трізвук)

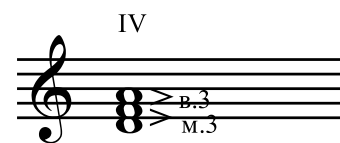
D₅₃
(Домінантовий трізвук)

Головні трізвуки в мінорі

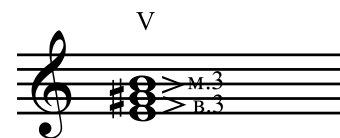
ля мінор a-moll

t₅₃
(Тонічний трізвук)

S₅₃
(Субдомінантовий трізвук)

D₅₃
(Домінантовий трізвук)

Гблос (італ. voce) – 1. Звуки, які утворюються голосовим апаратом людини. Звукові хвилі виникають у результаті видихання повітря з легень через рот і ніс. Голоси відрізняються за висотою, силою і тембром. Людина використовує голос для розмови, співу, крику, плачу, сміху. 2. Голос у музичному творі (інструментальному чи вокальному) – кожна мелодична лінія, яка входить до багатоголосного твору. Сукупність голосів утворює фактуру твору. Голоси можуть розрізнятися не лише за регістром, а й за ступенем самостійності. У поліфонічному творі всі голоси рівнозначні. У гомофонній музиці провідний голос виділяється своєю розвиненістю; він називається сольним. Усі інші голоси складають супровід. 3. Окрема

нотна партія будь-якого інструмента (оркестрового, ансамблевого) чи голосу хорового твору. 4. Мелодія пісні, наспів.

Гблос співацький – здатність людини виконувати музичні звуки за допомогою голосових зв'язок (див. *Голос 1*). Залежно від тембру і діапазону співацькі голоси розподіляються на **дитячі** (дискант, сопрано, альт), **жіночі** (сопрано, мецо-сопрано, контральто), **чоловічі** (тенор, баритон, бас). Кожен із чоловічих чи жіночих голосів, також залежно від діапазону і характеру звучання, розподіляється на кілька груп. Більш високі та світлі голоси називають ліричними; більш низькі, темні, густі – драматичними; проміжні між ними – лірико-драматичними. Найбільш високий легкий, віртуозний жіночий голос – колоратурне сопрано. Найбільш низький чоловічий голос бас – «basso-profundo» (басо-профундо).

Регістр	Жіночі голоси	Чоловічі голоси
високий	сопрано	тенор
середній	мецо-сопрано	баритон
низький	контральто	бас

Голосі музичного твору – у музичному творі – окрема партія для групи виконавців або одного виконавця (див. *Голос 3; Партія 1*).

Гомофонія (гр. homo – один, phone – звук, голос) або **гомофонно-гармонічний склад** – спосіб викладу багатоголосного музичного «тексту», у якому один із голосів – мелодія – грає головну роль, а інші їй підпорядковані і утворюють гармонічний супровід (*аккомпанемент*). Гомофонія – це тип музичної *фактури*, який протиставляють *поліфонії*, де кожен голос має самостійне значення. Гомофонія почала стверджуватися у європейській музиці з епохи бароко (XVII ст.).

Гомофонно-гармонічна фактура – див. *Гомофонія*.

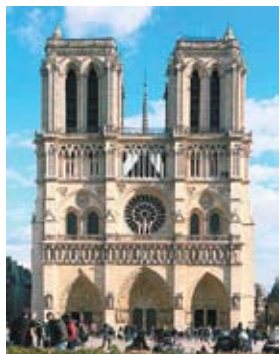
Гопак – український народний танець у швидкому темпі, у розмірі $\frac{2}{4}$ (переважно чоловічий – сольний, парний чи груповий). Виник у Запорізькому війську як танець-змагання в спритності та завзятті: козаки то підстрибували під вигуки «гоп!» (звідси й назва), то йшли

Гопак

навприсядки, то виконували інші віртуозні фігури, демонструючи свою силу і майстерність.

Горн (нім. Horn – ріг) – мідний духовий музичний інструмент, що має натуральний стрій. За зовнішнім виглядом нагадує трубу, але без вентилів та клапанів, і є одним із її попередників. Використовується як сигнальний інструмент у військовому середовищі та масових молодіжно-дитячих організаціях.

Собор Паризької Богоматері

Роза каплиці Сент-Шапель у Парижі

Сент-Шапель.
Фрагмент вітражу зі сценою Хрещення

Готика (італ. gotico – готський – від назви германського племені готів) – завершальний етап доби *Середньовіччя*; період, коли стверджувався готичний стиль (між серединами XII і XVI століть). Термін «готика» був уведений в епоху *Відродження* як зневажливе позначення всього середньовічного мистецтва, що вважалося «варварським». XII–XIII ст. стали переломними в житті Західної Європи. Утверджується влада великих монархій; зростають і стають самостійними міста. Переміни позначились і в мистецтві. Готика, яка змінила *романський стиль*, відображала ідеологію феодалного суспільства і владу церкви.

Провідним видом мистецтва стала *архітектура*. Вона виховувала в людей покірність церкви і Богу. Першорядними готичними спорудами були собори (собор Паризької Богоматері в Парижі; собор у Реймсі, собор в м. Шартр у Франції). Їх динамічна форма, спрямована вгору (висота будов до 40 метрів), виражала релігійний порив до неба, до Бога. Характерні риси готичних споруд: стрілочасті гостроконечні арки, кам'яні мережива узорів, кольорові вітражі. Собори прикрашала так звана «роза» – кругле вітражне вікно над входом, а також велика кількість скульптур.

Головним *досягненням готичного стилю в музиці* стало утвердження *поліфонії*. У Франції виникає стиль «Ars Antiqua» («Арс антиква», XII–XIII ст.); у рамках культової музики він розвиває багатоголосся, яке прийшло на зміну *монодії*. Композитори цієї школи віддають перевагу музи-

ці, а не тексту; вони більш вільно використовують інтервали, відмовляються від звучання одних лише пустотних кварт і квінт, від *діатоніки*, що панувала з часів *григоріанського хоралу*. Відбувається перехід від паралельного руху голосів до більш самостійного протилежного; зароджується мистецтво *контрапункту*. Народжується світське мистецтво – творчість *менестрелів, трубадурів, труверів, мінезингерів*. Середньовічні поети-лицарі складали свої пісні рідною мовою і писали про любов, про поклоніння Прекрасній Дамі.

Наступною після готики стала епоха *Відродження (Ренесанс)*.

Григоріанський хорал (григоріанський спів) – церковні наспіви латинською мовою, що звучали в епоху Середньовіччя під час богослужіння у всіх католицьких храмах Західної Європи. Назва пов'язана з іменем глави католицької церкви папи римського Григорія I Великого (590–604 р.). За переказами, він склав «Антифонарій», до якого увійшли строго узаконені (канонізовані) піснеспіви, розподілені протягом року. Тексти були взяті з Біблії. Григоріанський хорал виконував чоловічий хор в *унісон* без інструментального супроводу (*а капела*). Це символізувало єдність почуттів і думок віруючих. Мелодика григоріанського хоралу строга, стримана, підпорядкована тексту. Для неї характерний рух довгими тривалостями в обмеженому діапазоні. Наспів передавалися в усній формі, переходили від учителя до учня. Спочатку мелодія і ритм не фіксувалися точно, але з розвитком *нотації* це стало можливим. Григоріанський хорал залишався одноголосним до IX ст. У подальшому став основою для розвитку багатоголосної музики.

Григоріанський хорал (чоловічий хор)

Група – у музичному мистецтві – 1. Частина оркестру, що об'єднує музикантів, які грають на однорідних інструментах (струнних, дерев'яних духових, мідних духових, ударних тощо). 2. В естрадній практиці – невеликий за складом ансамбль (вокальний, інструментальний, вокально-інструментальний), що спеціалізується на виконанні одного із сучасних напрямів музики масових жанрів (рок-група, поп-група, панк-група тощо).

Групето (італ. grupetto – маленька група) – мелодична прикраса, один із *мелізмів*. Позначається знаком: ~ (неперекреслене групето) або ≋ (перекреслене групето). Являє собою групу з 4–5 звуків, у якій головний звук чергується з верхнім і нижнім допоміжними.

Залежно від розташування знаку (над нотою або між нотами) існує кілька варіантів виконання.

Пишеться:	Виконується:	Пишеться:	Виконується:
		Пишеться:	Виконується:
		Пишеться:	Виконується:
		Пишеться:	Виконується:

Групівання тривалостей – об'єднання нот у групи для полегшення сприйняття ритмічного рисунку. В інструментальній музиці дрібні тривалості поєднують у групи за допомогою ребер. Кількість груп відповідає кількості долей у такті. У вокальній музиці групування узгоджується із кількістю складів поетичного тексту, а ноти записують відокремлено.

Гудок

Гудок – старовинний струнний смичковий інструмент, відомий з часів Київської Русі. Мав три струни. Дві нижні настроєні в *унісон* чи *октаву* утворювали постійний *бурдон*, безперервно гуділи (звідси й назва); на третій струні, настроєній квінтою вище, виконували мелодію. Грали смичком, що нагадував лук. Гудок – улюблений інструмент *скоморохів* (гудошників).

Гумореска (англ. humour – настрої) – невелика п'єса (*мініатюра*) жартівливого, гумористичного характеру. Назву «гумореска» вперше застосував Р. Шуман (1839). Яскраві її зразки створили А. Дворжак, Е. Гріг, П. Чайковський, С. Рахманінов, Р. Щедрін, Л. Ревуцький та ін.

Д

Давньогрецька музика (II тисячоліття до н. е. – V ст. н. е.) – музика Стародавньої Греції. Вона супроводжувала працю, свята, театральні вистави давніх греків. Про це свідчать поеми «Іліада» і «Одіссея» Гомера, зображення на грецьких вазах, розписи і скульптури. Міфи також розповідають про різні сторони музичного життя греків (наприклад, про *Аполлона і муз*, про музичне змагання Марсія і Аполлона, про *Пана і Сирингу*, про співця *Орфея*). Зі Стародавньої Греції у сучасний світ прийшло багато музичних термінів. Серед них слово «музика», воно означає «мистецтво муз» (*музи* – у давньогрецькій міфології – дочки верховного бога Зевса, які дали початок поезії, мистецтву і науці). До нас дійшли одиничні фрагменти нотних записів цієї епохи; вони були виконані грецькими і фінікійськими буквами. Давньогрецька музика була переважно одноголосною. Її ладову основу складали давньогрецькі лади. Їх назви (*лідійський, дорійський, фригійський* тощо) широко використовуються і в сучасній теорії музики (див. *Лади народної музики*).

У часи розквіту давньогрецької культури (V–IV ст. до н. е.) музика відігравала визначальну роль у вихованні, моральному вдосконаленні, духовному очищенні людини. Піфагор висуває теорію про природу музичного звуку та його зв'язок із Всесвітом. Музика стає невід'ємною частиною театральних дійств (див. *Давньогрецький театр*). Також були поширені хоріві патріотичні пісні під акомпанемент духового інструмента. Постійні війни стимулювали розвиток військової музики. Разом з тим розвивається і лірична поезія. Ліричні твори декламувалися нарозспів під інструментальний супровід, найчастіше ліри. Серед відомих авторів – Сапфо та Піндар, автор гімнів, застольних і переможних од. Професійних виконавців називали «*аеди*», «*рапсоди*». Виникають найдавніші змагання поетів, співаків, музикантів – Піфійські ігри.

Аполлон Кифаред

Флейта Пана

Інструменти Стародавньої Греції: ліра, кіфара, авлос, флейта Пана.

Давньогрецька музика здійснила значний вплив на подальший розвиток європейської музичної культури.

Велика трагічна маска

Маска Діоніса

Давньогрецький театр виник із релігійного свята на честь бога родючості Діоніса (так звані «діонісії»). Хор виконував дифірамби (гімни), які потім змінювалися танцями. Поступово до хорового співу і танців додаються елементи драматизації (керівник хору – корифей – зображує те, про що співає хор; так корифей став першим актором). Із дифірамбів виникає **трагедія** (буквально – «пісня цапів» на честь хору, одягнутого в цапині шкіри). У «комедії» (буквально – «пісня на гупбищі») відбилися веселі сторони свята. Пізніше виник третій жанр – **драма** («драма сатирів»). **Драматурги давньогрецького театру:** Есхіл, Софокл, Еврипід (трагедії), Аристофан (комедії). Цінним джерелом інформації про античні часи є епічні твори Гомера «Іліада» та «Одіссея». Театральні вистави проходили в **амфітеатрі** (він вмщував від 17 до 44 тисяч глядачів). Вистави починалися на світанку і закінчувалися у присмерку. Дія відбувалася на орхестрі – круглій площадці в центрі чапоподібного амфітеатру. Тут розмі-

щувався хор (або два хори – за принципом **антифону** – «звук проти звуку»), а також грали актори. На ногах у них були котурни (високі підставки під взуття), на обличчях – глиняні маски. Кожному персонажу або настрою відповідала своя маска (гнів, радість, похмурість...). Маска потрібна була для того, щоб глядачі з найдалших рядів могли розгледіти вираз обличчя героя. Крім того, вона виконувала роль рупора, що підсилював голос. Позаду орхестри знаходилася «сцена» – службове приміщення, де актори готувалися до виходу. Виставу грали тільки чоловіки. Головна роль у ній належала хору, який не лише виконував дифірамби, а й коментував дію, висловлював своє ставлення до вчинків героя. Античні трагедії і комедії були тісно пов'язані з музикою (хоровою і сольною) під супровід **авлоса** чи **кіфари**. Музика трагедій, на відміну від текстів, не збереглася. Відомо лише, що декламаційні епізоди чергувалися

з піснями і танцями. Давньогрецький театр став однією з вершин античного мистецтва і взірцем для наступних епох.

Далекі тональності – тональності другого і третього ступенів спорідненості (див. *Споріднені тональності*).

Двочастинна форма (проста) – музична форма, що об'єднує два розділи твору в єдине ціле. Перший розділ викладений у формі *періоду*, а другий – не складніший, ніж перший. Найчастіше розділи у простій двочастинній формі пов'язані одним образом (умовна літерна схема: AA₁). У вокальній музиці, рідше – в інструментальних композиціях розділи цієї форми можуть бути різними за музичним матеріалом (умовна буквенна схема: АВ).

Денцівка – український народний дерев'яний духовий інструмент, особливий тип сопілки. Поширений у Західній Україні. Різновид денцівки – дводенцівка, що складається з двох трубочок-цівок, які виконують різні функції: на одній трубці грають мелодію, а друга відіграє роль *бурдона*. Звучання дводенцівки тихе й ніжне.

Дводенцівка (дерев'яна)

Дерев'яні духові інструменти – 1. Одна з чотирьох груп симфонічного оркестру. До неї входять флейти, гобої, кларнети, фаготи та їхні різновиди. Колись усі вони виготовлялися з дерева. Нині ці інструменти виготовляються не лише з дерева, а й зі срібла, золота, пластмас, порцеляни, скла. 2. Одна з груп інструментів *естрадного оркестру* або розширеного складу *духового оркестру*. 3. Народні духові інструменти: сопілки, денцівка, флюяра, кувички (най, свиріль), сурма, трембіта та ін., що використовуються як сольні або в складі ансамблю чи оркестру народних інструментів (див. *Духові музичні інструменти*).

Державний гімн – урочиста пісня, прийнята як державний символ країни. Закріплена законодавством музично-поетична емблема держави, що через систему (набір) музично-поетичних образів виражає певне коло ідей політичного характеру та символізує суверенну (незалежну) державу. Державний гімн – візитна картка будь-якої країни, офіційне представництво в будь-якій точці планети та за її межами, що в обов'язковому порядку використовується при проведенні офіційних церемоній та урочистих заходів.

Державний Гімн України – національний гімн на музику М. Вербицького (автор тексту П. Чубинський). Як один із офіційних символів України виконується під час підняття Державного Прапора, на відкритті державних і урочистих заходів, при відзначенні державних свят, проведенні демонстрацій, військових парадів, вшануванні переможців на міжнародних спортивних змаганнях тощо. Сприяє формуванню національної свідомості.

Децима (латин. decimal – десята) – *складений інтервал*, ширший за октаву. Охоплює десять ступенів звукоряду вгору або вниз (терція через октаву). Цифровий показник – 10. Залежно від *тонової* величини децими інтервал може бути великим (в.), малим (м.). Скорочене позначення та кількість тонів: велика децима (в. 10) має 8 тонів, мала децима (м. 10) – 7,5 тонів.

Ансамбль
«Модерн Джаз
Квартет»

Джаз (англ. jazz) – жанр професійного музичного мистецтва. Виник на межі XIX–XX ст. в південних штатах Америки як синтез (тобто поєднання) двох культур – африканської та європейської. Носіями джазу стали американські негри – нащадки рабів, що були завезені з Африки. Вони зберегли традиції своєї батьківщини і втілили їх у нових музичних жанрах: в обрядових танках, робочих піснях, духовних гімнах – *спірічуелах*, ліричних *блюзах* і регтаймах (ці жанри стали джерелами джазу). Їх об'єднувала визначальна риса – ритмічна активність і вибагливість. Ця музика пов'язана з рухами людського тіла, плесканням у долоні, притупуванням і співом. Місцем народження джазу став Новий Орлеан, який став відомим завдяки майстерній грі негритянських духових оркестрів.

Риси джазу:

- підвищена емоційність виконання;
- вагома роль ритму у створенні енергійного звучання: підкреслення регулярного метричного пульсу («біт»), використання складних синкоп, ефект «свінг» – качання-балансування із дотриманням чи випередженням сильної долі, *поліритмія* тощо;
- імпровізаційність як принцип розвитку музичного матеріалу (варіювання малюнків ритму, мелодії, тембру);
- використання «блюзового ладу» (див. *Блюз*) з «ковзаючою температурацією» (так звані «блюноти» – сумні ноти);
- специфічна (африканська) манера співу з використанням глісандо, вібрато.

Історичні стилі джазу: традиційний (нью-орлеанський, чиказький, диксиленд); свінг; сучасний джаз (бі-боп, кул, прогресив-джаз, ф'южн тощо).

Джаз бенд (англ. jazz-band; band – оркестр) – інструментальний оркестр або ансамбль, що виконує джазову музику.

Дзвіночки або металофон (італ. campanelli) –

1. Звуковисотний ударний музичний інструмент, що має сріблястий, ніжний і водночас прозорий тембр. Складається з 25–32 хроматично настроєних металевих пластинок різного розміру, розташованих у два ряди за принципом клавіатури фортепіано: верхній ряд відповідає чорним, нижній – білим клавішам. Діапазон нараховує щонайменше дві октави, починається від do^2 . Звук видобувають за допомогою ударів молоточками (металевими, дерев'яними чи гумовими) або клавішного механізму. 2. Набір невеликих дзвонів визначеної висоти (В. А. Моцарт називав їх *глокеншпіль*).

Металофон

Дзвони (італ. campane) – 1. Оркестрові (трубчасті) дзвони – звуковисотний ударний інструмент, що імітує передзвін великих дзвонів. Виглядає як набір з 12–18 металевих трубок або пластин, що вільно підвішені на перекладині-стойці (висотою близько 2 м). Звук видобувають дерев'яним молотком. Діапазон – 1–1,5 октави (від do), труби настроєні по *хроматизмах*. 2. Церковні дзвони. Застосовуються рідко через громіздкість і неможливість мати їх у кожному театрі.

Дзвони

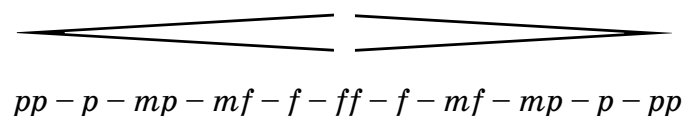
Дивертисмент (фр. «розвага») – 1. Музичний твір розважального характеру. Надзвичайно популярний як жанр оркестрової музики у XVIII ст. Складався із 4–10 частин; за будовою поєднував риси *сюїти* і *сонати*: містив частини, притаманні *симфонії* (*сонатне алєгро, варіації, рондо*), а також танці. Зразки дивертисменту є в доробку Й. Гайдна, В. А. Моцарта. 2. У балеті – ряд різнохарактерних танців розважального характеру, які мало пов'язані з розвитком сюжету, так звані «вставні номери». Нагадує своєрідний концерт усередині вистави.

Дина́міка (гр. *dynamis* – сила) – сила звучання, гучність музичного звуку.

Динамічні відтінки – позначення щодо гучності звуку при виконанні музики. Для цих позначень використовують латинські літери, італійські терміни та графічні знаки. Динамічні відтінки пов'язані зі змістом музичного твору.

Динамічні відтінки

Позначення	Назва	Виконання
<i>pp</i>	піанісімо	дуже тихо
<i>p</i>	піано	тихо
<i>mp</i>	мецо-піано	напівтихо (не дуже тихо)
<i>mf</i>	мецо-форте	напівголосно (не дуже голосно)
<i>f</i>	форте	голосно
<i>ff</i>	фортісімо	дуже голосно
<i>cresc.</i>	крещендо або 	поступово посилити
<i>dim.</i>	дімінуендо або 	поступово послабити
<i>sf</i>	сфорцандо	раптовий акцент

Диригѐнт (фр. *diriger* – керувати) – музикант, керівник колективу музикантів; об'єднує виконавців з оркестру, хору, оперної або балетної вистави з метою досягнення художньої досконалості. Диригент передає свої задуми за допомогою мануальної техніки – системи жестів (спеціальних рухів рук, що разом з тактуванням показують особливості метро-ритму, вступ різних оркестрових груп або солістів, фразування, а також зміни темпу, динаміки, штрихів тощо). Ця музична професія вимагає хорошого слуху, глибокої музично-теоретичної підготовки, широкого світогляду, знання психології, сили волі, щоб керувати людьми, уміння надихати і музикантів, і слухачів. Як окремий музичний фах, професія диригента утвердилась у другій чверті XIX ст. **Видатні диригенти:** О. Кошиць, Г. фон Бюлов, А. Тосканіні, Л. Стоковський, Б. Вальтер, Г. фон Караян, Є. Мравінський, С. Турчак, В. Іконник, А. Авдієвський, В. Гергієв та ін.

Діскант (латин. *diskantus*: *dis* – окремо, *cantus* – спів) – 1. Високий дитячий (переважно хлопчачий) голос. Діапазон: $c^1 - g^2$. 2. Найвища

партія хору або вокального ансамблю, що виконується дискантом. 3. Вид старовинного багатоголосся (XI–XIII ст.), заснований на самостійності і розвиненості верхнього голосу поліфонічного твору.

Дисона́нс (латин. *dissono* – незлагоджено звучу) – різке напружене звучання двох або більше звуків. На відміну від *консонансу* звуки дисонансу не зливаються. До дисонансів належать великі й малі секунди і септими; збільшені квартали і зменшені квінти, тонова величина яких – три тони (тритони); інші збільшені і зменшені інтервали, а також акорди, що містять такі інтервали. У музиці дисонанс є важливим виражальним засобом і сприймається як джерело напруги, що потребує розв'язання. Чергування дисонансів-напруг і консонансів-розрядок створює своєрідне «гармонічне» дихання музики.

Дитячі співацькі голоси – див. *Альт, Дискант*.

Діалог (гр. *dialogos* – розмова між двома або декількома особами) – у музиці – обмін музичними фразами (репліками) між двома і більше виконавцями. Діалог може передати і один інструмент (голос) завдяки використанню різних регістрів, темпів, ритмічних груп, контрастної динаміки тощо.

Діапазо́н (гр. *dia rason* – через усі; в музиці – через усі звуки) – усі звуки, від найнижчого до найвищого (увесь звуковий обсяг), які входять до мелодії чи звукоряду; окремого співацького голосу чи хору; окремого музичного інструменту чи оркестру (тобто відстань від найнижчого до найвищого звука).

Діато́ніка – (гр. *diatonos* – переходити від тону до тону) – послідовність основних ступенів звукоряду за висотою без використання альтерації. Усі звуки діатоники можуть бути розташовані по чистих квінтах. Приклад діатоники – основний звукоряд від *до*: *до, ре, мі, фа, соль, ля, сі, до*, тобто послідовність білих клавіш фортепіано, за якими закріпилися складові назви звуків. Жоден із цих ступенів не змінюється *альтерацією*. До діатоники (діатонічного звукоряду) належать звукоряди давньогрецьких і церковних ладів та ладів народної музики.

Діатонічна га́ма – послідовність із семи *основних ступенів* будь-якого ладу вгору або вниз (у пентатоніці – з п'яти ступенів).

Характерна особливість діатонічної гами – відсутність двох півтонів поспіль в одному напрямку.

Діатонічні інтервали – інтервали, що утворюються між двома діатонічними ступенями ладу (на відміну від хроматичних інтервалів). До діатонічних інтервалів належать чисті (прима, кварта, квінта, октава), великі та малі (секунда, терція, секста, септима), збільшена кварта та зменшена квінта – тритон (але на діатонічних ступенях). Діатонічний півтон – півтон (м. 2) між двома суміжними ступенями звукоряду (сі – до, мі – фа). Діатонічний тон – тон (в. 2) між двома суміжними ступенями звукоряду (наприклад, до – ре).

Діатонічні (основні) ступені – сім ступенів звукоряду, що мають буквену назву (с, d, e, f, g, a, h) та складову (до, ре, мі, фа, соль, ля, сі) і розташовані за тонами і півтонами в певній послідовності.

Дівізі (італ. *divisi* – роз’єднані) – поділ партії однотипних інструментів або голосів хору на дві чи більше самостійних партій (наприклад, у скрипок). Позначається *divisi* або *div.*

Дієз (#) (гр. *diesis* – півтон) – знак альтерації, що в нотному запису означає підвищення на півтону основного ступеня звукоряду. При буквеному позначенні до назви ноти додається склад *is* (*ic*).

Дімінуендо (італ. *diminuendo* – зменшуючи) – знак, що вказує на поступове зменшення сили звуку при виконанні музики (*dim.* або $\rightrightarrows$).

Дія – див. *Акт*.

Додекафонія (гр. *dodeka* – дванадцять; *phone* – звук) – вид музики, у якому відсутні лад, тональність, ладовий центр (тобто тоніка) та ладові зв’язки між звуками (тяжіння). Натомість є абсолютна рівноправність усіх 12-ти півтонів хроматичної гами. Основою розвитку музичного матеріалу є *серія* – комбінація із 12-ти різних звуків, які розташовані у строгій послідовності, та повторення серії в різних варіантах. Для того, аби якийсь звук прозвучав повторно, необхідно, щоб до цього прозвучали одинадцять інших звуків. Додекафонія як один із методів створення музики виникла на рубежі 1910–1920-х років у творчості композиторів *нововіденської школи* А. Шенберга, А. Берга, А. Веберна в процесі розвитку *атональної музики* (див. *Атональність*). Техніку додекафонії частково

продовжили Б. Барток, С. Прокоф’єв, А. Онеггер, П. Гіндеміт, Д. Шостакович, сучасні українські композитори Л. Грабовський, М. Скорик, В. Сільвестров, Є. Станкович та інші.

Добля тaktu – удар «музичного пульсу». Подібно до биття нашого серця музика також рівномірно пульсує (див. *Метр*). У ній постійно чергуються моменти напруги (сильні доли) і моменти розрядки (слабкі доли). Сильну долю можна порівняти з наголошеним складом у слові, а слабку – з ненаголошеним. Відрізок від однієї сильної доли до наступної в музиці називається *такт*. На письмі він позначається тактовою рисою. Вона ставиться перед кожною сильною долею (тобто сильна доля завжди є першою у такті). Кількість долей у такті позначається *розміром* («розмір такту»). Це цифри, які ставляться у вигляді дробу на початку твору, після ключа і ключових знаків (див. *Такт; Розмір такту*).

Домінанта (латин. *dominantis* – панівний) – п’ятий ступінь мажорного або мінорного ладу. Належить до головних ступенів ладу, розташований на квінту вище від *тоніки*. Позначається латинською літерою: мажорна домінанта – D, мінорна домінанта – d.

Домінантовий трізвук – акорд терцієвої будови, *трізвук* на V ступені мажорного або мінорного ладу. Позначається в мажорі та гармонічному мінорі D_3^5 , у натуральному мінорі – d_3^5 (див. *Додатки*).

Домінантсептакорд – акорд терцієвої будови, *септакорд* на V ступені натурального мажору і гармонічного мінору. Складається з мажорного трізвуку та малої терції вгорі; між крайніми звуками має малу септиму. Це малий мажорний секстакорд. Позначається – D_7 . Завдяки гострому тяжінню в *тоніку* відіграє важливу роль у *гармонії*. Поширений у класичній музиці (див. *Додатки*).

Домра – народний струнно-щипковий інструмент, відомий з XVI ст. Має овальний (грушоподібний) корпус і довгий гриф. Звук видобувають *плектором* (*медіатором*). У минулому домра була улюбленим інструментом скомоорохів. Однак через їх переслідування владою і церквою старовинна домра не збереглася. По знайденому малюнку та на основі в’ятської балалайки її реконструював у XIX ст. російський музикант В. Андрєєв. Це була

Домра

триструнна домра квартового строю. На початку ХХ ст. Г. Любимов та С. Буров сконструювали родину чотириструнних домр із квінтовым строем (як у скрипки або мандоліни). Інструменти цієї групи мають м'який, мелодійний і водночас сильний звук. Поширені в Україні і входять до складу оркестру народних інструментів.

Допоміжний звук – неакордовий звук, що розташований між акордовим звуком і його повторенням; знаходиться секундою вище або нижче основного звука на слабкій долі такту. Зустрічається в *мелізмах* та мелодичних *фігураціях*.

Дорійський лад – див. *Лади народної музики*.

Доскона́ла модуля́ція – перехід із однієї тональності в іншу з подальшим закріпленням у новій тональності. Найчастіше така модуляція завершує твір або його частину.

Дра́ма (гр. drama – дія) – 1. Твір у формі діалогу, призначений для постановки в театрі; один із родів художньої літератури (разом з *епосом* та *лірикою*). **Жанри драми:** трагедія, комедія, драма (як жанр). **Закони драми:** а) наявність гострого конфлікту, який розкривається в боротьбі сил дії і протидії; б) певна послідовність етапів розвитку сюжету: експозиція, зав'язка, розвиток, кульмінація, розв'язка. 2. Драма як жанр: соціально-побутова п'єса, яка зображує особисте життя людини в гостро-конфліктних, але не безнадійних (на відміну від трагедії) стосунках із суспільством.

Драматургі́я музична – процес становлення музичної думки, втілення своєрідного музичного «сюжету» засобами музичної мови. Музична драматургія – система виражальних засобів і прийомів розгортання драматичної дії в опері, балеті, опереті, а також у великих інструментальних творах, наприклад, у симфоніях, сонатах тощо. Поняття «музична драматургія» вирізняється багатогранністю.

Типи музичної драматургії:

За приналежністю до певного роду мистецтва музична драматургія буває: драматична (1), епічна (2), лірична (3).

1. **Драматична (конфліктна)** драматургія – розвиток музичного твору відповідає законам драми (див. *Драма*, 1.), де рушійною силою розвитку стає конфлікт. Цей конфлікт реалізується через протиставлення, взаємодію та боротьбу різних контрастних образів (або груп образів).

2. **Епічна** драматургія (оповідальна, неконфліктна) – протилежна конфліктній. Для неї характерні картинність, контрастне зіставлення, варіантний повтор тощо.

3. **Лірична** драматургія – втілення окремого моменту внутрішнього життя героя.

Етапи розвитку:

Оскільки музична драматургія підпорядковується загальним законам драми (як окремого виду мистецтва), вона містить відповідні етапи розвитку:

- експозиція;
- зав'язка;
- розвиток;
- кульмінація;
- розв'язка.

Ці етапи реалізуються в окремих розділах твору. Кожному етапу розвитку відповідає конкретний **тип викладу музичного матеріалу** – експозиційний, розвиваючий та заключний.

Тип викладу музичного матеріалу:

- **експозиційний** тип передбачає завершені розділи (періоди, речення) та стійкі гармонії (переважання тоніки);
- **серединний** (розвиваючий) – нестійкість (незавершені побудови, подрібнення; уникання тоніки, відхилення в інші тональності тощо);
- **заклучний** – повернення до цілісних і завершених структур: переважання тоніки, повторення стійких гармонічних зворотів.

Способи музичного розвитку:

Музичні образи в межах музичної драматургії зіставляються за принципом схожості та контрасту. Важливу роль відіграє метод **повторності**. У музичному розвитку він реалізується через такі прийоми:

- власне повторення (точне);
- секвенція (повторення на іншій висоті);
- варіювання (повторення зі змінами);
- імітація (у багатоголосному творі: повторення в іншому голосі фрагменту мелодії, який щойно прозвучав).

У музичній драматургії повторність проявляється через повернення до тематичного матеріалу в репризних розділах.

Контраст: у музичній драматургії контраст може виконувати різні функції (залежно від того, у якому розділі він виникає). В експозиційному розділі він може слугувати зав'язкою «конфлікту», драматургічного розвитку твору (наприклад, протиставлення тем головної та побічної партії в сонатній формі).

Конфліктне протиставлення – різке протиставлення протилежних образів.

Поняття музичної драматургії застосовується як для характеристики музичного розвитку творів, пов'язаних зі сценічною дією (опера, балет, оперета, ораторія тощо), так і для вокальних, інструментальних та симфонічних творів і характеризує закономірності та особливості їх розгортання.

У музично-театральних жанрах (опера, балет тощо) роль музики є провідною; вона зв'язує воедино всі елементи драми, розкриває внутрішні стосунки героїв, висловлює головну ідею твору. В основі музичної драматургії таких творів лежать як загальні закони драми (див. *Драма*, 1.), так і специфічні музичні прийоми:

1. Літературний виклад тексту (*лібрето*) позначений стислістю.
2. У ході історичного розвитку склалися особливі форми – складові музичної драми. В опері – це *речитатив*, *арія*, *аріозо*, різні види *ансамблів*, *хори*; у балеті – танці класичні і характерні, епізоди дії (*па д'аксьйон*), хореографічні ансамблі (*па-де-де*, *па-де-труа* тощо).
3. Замкненість цих форм долається наскрізним (тобто безперервним) музичним розвитком; внаслідок цього підвищується роль речитативно-аріозних епізодів. Це дає змогу уникнути гальмування в розвитку дії.
4. Оперна драматургія може збагачуватися через прийоми, притаманні симфонічній музиці. Зокрема, досить часто за тим чи іншим героєм закріплюється певна тема (*лейтмотив*) або комплекс інтонацій, які послідовно розвиваються упродовж усієї дії.
5. Перетворенню опери або балету на закінчене музично-драматичне ціле сприяє використання принципів репризності, єдності тонального плану, перекидання усіляких «арок» між віддаленими епізодами сценічної дії.

Дримба

Дрімба – старовинний язичково-щипковий інструмент, що побутує в багатьох народів світу. Здавна поширена в Західній Україні. За формою нагадує літеру **Ф** або підкову, всередині якої знаходиться тоненький сталевий язичок (мідник). При грі на дримбі утворюється специфічний звук – деренчання.

Дубль-бемоль (bb) (фр. double-bemol – подвійний бемоль) – знак *альтерації*, що в нотному записі означає пониження основного

ступеня звукоряду на два півтони (тобто цілий тон). При буквеному позначенні до назви ноти додається склад *eses* (*есес*).

Дубль-дієз (x) (фр. double-diese – подвійний дієз) – знак *альтерації*, що в нотному запису означає підвищення основного ступеня звукоряду на два півтони (тобто на цілий тон). При буквеному позначенні до назви ноти додається склад *isis* (*ісіс*).

Дудá – див. *Волинка*.

Дует (латин. duo – два) – 1. Ансамбль із двох виконавців (співаків або інструменталістів), кожен із яких має самостійну партію. 2. Музичний твір або номер опери (оперети, ораторії, кантати), що написаний для двох виконавців.

Дума – жанр винятково українського фольклору. Це пісенний літопис історії українського народу, його героїчний епос. Дума – сольний твір для голосу в супроводі ліри, кобзи чи бандури. Манера виконання була *імпровізаційною*. Дума виконувалася *речитативом*, мала вільну ритміку; мелодія прикрашалася мелізмами. Ймовірно, виникли думи ще в часи Київської Русі. Набули поширення в XVI–XVII ст. Їх створювали козаки-музиканти, що брали участь у воєнних походах. Пізніше думи стали виконувати мандрівні кобзарі та лірники, часто незрячі.

Періодизація та тематика дум:

1. Ранні думи: (кінець XV ст. – середина XVII ст.) – про боротьбу проти турків і татар, «невільницькі плачі».
2. Пізні думи (з середини XVII ст.) – про визвольну боротьбу українського народу 1648–1654 рр. проти польської шляхти під проводом Богдана Хмельницького.
3. Побутові думи (1654–1775) – про життя бідних людей.

Дубль (латин. duo – два) – особливий вид поділу тривалостей, ритмічна група з двох звуків певної тривалості, час звучання яких дорівнює часу звучання трьох звуків тієї ж тривалості. Позначається цифрою 2 над або під дуольною групою, ноти якої з'єднуються скобою, ребром, в'язкою або лігою.

Духовий оркестр

1. Флейта
2. Гобой
3. Кларнет
4. Фагот
5. Саксофон
6. Валторна
7. Труба
8. Тромбон
9. Туба

Духовий оркестр – оркестр, що складається з духових (переважно мідних) та ударних інструментів. До мідної групи входять корнети, труби, валторни, альти, тенори, баритони, басы. До ударної групи – малий та великий барабани, литаври, тарілки, трикутник та ін. При розширеному складі духового оркестру додається група дерев'яних духових: флейти, гобой, кларнети, фаготи. У разі потреби до складу духового оркестру включають саксофони, гелікони, горн, фанфари, тубу та ін. Малий склад духового оркестру налічує до 20 учасників; великий – 40–50 (інколи 80–100). Духовий оркестр має велику силу гучності. Завдяки цьому він здавна застосовувався у військовій музиці армій багатьох країн. Перші духові оркестри з'явилися в далекому минулому – вони обслуговували палацові, релігійні і воєнні урочистості у стародавньому Єгипті, Персії, Греції, Китаї, Індії. В Європі, у тому числі в Україні відомості про перші духові оркестри належать до XVII ст. У багатьох історичних документах згадується полкова музика в козацькому війську. У наш час духові оркестри залучають до проведення громадських, культурно-масових і спортивних заходів, під час свят, урочистостей, народних гулянь на відкритому повітрі.

Духові музичні інструменти – різні за формою, розмірами та матеріалом трубки, в яких звук утворюється завдяки коливанню стовпа повітря, що міститься в їхніх корпусах. Поділяються на **дерев'яні** духові (флейта, гобой, кларнет, фагот та ін.), **мідні** духові (труба, валторна, тромбон, туба та ін.), а також саксофон. 2. Деякі **клавійні інструменти** (орган, баян, акордеон та ін.), у яких повітря коливається за допомогою міхів або спеціальних механічних пристроїв, інакше – духові пневматичні та язичково-пневматичні музичні інструменти. 3. Народні духові інструменти – сопілка, най, флюяра, сурма, волинка, трембіта, дуда, зурна, свиріль, чимпой тощо.

Духовна музика – вокальна або вокально-інструментальна музика релігійного змісту, що виконується, як правило, під час богослужіння. Найкращі зразки духовної музики нерідко можна почути у виконанні професійних музикантів зі сцени (див. *Церковна музика*).

Е

Екзерсіс (фр. *exercice*) – вправа для розвитку виконавської техніки музиканта (вокаліз, етюд тощо).

Екосез (фр. *ecossaise* – шотландка) – старовинний шотландський танець, що виконувався в супроводі волинка. Розмір $\frac{2}{4}$, темп помірний. У XVIII–XIX ст. поширився як бальний танець. Зустрічається серед творів Л. ван Бетховена, Ф. Шуберта, Ф. Шопена, П. Чайковського.

Експозиція (латин. *exposition* – показ, виклад) – перший розділ *сонатної форми*, де відбувається виклад (показ) її основних тем. Експозиція складається із 4-х розділів – партій. **Головна партія** (ГП) – розділ, де експонується головна тема (або теми). Вона втілює основний музичний образ; її тональність у творі вважається основною. **Сполучна партія** (СП) – розділ, в якому відбувається *модуляція (перехід)* з *основної тональності* до *побічної* та інтонаційна підготовка нової теми. **Побічна партія** (ПП) – розділ, де виникає нова (*контрастна*) тема в побічній тональності. **Заклучна партія** (ЗП) – розділ завершального характеру. У ньому закріплюється побічна тональність, можуть об'єднуватися інтонації попередніх тем або з'явитися новий тематичний матеріал. У творах *віденських* класиків XVIII ст. склалася традиція повторювати експозицію двічі (знак репризи в кінці). Це давало змогу слухачеві краще запам'ятати музичний матеріал експозиції, щоб у наступних розділах (розробці, репризи) слідкувати за видозмінами основних тем. (див. таблицю: ЕКСПОЗИЦІЯ СОНАТНОЇ ФОРМИ, с. 66).

2. Експозицією називають також перший (початковий) розділ *фуги*, у якому тема послідовно викладається в усіх голосах у тональностях тоніки і доміанти.

ЕКСПОЗИЦІЯ СОНАТНОЇ ФОРМИ

	▼	▼	▼	▼
назва розділу	ГП	СП	ПП	ЗП
	▼	▼	▼	▼
тональний план	T(t) або t	T(t)→D	D	D
	t	t→III ст.	III ст.	III ст.
зміст	знайомство з основним образом	тональна та інтонаційна підготовка ПП	контрастна тема\теми (за тональністю, музичним матеріалом, образом)	закріплення нової тональності, підсумок експозиції

ГП – головна партія
СП – сполучна партія
ПП – побічна партія
ЗП – заключна партія

T – основна тональність у мажорі
t – основна тональність у мінорі
D – домінантова тональність
III ст. – паралельний мажор

Експресіонізм (латин. *expression* – вираження) – напрям європейського мистецтва першої чверті ХХ ст., який зосереджувався на відтворенні негативних сторін дійсності, жаху та відчаї, хворобливого стані душі, співчутанні приниженим та ображеним. У цьому відобразилися відчуття трагічності навколишнього світу, що були притаманні інтелігенції Європи напередодні першої світової війни 1914–1918 рр. та у повоєнні роки. Експресіонізм став проявом бунту проти дійсності, оскільки позитивного виходу художник не бачив. Звідси – критичне ставлення до ідеалів класичного та романтичного мистецтва, які перед обличчям реальності сприймалися як ілюзії. У музиці риси експресіонізму властиві творчості Г. Малера, Р. Штрауса, особливо А. Шенберга (опери «Очікування», «Щаслива рука», вокальний цикл «Місячний П'єро» та ін.), А. Берга (опера «Воццек») та їх послідовників. У творах цих композиторів помітна відмова від мажору і мінору (див. *Атональність, Додекафонія*). Це ніби символізувало розрив звичної моделі навколишнього світу, втрату відчуття гармонії, дисонантність внутрішнього стану людини. Звідси – розірваність мелодики, напівспів-напівмовлення, дисонантні гармонії, загострення контрастних настроїв та крайня емоційна напруга музики.

Експромт (латин. *expromtus* – готовий, швидкий) – 1. Імпровізаційна п'єса поривчастого характеру, що передає схвильовані ліричні почуття. Як жанр фортепіанної музики виник у першій половині ХІХ ст. у творчості композиторів-романтиків (Ф. Шуберт, Ф. Шопен, Ф. Ліст та ін.). Експромт допускає вільний вибір форми (*сонатна, тричастинна, варіаційна*). 2. Музичний твір, створений на основі імпровізації, тобто без попередньої підготовки.

Елегія (гр. *elegia* – журба, скарга; «сумний наспів») – 1. У музиці – вокальний чи інструментальний твір сумного характеру; лірична п'єса-роздум із відтінком смутку. Для *вокальних* елегій епохи романтизму (з кінця ХVІІІ ст.) характерні мотиви розчарування, самотності, кохання, туги. Як жанр *інструментальної* мініатюри елегія сформувалася в середині ХІХ ст. у творчості композиторів-романтиків (Ф. Ліст, Е. Гріг; Ж. Масне, М. Лисенко). 2. У *літературі* епохи *сентименталізму* та *романтизму* – жанр ліричної поезії.

Електронна музика – музика, що створюється і відтворюється з використанням електромузичних інструментів і електронних технологій (з кінця ХХ ст. – комп'ютерних технологій). Сформувалася в другій половині ХХ ст. і у ХХІ ст. набула поширення в академічній і масовій культурі. Появі електронної музики передували тривалий процес застосування електричних/електронних технологій для створення електромеханічних інструментів та пристроїв звукозапису. Підґрунтям для її розвитку стали *сонористика, конкретна музика* і розвиток електротехніки. Як окрема авангардна мистецька течія, електронна музика формується на початку 50-х років ХХ ст. У 1951 р. в м. Кельн (Німеччина) з'являється перша студія електронної музики. Музиканти починають експериментувати з електронними тембрами: природні звуки зазнають складних електронних перетворень, а електроніка збагачується звуками життя. Нові горизонти для електронної музики відкрило створення цифрового синтезатора і комп'ютера. Зараз за допомогою комп'ютера увесь оркестровий твір може записати одна людина. Представники напряму електронної музики: К. Штокхаузен, Е. Денисов, А. Шнітке, С. Губайдуліна, Е. Артем'єв; українські композитори Л. Грабовський, А. Загайкевич та ін. З початком 1970-х років електронна музика входить до масової культури і стає поширеним засобом створення танцювальної музики різноманітних сучасних напрямків (електро-поп, new romantik, синті-поп, італо-диско, техно, пауз тощо).

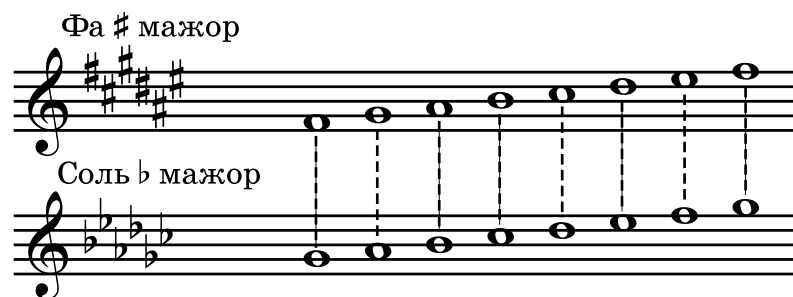
Елементи музичної мови (або *засоби музичної виразності*) – це всі елементи, які утворюють музичний твір (*мелодія, лад; метр, ритм; гармонія, фактура; діапазон, регістр, тембр; музична форма*, а також виконавські нюанси: *темп, динаміка, штрихи*).

Енгармонізм (гр. enharmonios – узгоджений) – однакове за висотою звучання різних за назвою звуків (Ре # – Мі b; Сі – До b тощо). Енгармонізм звуків є основою для енгармонізму інтервалів, акордів і тональностей.

Енгармонічно рівні звуки (інтервали, акорди) – звуки (інтервали, акорди), що мають однакове за висотою звучання, але є різні за назвою, записом і позначенням (наприклад, енгармонічно рівними є звуки Фа # і Соль b; велика секунда Сі – До # енгармонічно рівна зменшеній терції Сі – Ре b, оскільки мають однакову тонову величину). Назва, нотний запис, позначення звуків (інтервалів, акордів) залежать від *тональності*, до якої вони належать (див. *Енгармонізм*).

Енгармонічно рівні тональності – дві *тональності* одного ладу (тобто обидві мажорні або обидві мінорні), *тоніки* яких енгармонічно рівні (див. *Енгармонізм*). Енгармонічно рівні тональності мають однакове за висотою звучання, але по-різному називаються, записують та позначаються. Наприклад:

У кожній парі таких тональностей одна обов'язково дієзна, друга – бемольна. Кількість їхніх ключових знаків у сумі повинна складати 12. Приклади енгармонічно рівних тональностей: Ре b мажор – До # мажор; мі b мінор – ре # мінор; Фа # мажор – Соль b мажор.

Енгармонізм тональностей інколи використовують для спрощення запису та полегшення читання нот, змінивши тональність з великою кількістю знаків на енгармонічну тональність з меншою кількістю знаків.

Еолійський лад – див. *Лади народної музики*.

Епіграф (гр. epigraph – напис) – фраза (цитата, вислів, прислів'я, афоризм, уривок із пісні, приказка), яку автор ставить перед текстом літературного чи музичного твору або його частиною. Епіграф пояснює основну ідею твору чи його частини.

Епізод – 1. Частина твору, що має відносну закінченість і є певним етапом у розвитку теми. Від сусідніх розділів може відрізнятися мелодією, тональністю чи темпом. 2. Епізод у *рондо* – кожен розділ, що чергується із *рефреном*. На відміну від рефрену, який повторюється без змін, епізоди різні за музичним матеріалом чи характером. 3. Епізод у сонатній формі – завершений розділ на самостійній музичній темі, що вводиться в розробку або звучить замість неї (наприклад, «епізод навали» у розробці I частини «Ленінградської симфонії» Д. Шостаковича).

Епілог (гр. epilogos: epi – після; logos – слово, тобто післямова) – 1. У давньогрецькій драмі – заключне звернення до глядачів. 2. У літературі – заключна частина твору, де розповідається про долю героїв після описаних подій. 3. Заключна частина в музично-театральних творах, зокрема, в опері; сцена, що узагальнює зміст опери після закінчення розгортання сюжету (наприклад, епілог в опері «Життя за царя» М. Глінки).

Епос (гр. epos – слово, розповідь, пісня) – рід художньої літератури (поряд з *лірикою* та *драмою*). Епічні твори оповідають про події, котрі відбувалися в минулому. Жанри епосу в літературі: роман, повість, оповідання. До епосу належать твори, що змальовують героїчні картини народного життя. Для них характерні оповідальність і певна об'єктивність у зображенні подій, характерів

і вчинків героїв. Епос сформувався в народній творчості. Український фольклорно-музичний епос представлений такими жанрами як билина, дума, історична пісня, балада, співанка-хроніка (побу-тує у Західній Україні).

Епо́ха (гр. *erosh*) – період часу (доволі великий) в історичному розвитку природи, суспільства, культури, науки тощо. Кожна епоха відрізняється характерними особливостями та визначними подіями.

Світова культура ділиться на такі епохи:

- Епоха **античності** (VIII–V ст. до н. е. – V ст. н. е.): Стародавня Греція – VIII–V ст. до н. е.; Стародавній Рим – V ст. до н. е. – V ст. н. е.
- Епоха **Середньовіччя** (V ст. н. е. – XIV ст.)
- Епоха **Відродження**, або **Ренесанс** (кінець XIV–XVI ст.)
- Епоха **бароко** (кінець XVI – перша половина XVIII ст.)
- Епоха **Просвітництва** (XVIII ст.)
- Епоха **класицизму** (друга половина XVIII ст. – початок XIX ст.)
- Епоха **романтизму** (XIX ст.)
- Епоха **неокласицизму** (20–30 роки XX ст.)
- Епоха **модернізму** (кінець XIX ст. – XX ст.)
- Епоха **постмодернізму** (з кінця XX ст.)

Естра́да – 1. Вид мистецтва, що сформувався наприкінці XIX ст. Поєднує різні форми виконавства (вокальне та інструментальне виконання, художнє читання, танці, акробатику тощо). У концертах естрадні номери поєднуються з конферансом (конферанс – оголошення та коментар номерів концерту). Найпоширенішим жанром естради є пісня та інструментальна музика. 2. Сценічна площадка для сценічних виступів артистів.

Естра́дна му́зика – вид розважального музичного мистецтва для широкої слухачької аудиторії. Твори естрадної музики відрізняються доступністю музичної мови, мелодичністю, легкістю сприйняття.

Естра́дний оркестр – колектив музикантів, що виконує *естрадну* (легку) музику. Один із найбільш поширених естрадних оркестрів – естрадно-симфонічний оркестр, що доповнений групою саксофонів, гітарою, акордеоном, ударними і електроінструментами.

Етюд (фр. *etude* – вивчення, вправа) – 1. П'єса, призначена для вдосконалення технічних навичок гри на будь-якому інструменті.

Вона служить для опанування музикантом одного із виконавських прийомів (гамоподібний пасаж у різних регістрах, арпеджіо, виконання мелізмів, подвійних нот, акордова техніка тощо), або ритмічної групи. Характерна особливість етюду – багаторазове повторення протягом твору певної комбінації звуків (співзвуч) або ритмічної групи. 2. Високохудожня віртуозна п'єса в жанрі концертного етюду (етюди Ф. Шопена, Ф. Ліста, Р. Шумана, О. Скрябіна, С. Рахманінова, В. Косенка та ін.).

Ж

Жанр (фр. *genre* – рід, вид) – різновид творів мистецтва, тобто група художніх творів, об'єднаних спільною рисою. Термін «жанр» розподіляє твори мистецтва на групи (види) за спільними ознаками.

Жанри (види) літератури – роман, вірш, оповідання...

Жанри (види) живопису – портрет, натюрморт, пейзаж...

Жанри (види) кіно – мелодрама, комедія, фантастика...

Жанри (види) музики – пісня, танець, симфонія...

Жанр(и) у музиці – різновиди музичних творів. Вони можуть розподілятися за різними ознаками:

- **за способом виконання:** вокальні, інструментальні, вокально-інструментальні;
- **за виконавським складом:** сольні, ансамблеві, оркестрові, хорові;
- **за призначенням:** 1) «первинні» (тобто побутові, пов'язані з потребами людини в житті) – пісня, танець, марш; 2) «вторинні» (ті, що призначені для слухання) – симфонія, соната, концерт та інші;
- **за змістом:** драматичні, епічні, ліричні;
- **за місцем виконання:** 1) у театрі (опера, балет, оперета, мюзикл); 2) у концертних залах (симфонічний, камерний жанр); 3) у соборах, костюлах (меса, літургія...); 4) кіномузика.

Термін «жанр» використовується для визначення галузі музики: симфонічний жанр, камерний жанр, оперний жанр тощо (див. таблицю). Кожен із цих жанрів у свою чергу поділяється на менші підвиди, наприклад, жанр комічної опери, лірична опера, опера-казка.

Усі музичні жанри мають складну історію, що унеможливило укласти їх єдину і струнку класифікацію.

Таблиця жанрів

	Сольні	Ансамблеві	Хорові	
Вокальні жанри	пісня романс елегія серенада баркарола балада арія, аріозо арієта каватина вокаліз речитатив	дует тріо квартет квінтет секстет септет октет	одночастинні	багаточастинні
			хорова мініатюра (хор)	ораторія кантата літургія меса реквієм
			хорова поема	хоровий концерт
			хорова обробка народної пісні	цикл хорових мініатюр
			мотет, псалом хорал оферторій	
	Сольні	Камерні	Оркестрові	
Інструментальні жанри	мініатюри: прелюдія токата, fuga етюд, елегія експромт балада баркарола рапсодія ноктюрн гумореска скерцо музичний момент пісня без слів	дует тріо квартет квінтет секстет дивертисмент	одночастинні	багаточастинні
			симфонічна поема	симфонія концерт
			симфонічна увертюра	оркестрова сюїта
			симфонічна картина	оркестрова серенада
			симфонічна фантазія	
			рапсодія	
	великі форми: соната сюїта варіації			

Жйга (італ. giga) – 1. Танець, поширений у Європі в XVII–XVIII ст.; до наших днів зберігся в Ірландії. Походить від старовинного танцю англійських моряків, що мав комічний характер і стрімкий темп. У XVI ст. проникає в інструментальну музику; у XVII ст. стає однією з частин старовинної сюїти (*алеманда, куранта, сарабанда, жйга*), а також виконується як бальний танець. Жйга зустрічається в сюїтах Луї та Франсуа Куперенів, Ж. Ф. Рамо, Й. С. Баха, Г. Ф. Генделя, концертах А. Кореллі, А. Вівальді та інших композиціях кінця XVII ст. – першої половини XVIII ст.

Характерна ознака жйги – розміри $\frac{3}{8}$ $\frac{12}{8}$ $\frac{6}{8}$ $\frac{3}{8}$, тріолі восьмими, швидкий темп. 2. Жйга – середньовічний струнний смичковий інструмент.

Жіночі голосі – див. *Сопрано, Мецо-сопрано, Контральто*.

З

Заключна партія – заключний розділ *експозиції* та *репризи* в сонатній формі, що звучить після *побічної партії*: в експозиції – у тональності побічної партії, у репризі (як правило) – в основній тональності (див. *Сонатна форма*).

Засоби музичної виразності – див. *Елементи музичної мови*.

Заспів – 1. У вокальній музиці – а) у творах *куплетної форми* (з будовою *заспів* – *приспів*) – перша частина куплету, де текст змінюється, а мелодія залишається незмінною; б) початок хорового твору, що заспіває один співак (група співаків), після чого вступає хор. 2. Початок фольклорного твору (думи, биліни і т. ін.), що, як правило, не пов'язаний безпосередньо з його основним змістом.

Затáкт – неповний такт. Початок мелодії, музичної фрази або музичного твору не з сильною (першою) долі. Неповний такт на початку твору разом із останнім неповним тактом того ж твору складають повний такт.

Затриманий звук (затримання) – при зміні акордів: *неакордовий* звук на сильній або відносно сильній долі такту, що зберігся від попереднього акорду і не входить до складу нового акорду. Як наслідок, утворюється *дисонанс*, що потребує розв’язання:

Затримання може бути висхідним і низхідним; підготовленим і непідготовленим, а також взяте стрибком. Зміна акордів із затриманням містить три моменти: 1) підготовка – фіксація звука в попередньому акорді; 2) власне затримання – *неакордовий* звук попереднього акорду в складі нового акорду; 3) розв’язання – перехід *неакордового* звука в найближчий акордовий тон. Затримання як один зі складових елементів мелодичної *фігурації* нерідко використовувався в музиці *галантного стилю* (XVIII ст., твори *віденських класиків* Й. Гайдна, В. А. Моцарта). В образному сенсі викликає асоціацію із чуттєвим зітханням або з вишуканим реверансом (галантним присіданням), обов’язковим для етикету XVIII ст.

Збільшений трізвук ($3b_3^5$) – акорд *терцієвої будови*. Один із видів трізвуку, що складається з двох великих терцій; крайні звуки утворюють інтервал збільшену квінту. Будується на VI ст. гармонічного мажору та на III ст. гармонічного мінору.

Збільшені інтервали – інтервали, що на півтону більші, ніж чисті або великі інтервали. У них змінена тонова величина інтервалів, а кількість ступенів залишається незмінною. Збільшені інтервали потребують розв’язання.

Звук – фізичне явище, результат коливань струни, повітря, натягнутої шкіри та ін. – всього того, що сприймають органи слуху людини. Звуки можуть бути музичними та шумовими. Музичний звук має висоту, гучність, тривалість і *тембр*.

Звукоряд – 1. Послідовність звуків певного ладу, що розташовані поступенево вгору або вниз. 2. Послідовне розташування за висотою усіх звуків, що застосовуються в музиці, у висхідному або низхідному напрямках. Сучасний звукоряд налічує більше як 90 звуків (ступенів). Вони розташовані по півтонах. Звучання деяких звуків зливається. Відстань між такими звуками називається *октавою*. Кожна октава вміщує 12 півтонових ступенів. Сім із них мають самостійні назви – до, ре, мі, фа, соль, ля, сі. Їх називають *основні ступені* звукоряду.

Звукоряд у басовому та скрипковому ключах

Звукообразжальність, звуконаслідування – відтворення засобами музики звуків природи та навколишнього життя.

Зінгшпіль (нім. Singspiel, від *singen* – співати; *Spiel* – гра) – різновид побутово-комічної опери, поширений у Німеччині та Австрії у XVIII ст. Класичні зразки зінгшпілю зустрічаються у творчості Й. Гайдна, В. А. Моцарта («Викрадення із сералю», «Чарівна флейта»), К. М. Вебера («Чарівний стрілець»). Сюжети – з народного життя, інколи з елементами казковості. Музичні номери – нескладні за будовою арії, ансамблі, хори, танці, що чергуються з розмовними сценками. Традиції зінгшпілю відбилися у жанрах *оперети* та *мюзиклу*.

Зменшений трізвук ($3m_3^5$) – акорд *терцієвої будови*. Один із видів трізвуку, що складається з двох малих терцій. Крайні звуки утворюють зменшену квінту (звідси й назва трізвуку). Будується на VII ст. натурального мажору і гармонічного мінору та на II ст. гармонічного мажору і натурального мінору.

Зм́ншений септакор́д (Зм7) – акорд терцієвої будови. Один із різновидів септакорду, що складається з трьох малих терцій. В основі акорду зменшений тризвук. Крайні звуки утворюють зменшену септиму. Будується на VII ст. гармонічного мажору і гармонічного мінору.

Зм́ншені інтерва́ли – інтервали, що на півтону менші, ніж чисті та малі інтервали. У зменшених інтервалах змінюється *тонова* величина, а кількість ступенів залишається незмінною. Зменшені інтервали потребують розв'язання.

Зм́нний лад – 1. Лад, у якому роль тоніки по черзі виконують різні тони звукоряду. Поширений паралельно-перемінний лад, показовий для народної музики (наприклад, До мажор і ля мінор; тобто відбувається зміна устою без зміни звукоряду). 2. Лад, де тоніка (устій) не змінюється, однак зміни відбуваються у звукоряді (мажор змінюється мінором або навпаки). Таким чином відбувається *відхилення* (або *модуляція*) в *однойменну* тональність (наприклад, До мажор – до мінор).

Зна́ки альтера́ції – знаки, що вказують на незначну зміну висоти звука *основного ступеня* звукоряду (на півтону або цілий тон). Існує 5 знаків альтерації: діз (#), означає підвищення на півтону; бемоль (b) – пониження на півтону; дубль-діз (x) – підвищення на тон; дубль-бемоль (bb) – пониження на тон; бекар (b) відмінняє дію всіх попередніх знаків альтерації (див. *Альтерація*).

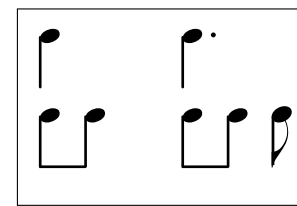
Зна́ки збі́льшення трива́лостей – графічні знаки, що використовуються для позначення подовження звучання або подовження перерви у звучанні. Використовуються тоді, коли звук або пауза

тривають довше, ніж одну тривалість основного поділу. Розрізняють такі знаки:

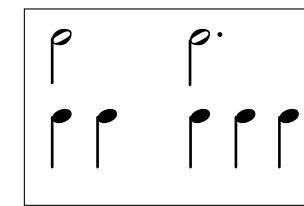
1) ліга $\frown$ – знак, що поєднує дві та більше тривалостей, однакових за висотою, в одну. Записується між нотами (див. *Ліга*):

2) крапка (.) – знак, що збільшує тривалість звука або паузи наполовину, якщо стоїть праворуч від ноти чи позначення паузи (див. *Крапка*):

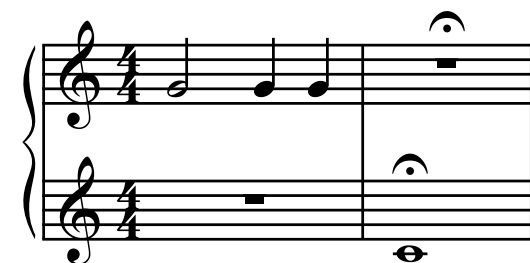

чверть з крапкою = трьом восьмим

половина з крапкою = трьом чвертям

3) фермата $\frown$ – знак, що означає подовження звучання або перерву у звучанні на невизначений час. Записується над або під нотою чи паузою (див. *Фермата*):

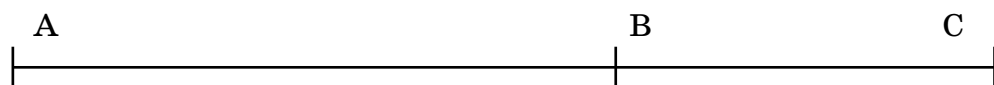
Зна́менний рóзспів (слов'янське «знамя» – знак) – основний вид старовинного православного співу (XI–XVII ст.). Основи знаменного розспіву разом із християнством були занесені у Київську Русь із Візантії, однак згодом на нього вплинули національні музичні традиції. Знаменами (або крюками) називали безлінійні знаки, які використовували для запису наспівів («крюкова нотація»,

Знаменна нотація

«крюкове письмо»; крюк – один із «знамен», знаків). Знамена знаходилися вгорі над рядком тексту Святого письма. Спочатку знаменний розспів був одноголосним (монодія); його виконував чоловічий хор без супроводу (а капельно). Діатонічна мелодія мала невеликий діапазон (кварта, квінта), рухалася рівними тривалостями відповідно до тексту. Ранні записи знаменних розспівів не розшифровані.

«Золотий перетин» (точка «золотого перетину») – запозичене в музику поняття геометрії. Воно характеризує точність співвідношень менших частин-побудов у загальній формі музичного твору. «Золотим перетином» називається ділення відрізка на 2 частини, при якому ціле (AC) відноситься до більшої частини (AB), як більша частина (AB) до меншої (BC). Виникає «божественна пропорція» («золота пропорція», «гармонійний поділ»). Це відношення дорівнює приблизно $\frac{5}{3}$ або точніше $\frac{8}{5}$.

В епоху Відродження помітили, що подібне співвідношення частин створює враження гармонії, пропорційності. Термін «золотий перетин» у науку і мистецтво ввів Леонардо да Вінчі. Було встановлено, що пропорції тіла людини, твори живопису, архітектури відповідають правилу «золотого перетину». У музиці точка золотого перетину пов'язана з особливостями сприйняття людиною пропорцій часу; вона є важливим орієнтиром у побудові музичного твору; саме на неї часто припадає кульмінація або – у більших творах – переломний момент розвитку. У періоді точка золотого перетину перебуває в кінці третьої чверті побудови; у формі сонатного алєгро та в класичній тричастинній формі – у кінці розробки або на початку репризи.

«Золотий хід» валторн – послідовність інтервалів, до якої входить секста, квінта і терція. Нагадує звучання мисливського рогу.

«Золотий хід» валторн – Й. Гайдн. Симфонія № 103, IV ч.

I

Імітація (латин. *imitatio* – наслідування, копія) – основний прийом розвитку поліфонічної музики. Його суть полягає в тому, що різні голоси багатоголосного твору по чергово повторюють (імітують) тему або якийсь мелодичний зворот. Це повторення може бути точним або зі змінами. Використовується в поліфонічних творах, таких як *канон, інвенція, fuga*.

Імпресіонізм (фр. *impression* – враження) – напрямок у мистецтві Франції кінця XIX ст. (живопис, музика, література, театр). Термін «імпресіонізм» походить від назви картини К. Моне «Враження. Схід сонця», яка була представлена 1874 р. на виставці в Парижі. Імпресіонізм виник у 70-ті роки XIX ст. спочатку в живописі (К. Моне, Е. Мане, О. Ренуар, Е. Дегá та ін.), потім – у музиці (Е. Саті, К. Дебюссі, М. Равель, 80–90-ті роки XIX ст.). Твори імпресіоністів відтворюють миттєві враження, мінливі емоції, що виникають при спогляданні навколишнього світу. Це споглядання (природи, оточення) відбивається у свідомості людини в поєднанні з її власними почуттями, через призму емоцій. *Імпресіоністи-живописці* із замкнутих майстерень виходять «на пленер» (тобто на відкрите повітря). Це вносить у їхні картини природне освітлення, відчуття простору і реальні (чисті, незмішані) відтінки кольорів («Копиця сіна», «Руанський собор» К. Моне). Для музичного імпресіонізму також характерна барвіста гармонія, мальовничі звукові плями, багатство тембрів, відчуття свіжого повітря (широкий діапазон), витонченість, тонкий психологізм. Композитори, ніби на фотоплівку, намагаються зафіксувати враження від споглядання пейзажів, жанрових замальовок чи портретів («Море», «Сади під дощем», «Місячне сяйво» К. Дебюссі; «Гра води», «Сумні птахи», «Відображення» М. Равеля). Мистецтво для імпресіоністів – сфера насолоди,

К. Моне.
Враження. Схід сонця. 1872 р.

Е. Дега. Блакитні танцівниці. 1897 р.

милування красою колориту; вони уникають гострих конфліктів, відтворення соціальних проблем. Улюблені жанри імпресіоністів – симфонічні картини, сюїтні цикли («Ноктюрни» К. Дебюссі) або стислі програмні інструментальні мініатюри («Човен в океані» М. Равеля). На початку ХХ ст. музичний імпресіонізм поширився за межами Франції. Його риси відбилися у творчості іспанського композитора М. де Фалья, італійських композиторів О. Респігі, А. Казеллі і Дж. Маліп'єро, англійських – Ф. Діліуса та С. Скотта, польського – К. Шимановського, у ранній творчості російського композитора І. Стравінського.

Імпресіоніст – митець (художник, музикант, письменник), послідовник *імпресіонізму*.

Імпровізація (фр. *improvisation* – непередбачений) – створення віршів, музики прямо в момент виконання, без попередньої підготовки. Музична імпровізація виникла в народній творчості. Вона відіграла значну роль у концертній практиці минулого (до ХVІІІ ст.). Кожен справжній музикант володів технікою імпровізації, створюючи композицію прямо на очах у слухачів. У наші дні імпровізація збереглася в *джазовій* музиці.

Інвенція (латин. *inventio* – вигадка) – невелика дво- або триголосна інструментальна п'єса поліфонічного складу (ХVІІ–ХVІІІ ст.). В її композиції проявляється винахідливість, оригінальність – як стосовно мелодики, так і розвитку та побудови форми. Основний прийом розвитку в інвенції – *імітаційна* техніка (як у фузі – див. *Фуґа*). У репертуар учнів музичних шкіл увійшли інвенції Й. С. Баха – 15 двоголосних і 15 триголосних, які автор називав «симфоніями». За задумом Й. С. Баха, який писав інвенції для своїх дітей та учнів, вони повинні були служити виробленню техніки двоголосної і триголосної гри, а також спонукати дітей до музичних знахідок.

Інструментальна мініатюра – невеликий твір для якогось музичного інструменту чи групи інструментів (див. *Мініатюра*).

Інструментальна музика – музика, призначена для виконання на музичних інструментах (на відміну від вокальної, яку співають). Інструментальна музика буває сольною, камерно-ансамблевою і оркестровою.

Інструментальний цикл – твір, що складається з кількох частин і призначений для виконання музичними інструментами (на відміну від вокального циклу). Всі частини циклу пов'язані єдиним задумом. Найважливіші різновиди інструментальних циклів – *сонатно-симфонічний цикл та сюїтний цикл (сюїта)*. Різновиди сонатно-симфонічного інструментального циклу: сольний – *соната*; камерно-ансамблевий – *тріо, квартет, квінтет* (як жанр); оркестровий – *симфонія* (див. *Цикл*), *концерт*. До інструментального циклу належать також малий цикл «*прелюдія і фуґа*».

Інструменти музичні – предмети, створені людиною для виконання музики. Вони виникли в глибоку давнину (ріг, сопілка, односторонній барабан тощо). Музичні інструменти умовно поділяють на народні і професійні (більшість професійних інструментів виникла в результаті вдосконалення народних). До професійних інструментів належать:

- *клавійні* – фортепіано;
- *пневматичні* – орган;
- *клавійно-пневматичні* – баян, акордеон;
- *струнно-смичкові* – скрипка, альт, віолончель, контрабас;
- *струнно-щипкові* – арфа, гітара, мандоліна, бандура;
- *дерев'яні духові* – флейта, гобой, кларнет, фагот, саксофон та їхні різновиди, що використовуються в симфонічному оркестрі;
- *мідні духові* – валторна, труба, тромбон, туба;
- *ударні* – литаври, малий і великий барабани, тарілки (ручні), тамтам, ксилофон, челеста, дзвони та ін.

Професійні музичні інструменти входять до симфонічного (опера), духового та естрадного оркестрів (див. *Духові музичні інструменти; Народні музичні інструменти; Струнні музичні інструменти; Ударні музичні інструменти*).

Інструментування – 1. Виклад музичного твору у вигляді *партитури* для камерного ансамблю (дуєт, тріо, квартет, квінтет і т. д.) або оркестру (симфонічного, духового, народних інструментів і т. д.). 2. Процес створення партитури композитором або автором інструментовки.

Інструментознавство – навчальний предмет, що вивчає можливості окремих музичних інструментів і закономірності їх поєднання в різних за складом оркестрах або ансамблях.

Інтерв'я́л (латин. intervallum – відстань) – відстань між двома музичними звуками. Нижній звук інтервалу є його *основою*, верхній – *вершиною*. Ці звуки можуть звучати одночасно (*гармонічний інтервал*) або послідовно у висхідному чи низхідному напрямку (*мелодичний інтервал*). Інтервал має дві величини: *ступеневу і тонову*. Від *ступеневої величини* інтервалу залежить його назва – 1) *прима*, 2) *секунда*, 3) *терція*, 4) *кварта*, 5) *квінта*, 6) *секста*, 7) *септима*, 8) *октава*, 9) *нона*, 10) *децима*, 11) *ундецима*, 12) *дуодецима*, 13) *терідецима*, 14) *квартдецима*, 15) *квінтдецима* (див. *Ступенева величина інтервалу*). Від *тонової величини* інтервалу залежить різновид інтервалу: чистий, малий, великий, зменшений, збільшений (див. *Тонові величини інтервалу*; див. *Додатки*). Інтервали поділяються на: 1) *прості і складені*; 2) *діатонічні і хроматичні*; 3) *консонанси і дисонанси*; 4) *енгармонічно рівні інтервали*; 5) *характерні інтервали*. Для позначення інтервалів використовується скорочений запис: перша літера або перша та друга літери різновиду інтервалу, далі – через крапку – цифра (цифри) його ступеневої величини (чиста кварта – ч. 4, велика децима – в. 10, мала секста – м. 6, зменшена септима – зм. 7, збільшена секунда – зб. 2 тощо).

Інтерлю́дія (латин. inter – між; ludus – гра) – невеликий музичний епізод, що виконує роль зв'язки між двома основними частинами твору (або між окремими варіаціями). 2. П'єса, що виконується між актами опери або драми.

Інтерме́дія (латин. intermedius – серединний, вставка) – 1. Невелика вставна п'єса або сценка комічного характеру; виконувалася у XVI–XVII ст. *між* діями театральної вистави (див. *Інтерлюдія*). 2. Епізод у *фузі*, що знаходиться між двома проведеннями теми (inter – «між»).

Інтерме́цо (латин. intermezzo, від intermedius – серединний; вставка) – 1. Музичний твір, що є вставним номером серед інших п'єс. 2. Самостійна характерна п'єса вільної форми. 3. Невеликий оркестровий епізод в опері.

Інтерпрета́ція (латин. interpretation – роз'яснення, тлумачення) – творчий процес трактування виконавцем музичного твору, написаного композитором. У ході виконання виконавець стає «співавтором» композитора. Він повинен якнайповніше донести до слухача

задум автора, якнайглибше розкрити образний зміст музичного твору. Кожен виконавець по-своєму інтерпретує (виконує) твір. Інтерпретація проявляється за рахунок динамічних відтінків, темпових відхилень, артикуляції, фразування, різних способів видобування звуку. Особливості інтерпретації обумовлені художніми смаками епохи, а також індивідуальністю виконавця.

Інтонáція (латин. intono – голосно вимовляю) – I. **В усній мові**: підвищення або пониження голосу, зміна *тембру*, *ритму*, тобто характеру вимови. Інтоняція виявляє внутрішнє ставлення людини до того, про що вона говорить. Інтоняція в реченні може бути запитальна, оклична, оповідальна. На письмі позначається розділовими знаками (!; ?; .). З інтонацією людської мови тісно пов'язана музична інтонація.

II. **Інтоняція в музиці**. 1. У вузькому розумінні: а) «тематичне зерно», «ядро» – мелодичний зворот, найменша частина мелодії (2–3 звуки), що є основою для створення музичного образу. Цей мелодичний зворот є сукупністю мелодики, ритму, динаміки і тембру; б) точність виконання висоти музичних звуків під час співу або гри на інструментах із нефіксованою висотою звуку (наприклад, на скрипці). 2. У широкому розумінні інтонація є носієм музичного змісту, втіленням у музичних звуках основної думки твору. Сукупність інтонацій, характерних для конкретної епохи, називають «інтонаційним словником епохи» (термін музикознавця Б. Асаф'єва). На думку Асаф'єва, «музика – це мистецтво інтонацій».

Інтроду́кція (латин. introduction – вступ) – 1. Короткий вступ у великих циклічних творах, що готує появу основного тематичного матеріалу. 2. Оркестровий вступ (невелика *увертюра*) до опери чи балету. 3. Хорова сцена чи вокальний ансамбль на початку опери.

Іонійський лад – див. *Лади народної музики*.

К

Каваті́на (італ. cavatina, від cavare – видобувати) – 1. Невелика лірична арія. З XVIII ст. – вихідна арія в опері, тобто арія, з якою

герой вперше з'являється на сцені. Від арії відрізняється меншими розмірами, пісенною мелодією, відсутністю темпових контрастів.

2. Невелика інструментальна п'єса наспівного характеру.

Каданс, кадэнція (італ. *cadenza* – закінчення) – мелодичний або гармонічний зворот, який завершує твір або якусь його частину (*речення, період*). Мелодія при цьому розчленовується на частини (на зразок усної мови, де речення відокремлюються паузами чи інтонацією голосу). Кадансові звороти в мелодії підтримуються відповідними гармоніями (акордами): тоніка або домінанта, рідше субдомінанта. Каденція може бути половинною та повною. Половинна каденція має нестійке звучання, повна – стійке. Повні каденції за акордовим складом діляться на автентичні (D) та плагальні (S). Повна досконала каденція – коли верхнім звуком заключного тонічного акорду є прима (I ступінь ладу). Коли ж у мелодії верхнім звуком є терцієвий або квінтовий тон тонічного тризвуку, тоді каденція – повна недосконала. Половинні каденції завершуються акордом D або S. За місцем розташування в періоді розрізняються серединні і заключні каденції.

Каденція (італ. *cadenza* – закінчення) – 1. Див. *Каданс*. 2. *Віртуозний пасаж* або сольна *імпровізація* в інструментальних концертах. За звичаєм, сольна каденція виконавця звучала перед закінченням твору. У XVIII ст. це був вставний (не записаний у нотному тексті) епізод, у якому виконавець демонстрував свою технічну майстерність і дар імпрровізатора. У 1809 р. Л. ван Бетховен вперше записав сольну каденцію. Цим він поклав початок традиції, яка зберігається понині.

Камерна музика (італ. *camera* – кімната) – вокальна чи інструментальна музика, призначена для виконання в невеликому приміщенні. Спочатку камерною називали музику, призначену для домашнього музикування любителями, непрофесійними музикантами («камерна» – кімнатна, домашня). У сучасному розумінні камерна музика – музика, написана для невеликого складу інструментів або голосів (на противагу симфонічній чи хоровій). **Жанри камерної музики:** 1) інструментальні: сонати, тріо, квартети, квінтети, жанрові і програмні п'єси тощо; 2) вокальні: романс, пісня, вокальні дуети, тріо.

Камерний ансамбль – 1. Невелика група музикантів, які виконують камерну музику. 2. Музичний твір, написаний для невеликої групи виконавців.

Камерний оркестр – оркестр невеликого складу (12–20 музикантів), який виконує музику XVII–XVIII ст. або сучасні твори, написані для камерного оркестру. Ядром камерного оркестру є струнні інструменти (6–8 скрипок, 2–3 альти, 2–3 віолончелі, контрабас). Вони інколи доповнюються клавесином чи іншими старовинними інструментами, а також духовими (флейта, гобой, валторна).

Камертón (нім. *Kammer* – кімната; *ton* – звук) – прилад, що при ударі видає точно настроєний музичний звук. Цей звук ніколи не змінює висоти і є її еталоном при налаштуванні музичних інструментів та вокального колективу, який буде співати *а капела*. Як відомо, висота звука залежить від частоти коливань тіла, що звучить. Нині за зразок (еталон) прийнята частота в 440 коливань у секунду. Звук, який при цьому утворюється, прирівнюється до ноти «ля» першої октави (тобто звук камертону відповідає звуку *ля*¹). Камертон має вигляд сталевий двозубчастої вилки. Можуть використовуватися також язичковий і електронний камертони.

Кампанела (італ. *campanella* – дзвіночок) – назва музичної п'єси, що відтворює передзвін дзвіночків (наприклад, фінал Другого концерту для скрипки з оркестром Н. Паганіні та його фортепіанна *транскрипція* Ф. Ліста).

Канкан (фр. *can-can* – шум, гам) – французький танець. Виник у Парижі в 1830-х рр. Широко використовувався в класичній опереті (Ж. Оффенбах). Розмір $\frac{2}{4}$; темп – швидкий, енергійний. Характерні танцювальні рухи (па) – високі стрибки та закидання ноги вгору.

Канон (гр. *κανον* – норма, зразок, правило) – 1. Одна із форм *імітаційної поліфонії*, двоголосний або багатоголосний твір, у якому всі голоси виконують одну мелодію-тему, але починають її не одночасно, а по черзі, через однаковий проміжок часу. Кожен наступний голос вступає раніше, ніж закінчиться мелодія в попередньому голосі (вид *імітації*). Голос, що починає, називається *пробстою*; інші голоси називаються *риспобстами*. 2. Один із жанрів православної церковної музики, що присвячений прославленню церковного свята або святого. Текстами для канону служать поетичні перекази дев'яти біблійних пісень.

Кант (латин. *cantus* – пісня, спів) – триголосна пісня без супроводу для чоловічого хору. Була поширена в Україні в XVII–XVIII ст.

За змістом є духовні й світські (хвалебні, жартівливі, філософські, сатиричні) канти. Вони мали куплетну будову і гомофонно-гармонічну фактуру. Два верхні голоси рухалися паралельними терціями або секстами, нижній голос був гармонічною основою. Канти входили до *вертепних* вистав (див. *Вертеп*). Створювали канти мандрівні дяки, учні та шкільні вчителі. Кант пов'язаний із традиціями церковної партесної музики і усної народної творчості.

Канта́біле (італ. cantabile – наспівно) – 1. Наспівний характер виконання мелодії. 2. П'єса наспівного характеру.

Канта́та (італ. cantata, від cantare – співати) – твір для співаків-солістів, хору та оркестру. Складається з кількох закінчених номерів – сольних, хорових, ансамблевих, оркестрових; призначена для концертного виконання. Кантата подібна до *ораторії*, але відрізняється від неї меншими розмірами і відсутністю драматично розвинутих сюжетів. Колись, у XVII ст., твори для виконання на музичних інструментах називали сонатами (від sonare – звучати), а твір для співу – кантатами. У XVIII ст. існували 2 типи кантат: духовна (на біблійські сюжети) і світська. Й. С. Бах написав 300 кантат; збереглося 200. Жанр кантати продовжував розвиватись і в XIX–XX ст.

Кантиле́на (італ. cantilena – розспівування) – наспівна мелодія широкого дихання. Кантиленне виконання – наспівне виконання музики.

Ка́нтор (латин. cantor – співак) – 1. У католицькій церкві – півчий. 2. У протестантів – учитель і диригент церковного хору. Органіст, який створював музику для церкви. Тривалий час (1723–1750) кантором церкви св. Фоми (Thomaskirche) у Лейпцигу працював Й. С. Бах.

Канцо́на (італ. canzone – пісня) – 1. У творчості *трубадурів* – пов'язане з культом Прекрасної Дами ліричне віршоване послання про лицарську любов. Згодом до жанру канцони звертались поети італійського Відродження Ф. Петрарка, Данте, Дж. Боккаччо. 2. Старовинна пісня (багатоголосна або одноголосна з супроводом). 3. Інструментальна п'єса з наспівною мелодією (з XIX ст.). 4. Невелика оперна арія ліричного змісту.

Капе́ла (італ. cappella – каплиця, молільня) – професійний хоролий колектив. У давнину капелою називали каплицю біля като-

лицького храму, у якій розміщувався хор. Каплиця – невелика церква, де немає органа. Тому хор там співає без супроводу. Так виникло поняття «спів а капела» – спів, як у каплиці, без супроводу. У XVIII ст. з розвитком світської музики капелою стали називати групу музикантів (в основному, інструменталістів), які знаходилися на службі у багатих знатних людей (придворні капели). Наприклад, Й. Гайдн 30 років служив у капелі князя Естергазі.

Капельме́йстер (нім. Kapellmeister) – спочатку – керівник капели (хорової чи інструментальної). У наш час керівника хору називають «хормейстер», а керівника оркестру – «диригент». Капельмейстером іноді називають керівника військового оркестру.

Капрі́ціо (італ. capriccio – примха, каприз) – інструментальна п'єса віртуозного характеру. Має вільну форму з яскравою зміною образів та настроїв.

Карті́на – 1. В опері чи балеті – закінчена частина акту. Відокремлюється одна від одної опусканням завіси для зміни декорації. 2. Картина симфонічна – див. *Симфонічна картина*.

Каста́ньєти (ісп. castanetas, від латин. castanea – каштан) – іспанський народний ударний музичний інструмент. Має характерний звук, що нагадує клацання. Є оркестрові кастаньєти – прикріплені до ручки дерев'яні чашечки, на яких застосовується прийом струшування без точного відтворення ритмічного рисунка. А є кастаньєти, які виконавець одягає на руки і прикріплює до великого пальця кожної руки. Рештою пальців виконавець постукує по одній із чашечок, примушуючи її клацати по другій. Такі кастаньєти використовуються для найрізноманітнішого ритмічного супроводу іспанських танців, переважно народних (*болеро, сегіділья, хота*).

Ква́рта (латин. quarta – четверта) – *простий інтервал*, що охоплює чотири ступені звукоряду вгору або вниз. Цифровий показник – «4». Залежно від тонової величини кварта інтервал може бути чистим (ч. 4), збільшеним (зб.), зменшеним (зм.). Скорочене позначення та кількість тонів: чиста кварта (ч. 4) має 2,5 тонів; збільшена кварта (зб. 4) – 3 тони; зменшена кварта (зм. 4) – 2 тони.

Кварте́т (латин. quartus – четвертий) – 1. Ансамбль із чотирьох виконавців (співаків або/та інструменталістів), кожен із яких

виконує самостійну партію. За складом квартет може бути однорідним (*струнний ансамбль*, квартет саксофоністів, вокальний жіночий квартет тощо) і мішаним (вокальний квартет: два жіночі голоси – сопрано, альт, два чоловічі голоси – тенор, бас; джазовий ансамбль: вокал, рояль, бас-гітара, ударна установка; інші за складом квартети). 2. Музичний твір для чотирьох виконавців з окремою партією для кожного. 3. Один із жанрів камерної музики у формі *сонатного циклу*. 4. Вокальний квартет як частина опери, ораторії, кантати.

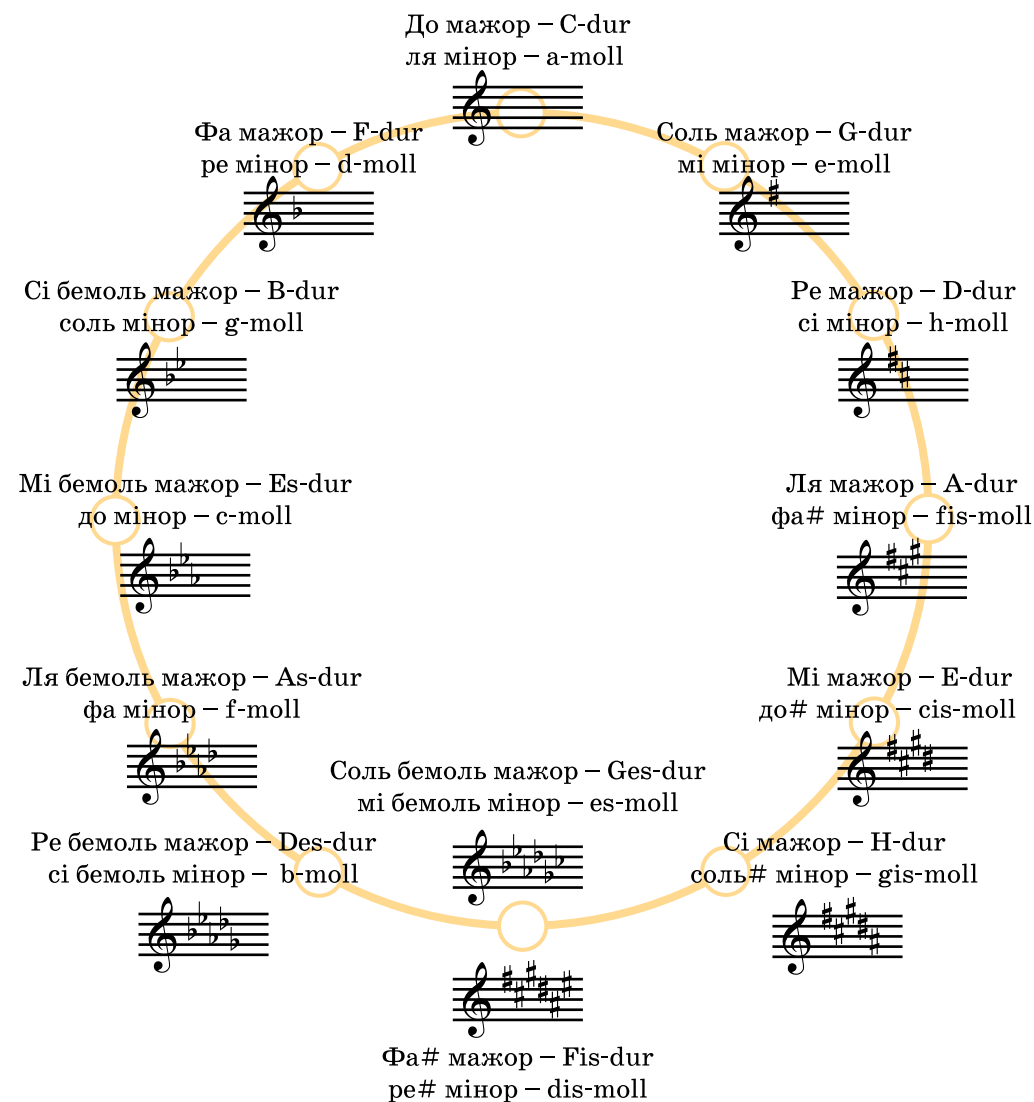
Квартсекста́кóрд – акорд, що є другим оберненням тризвуку і складається послідовно з кварта та терції. Нижнім звуком є *квінтовий тон* тризвуку. Два нижні звуки утворюють кварту; крайні – сексту (звідси й назва). Позначається так само як тризвук, обернення якого він є, тільки з цифровим показником $^6_4$: великий або мажорний квартсекста́кóрд – B^6_4 ; малий або мінорний квартсекста́кóрд – M^6_4 ; тонічний квартсекста́кóрд – T^6_4 або t^6_4 ; субдомінантовий квартсекста́кóрд – S^6_4 або s^6_4 ; домінантовий квартсекста́кóрд – D^6_4 або d^6_4 (див. *Додатки*).

Кві́нта (латин. quinta – п’ять) 1. *Простий інтервал*, що охоплює п’ять ступенів звукоряду вгору або вниз. Цифровий показник – «5». Залежно від тонової величини квінти інтервал може бути чистим (ч.), збільшеним (зб.), зменшеним (зм.). Скорочене позначення та кількість тонів: чиста квінта (ч. 5); має 3,5 тонів; збільшена квінта (зб. 5) – 4 тони; зменшена квінта (зм. 5) – 3 тони. 2. Те саме, що квінтовий тон акорду.

Кві́нтéт (латин. quintus – п’ятий) – 1. Ансамбль із п’яти виконавців (співаків або/та інструменталістів). За складом може бути однорідним (5 струнних смичкових інструментів, 5 дерев’яних духових тощо) і мішаним (смичкові з духовими, дерев’яні духові з арфою тощо). Найбільш поширені квінтети: струнний смичковий (див. *Струнний ансамбль*); фортепіанний (струнний квартет і фортепіано); духовий (флейта, гобой, кларнет, фагот, валторна). 2. Музичний твір для п’яти виконавців з окремою партією для кожного. 3. Один із жанрів камерної музики, як правило, у формі *сонатного циклу*. 4. Вокальний квінтет як частина опери, ораторії, кантати.

Кві́нто́ве ко́ло – порядок розташування тональностей у вигляді умовної схеми – кола. Зверху кола, по центру знаходяться тональ-

ності без ключових знаків – C-dur і паралельна їй a-moll. Праворуч від них, за годинниковою стрілкою розташовані по чистих квінтах угору дієзні тональності в порядку збільшення кількості знаків; ліворуч, проти годинникової стрілки розташовані по чистих квінтах униз бемольні тональності в порядку збільшення кількості знаків. Повне коло складає 12 пар *енгармонічно рівних* дієзних і бемольних тональностей. **Порядок додавання** чергових ключових знаків сталий: **дієзів** – фа, до, соль, ре, ля, мі, сі; кожен новий дієз у наступній тональності припадає на VII ст.; **бемолів** – сі, мі, ля, ре, соль, до, фа; кожен новий бемоль у наступній тональності припадає на IV ст.

Квінтóвий тон – звук у акорді терцієвої будови, що знаходиться на відстані квінти від *основного тону* (див. *Акорд*).

Квінтсекстакóрд – акорд, що є першим оберненням *септакорду*. Його нижнім звуком стає *терцієвий тон* септакорду. Нижній звук акорду із *септимовим тоном* утворюють квінту; з *основним тоном* – сексту (звідси й назва). Позначається так само як септакорд, обернення якого він є, тільки з цифровим показником $^6_5$ (див. *Додатки*).

Кек-уóк (англ. cakewalk – «хід на кухню», «прогулянка з пирогом») – поширений в Америці танець, одна зі складових частин раннього джазу. Неграм-рабам, які танцем розважили свого господаря, дозволяли входити в дім через кухню і нагороджували пирогом. Кек-уок пов'язаний із традиціями американського «театру менестрелів» (кінець XIX ст.). Саме з «менестрельних комедій» (minstrel show) зародився ранній джаз у вигляді сценічних кек-уоків та фокстротів. Виконувався у швидкому темпі під акомпанемент банджо, гітари або мандоліни. Ритм кек-уоку близький до регтайму – з характерними гострими синкопами, несподіваними паузами на сильних долях.

Кіфара

Клавесин

Кіфáра (гр. kithára) – у Стародавній Греції струнний щипковий музичний інструмент, що нагадує ліру. Кіфара вважалася інструментом покровителя мистецтв Аполлона. Спочатку вона мала 4–7 струн, пізніше – 12.

Клавесін – улюблений інструмент XVI–XVIII ст. Це клавійно-струнний щипковий інструмент, попередник фортепіано. Звук народжувався від того, що пір'їнка (з воронячого крила) чіпляла струну. При такій будові майже неможливі легато, зміна динамічних відтінків, кресендо чи дімінуендо. Тому майстри активно працювали над удосконаленням клавесина. Були створені інструменти з 2–3 клавіатурами (мануалами), які відрізнялися силою звуку і мали педаль, що несподівано послаблювала звук. Для того, щоб подовжити нетривалі звуки клавесина,

при грі на ньому нерідко застосовували *мелізми*. Це створювало ефект витонченості, легкості і відповідало естетиці стилю *рококо*. Удосконалений клавесин використовувався як концертний та акомпануючий інструмент (в операх, ораторіях тощо); він був поширений у домашньому музикуванні. У Франції для нього писали Ж. Ф. Рамо, Л. К. Дакен, Ф. Куперен.

Клавіату́ра – сукупність клавiш для видобування звуків на клавiшних музичних інструментах (фортепіано, орган, клавесин, акордеон тощо). Клавіатура фортепіано – це набір білих та чорних клавiш. Вони розташовані в певному порядку: білі клавiші відповідають основним ступеням звукоряду, чорні – їхнім хроматичним видозмінам.

Клавіко́рд (латин. clavis – ключ і гр. chordē – струна) – старовинний клавiшно-струнний інструмент, один із попередників фортепіано. Мав чотирикутний корпус, на якому зліва направо кріпилися струни однакової довжини (паралельно клавіатурі). Всі струни були настроєні в *унісон*. Коли натискували клавiшу, удар металевої пластини (тангента) приводив у звучання струну.

Клавікорд

При цьому струна ділилася на 2 частини: ту, що звучить (від її довжини залежала висота звуку) і ту, що не звучить. Оскільки клавікорд мав несильний звук, він використовувався для домашнього музикування. Національні різновиди клавікорда: спінет, харпсіхорд, верджинал.

Клаві́р (нім. Klavier) – 1. Загальна назва клавiшних струнних інструментів (*клавесин, клавікорд, фортепіано*). 2. Книга, яка містить перекладення для фортепіано будь-якої партитури (опери, балету, симфонії...). Вокальні, хорові партії до клавiру вносяться без змін; партія ж оркестру подається в перекладенні для фортепіано.

Клаві́шні музичні інструмéнти – інструменти, що звучать при натисканні на клавiші. Залежно від способу видобування звука вони поділяються на такі групи: *ударно-клавiшні* (стародавній клавікорд, сучасне фортепіано); *щипково-клавiшні* (клавесин і його різновиди); *пневматичні клавiшні* духові (орган і його різновиди); *пневматичні клавiшні язичкові* (фісгармонія, баян, акордеон); *ударно-клавiшні пластинкові* (дзвіночки, челеста); *електронні клавiшні* (*синтезатори, електроорган*).

Кларнет

Кларне́т (латин. *clarus* – ясний; фр. *clarinette*) – музичний інструмент групи дерев'яних духових; діапазон: $d - g^3$. Походить від старовинної свирілі; виготовляється із деревини гренадилового або ебенового дерева і пластмаси. Має великі технічні можливості – вважається одним із найвіртуозніших музичних інструментів. Звук – м'який, соковитий, у верхньому регістрі – дещо пронизливий. Належить до транспонуючих інструментів. Види кларнета: малий, альтовий, теноровий і бас-кларнет. Використовується як сольний інструмент та обов'язковий учасник симфонічного оркестру.

Класика (латин. *classicum* – зразковий) – видатні твори мистецтва, що мають цінність для світової культури. До музичної класики належать твори великих композиторів. Вони відрізняються багатством змісту, красою, досконалістю форм. Знайомство з творами світової класики збагачує внутрішній світ кожної людини. Класична музика – джерело яскравих емоцій для шанувальників музичного мистецтва.

Класики (латин. *classicus* – зразковий) – видатні діячі мистецтва (композитори, художники, письменники, поети), твори яких визнані зразковими і мають цінність для світової культури.

Класици́зм (латин. *classicus* – зразковий) – художній напрямок мистецтва кінця XVII – початку XIX ст.; у XVIII ст. був тісно пов'язаний з ідеями Просвітництва. Виник під впливом ідей епохи *Відродження*, яка вбачала свій ідеал у античному мистецтві. В основі класицизму лежало переконання, що існує єдиний загальний порядок, який керує природою і життям людини. Тому людина повинна будувати своє життя відповідно до високих моральних норм, жити в гармонії із собою та світом. Мистецтву відводиться головна роль у вихованні високих почуттів. Саме воно повинно «облагородити» світ. Головними рисами класицизму є порядок, гармонія, досконалість. Естетика класицизму вимагає дотримання строгих правил, яким повинен відповідати твір: рівновага краси, ясності задуму, стрункості композиції. У розвитку класицизму виділяються 2 історичних *етапи*: 1) *класицизм XVII ст.*, який зародився у Франції спочатку в літературі й театрі

(П. Корнель, Ж. Расін, Вольтер, Ж. Б. Мольєр), потім – у музиці (Ж. Б. Люллі). 2) *просвітницький класицизм XVIII ст.*, пов'язаний із передреволюційним ідейним рухом у Франції («енциклопедисти»).

Музика класицизму: До першого етапу класицизму належить творчість французького композитора Ж. Б. Люллі (1632–1687). Він був творцем жанру «лірична трагедія» (різновид французької «серйозної» опери). Новий етап розквіту класицизму в музиці відбувається у другій половині XVIII ст. Його вершини – оперна реформа К. В. Глюка (в операх «Орфей і Евридика», «Альцеста» та ін.) та творча діяльність композиторів *віденської класичної школи* – Й. Гайдна, В. А. Моцарта, Л. ван Бетховена (Див. *Віденська школа, Віденські класики*). Ці великі майстри узагальнили досягнення різних музичних стилів і національних шкіл, створивши *класицизм нового типу*. Він був значно збагачений, звільнений від умовностей, властивих попередньому етапу.

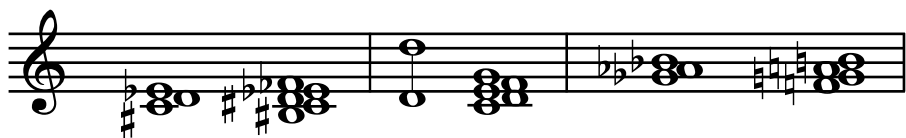
Характерні риси музичного класицизму:

- оптимістичний, життєстверджуючий характер музики;
- зрозумілість, доступність музичної мови;
- рівновага емоційного та інтелектуального начал;
- схильність до сонатно-симфонічних жанрів;
- важлива роль *сонатної форми* (віденські класики створили її класичний тип);
- використання сталого складу симфонічного оркестру;
- *гомофонно-гармонічне* музичне мислення, доповнене елементами *поліфонії*;
- стрункість форм (періодичність і симетричність структурних побудов, важливе значення 8-тактового *періоду*);
- багатство прийомів розвитку мелодії (з використанням мотивного, тонального розвитку, ритмічних перетворень);
- ствердження методу *симфонізму*;
- помітний прояв народного начала.

У Франції наприкінці XVIII ст. класицизм отримує подальший розвиток під впливом подій Великої французької революції 1789 р. Музичні твори Ф. Госсєка, Л. Керубіні, а згодом і Л. ван Бетховена пройняті високим громадянським пафосом. Тенденції класицизму виявляються і у вітчизняних композиторів XVIII ст. – М. Березовського, Д. Бортнянського. Але у вітчизняній музиці класицизм не склався в цілісний широкий напрям. У ході свого розвитку класицизм взаємодіяв з іншими стилями та художніми напрямками мистецтва – *бароко, рококо, сентименталізмом*.

Класичний танець – одна зі складових частин балету (нарівні з характерним танцем і *пантомімою*). Це основна «пластична» мова балету. Вона являє собою систему танцювальних рухів, заснованих на певних позиціях рук, ніг, положеннях корпусу, голови. Класичний танець сформувався у Франції в XVII ст. Тоді ж французькі *балетмейстери* створили спеціальну термінологію, якою в хореографії користуються до нашого часу.

Кластер (англ. cluster – гроно, скупчення) – співзвуччя, що утворюється скупченням малих або великих секунд, тобто одночасним звучанням кількох сусідніх звуків:

Кластери нагадують барвисті гармонічні «плями» і широко використовуються в музиці XX ст.

Ключ – знак, що виставляється на початку нотного стану і вказує місце запису звука певної висоти на одній із п'яти ліній. Від цього звука ведеться відлік усіх інших звуків угору або вниз. Таким чином дається «ключ» для написання і прочитання інших звуків на цьому нотному стані.

Скрипковий ключ
(ключ СОЛЬ):

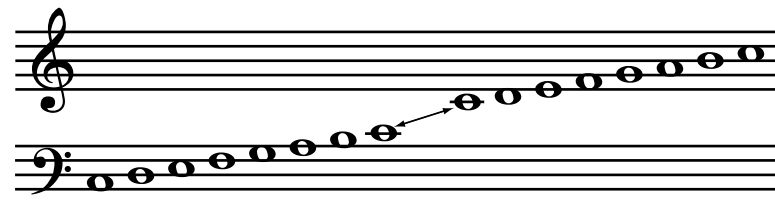
Басовий ключ
(ключ ФА):

Крім «ключа СОЛЬ» та «ключа ФА», існує ціла група «ключів ДО». Виникли вони так. Щоб знайти зручний запис для кожного із співацьких голосів, ноту До першої октави вирішили помістити на різних лінійках нотосця, відповідно до висоти голосу. Так, сопрано – високий голос, який співає в першій і другій октаві. Баритон, навпаки, звучить вниз від ноти до¹. Тому «ключ до» для сопрано й баритону розташовується не однаково. Сопрановий – на першій лінійці, щоб можна було писати ноти вгору, а баритоновий, навпаки, на п'ятій, щоб можна було писати ноти вниз. Між ними, відповідно, на 2-й, 3-й і 4-й лінійках розміщуються мецо-сопрановий, альтовий і теноровий ключі.

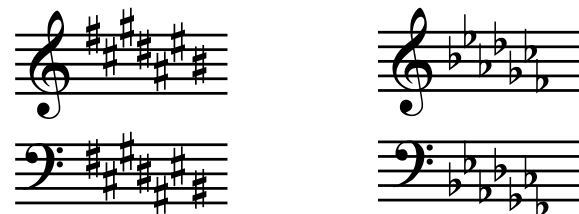

Середина знака вказує на розміщення ноти До першої октави. Поступово, з розвитком інструментальної музики, виникла потреба записувати звуки крайніх регістрів. Тоді з'явилися ключі, що визначають положення ноти соль першої октави та ноти фа малої октави. З них залишилися у використанні лише басовий та скрипковий. Вони зручні тим, що ніби з'єднані між собою. За допомогою скрипкового та басового ключів можна записати весь звукоряд музичної системи із центром на ноті до першої октави.

Разом ці ключі дали змогу записати майже увесь звукоряд і тому стали універсальними. А із «ключів ДО» у використанні залишилися лише альтовий і теноровий ключі, в яких записуються партії деяких оркестрових інструментів. Отже, у сучасній нотації застосовують ключі СОЛЬ (*скрипковий*), ФА (*басовий*), ДО (*альтовий* та *теноровий*). Графічне зображення ключів пов'язане з літерами латинського алфавіту, напис яких сильно змінився з плином часу. Це літери С (тобто До), G (тобто Соль) і F (тобто Фа). Використання різних ключів дозволяє уникнути великої кількості додаткових ліній при нотації звуків і полегшує читання нот.

Ключові знаки – знаки *альтерації*, що виставлені при ключі в строгому порядку. Вони вказують, у якій тональності написаний твір або якась його частина. Ключові знаки впродовж твору можуть змінюватись у разі зміни тональності.

Кобза

Кобзар
Д. Симоненко

Танець «Козачок»

імпровазації виникають зміни і варіювання фігур козачка – то ліричні, то героїчні, то пародійно-жартівливі. Серед виконавців виділяються солісти, яких гурт оточує колом – між ними розгортається змагання. Основна мелодія також може варіюватися музикантами-інструменталістами.

Колаж (фр. collage – наклеювання) – 1. В образотворчому мистецтві – наклеювання на якусь основу матеріалів іншого кольору і фактури. 2. У музиці ХХ ст. – особлива форма використання композитором фрагментів із власних творів або творів інших ав-

Кобза – старовинний український струнно-щипковий інструмент. Був поширений серед українського козацтва у XVI–XVII ст. Мав від 8 до 16 струн. У XVIII ст. кобза поступилася більш удосконаленій *бандурі*.

Кобзар – український народний мандрівний музикант (часто сліпий), який співав свої пісні та думи в супроводі кобзи або бандури. Він оповідав про важку долю народу, оспівував славетні сторінки української історії. Свого розквіту мистецтво кобзарів досягло в XVI–XVII ст. в період визвольної боротьби українського народу проти татар, турок, поляків. Винятково шанобливе ставлення до кобзарів було в часи Запорізької Січі. Кобзарі супроводжували козаків у далеких походах, піснею надихали їх на боротьбу з ворогами.

Кода (італ. coda – хвіст, шлейф, кінець) – додатковий заключний розділ музичного твору. Затверджує головну тональність, узагальнює попередній музичний розвиток і стверджує основну ідею твору.

Козачок – український народний танець у розмірі $\frac{2}{4}$. Має жвавий характер і швидкий темп. Виконується парами, рядами, солістами. Його мелодії і танцювальні фігури мають багато спільного з гопаком, але характер виконання танцю більш легкий. У процесі виконавської

торів. Для колажу характерне механічне поєднання елементів різного стилю, що викликає враження парадоксальної несумісності.

Коломійка – 1. Коротка дворянська народна пісня переважно жартівливого змісту. Розмір $\frac{2}{4}$, темп жвавий. Кожен рядок має 14 складів з обов’язковою цезурою (паузою) після восьмого складу. Коломійки можуть виконуватися як приспівки до танцю. Вони не мають сталого змісту, а залежать від обставин виконання. Нерідко їх імпровізують прямо під час виконання. Невідомо, коли виник цей жанр. Його назва вказує на місце виникнення: місто Коломия на Івано-Франківщині. 2. Гуцульський масовий танець, що часто супроводжується приспівками до танцю (коломійками). Основним композиційним елементом танцю є коло, що розпадається на менші кільця і навіть пари. Ритм танцю дрібний, синкопований.

Танець
«Коломійка»

Колоратура (італ. coloratura – прикраса) – прикрашання вокальної мелодії віртуозними пасажами, *трелями* та іншими «музичними орнаментами». Колоратурна манера співу отримала розповсюдження в аріях італійських опер у XVII–XIX ст. і була обов’язковою для легкого тенору, басу-buffo, а особливо для високого, легкого жіночого голосу – *колоратурного сопрано*.

Колядка – старовинна обрядова пісня величального змісту. Найдавніші колядки відображають язичницькі вірування. Свято Коляди або Різдва (народження) Сонця випадало на зимове сонцестояння. Саме в колядках передавалася інформація про створення світу та світоустрій. З появою християнської релігії обряд колядування був приурочений до Різдва Христового (7 січня).

Колядники

Комедія (гр. kōmēdia) – 1. У Стародавній Греції – вистава, що народилася з пісень, які виконувалися на честь бога родючості Діоніса. У ній показувалися побутові сценки, анекдотичні випадки. 2. У сучасному розумінні – драматичний твір, у якому висміюються різні недоліки. Сміх глядача викликають як самі персонажі, так і ситуації, в які вони потрапляють.

Невідомий художник.
Комедія масок. 1670 р.

Ж. А. Ватто.
Італійські комедіанти. 1720 р.

Комедія масок, Комедія дель арте (італ. *commedia dell'arte* – професійна комедія) – вид театру, що виник в епоху Відродження в Італії (середина XVI–XVII ст.). Це була вистава без заздалегідь написаного тексту. Актори в ній імпровізували на основі сценарію. У кожній виставі діяли одні і ті ж персонажі. Вони мали традиційні костюми і маски, які втілювали характер, індивідуальність. Сатиричні персонажі:

- скупий купець **Панталоне** (одягнутий у червоні штани і куртку, чорний плащ; на обличчі актора – напівмаска з горбатим носом);
- поважний і дурний юрист **Доктор** із міста Болонья (весь у чорному, в чорній масці і велетенському капелюсі);
- хвалько і вояка-боягуз **Капітан**;
- докучливий **Тарталья**;
- слуги (дзанні): спритний винахідник інтриг **Брігелла** і незграбний простака **Арлекін**, родом із Бергамо; він одягнутий у полатані кольоровими латками селянські штани і сорочку; на обличчі потішна чорна волохата маска; Арлекін завжди потрапляє в дурні;
- гостра на мову служниця на ім'я **Коломбіна** або Смеральдіна чи Фантеска тощо.

Граючи на гітарі, «слуги» співали веселі вуличні пісеньки, танцювали. Лірична лінія спектаклю була представлена «Закоханими». На відміну від слуг і сатиричних персонажів вони не носили масок, були наділені поетичністю, витонченістю манер, говорили літературною мовою, декламували вірші, грали на різноманітних інструментах і співали. Між актами комедії *dell'arte* інколи вставлялися інтермедії – веселі сценки з музикою, піснями, танцями. Комедія масок мала

величезний вплив на подальший розвиток італійського і взагалі європейського театру (наприклад, на італійську оперу-буфа).

Комічна опера – опера, що має комічний зміст. Виникла у XVIII ст. в Італії як *опера-буфа* (Дж. Перголезі, Д. Чимароза). Згодом у різних країнах Європи сформувалися її національні різновиди: в Англії – баладна опера («опера злидарів»); у Франції – опера-комік (А. Гретрі); в Австрії та Німеччині – *зингшпіль* (Й. Гайдн, В. А. Моцарт); на межі XVIII–XIX ст. національні різновиди комічної опери з'явилися в Іспанії та Росії; у XIX ст. – Україні, Чехії. У XIX ст. жанр комічної опери досягає розквіту у творчості Дж. Россіні. Народжена під впливом ідей епохи *Просвітництва*, комічна опера була адресована демократичному слухачу: сюжети запозичені з народного життя; у музиці проявлявся зв'язок із фольклором. Оперні номери – арії, ансамблі – чергуються з розмовними сценками (інколи у вигляді *речитативу*).

Композитор (латин. *compositor* – автор, творець) – музикант, який створює музику, автор музичних творів.

Композиція (латин. *compositio* – складання, створювання) – 1. Вид музичної творчості, процес створення музичного твору. 2. Сам твір, написаний композитором. 3. Побудова, внутрішня структура музичного твору (розташування і співвідношення його частин).

Конкретна музика – музика, утворена з реальних звуків навколишнього світу. Цей музичний напрямок виник у XX ст., коли з'явилися перші магнітофони. Вони давали змогу поєднувати, змішувати (синтезувати) різні звуки. У результаті утворювалися нові тембральні звучання (див. *Тембр*). Для конкретної (тобто реальної) музики в якості матеріалу бралися звуки (в тому числі і шуми) навколишнього життя, природи. Винахідником цього напрямку став французький інженер-акустик П. Шеффер. Перші спроби він провів у 1948 р. Його ідеї розробляли П. Булез, П. Анрі, О. Мессіан, А. Жоліве та ін. Конкретна музика знайшла своє використання при озвучуванні фільмів, вистав, на радіо і телебаченні.

Консерваторія (італ. *conservare* – зберігати; в переносному значенні – давати притулок; *conservatorio* – притулок) – 1. Заклад вищої музичної освіти. Готує музикантів-виконавців, композиторів, музикознавців. При консерваторіях є середні спеціальні музичні

школи та аспірантури. 2. У XVI ст. в Італії консерваторіями називали сирітські притулки. Церква взяла на себе піклування про сиріт і безпритульних. Спочатку їх учили ремеслам. З XVII ст. до навчальних програм включається музика – спів, гра на інструментах, композиція. Незабаром музика стала провідною навчальною дисципліною. Консерваторії перетворилися у спеціальні школи-інтернати, що готували композиторів та виконавців. Як вищий навчальний заклад у сучасному розумінні, перша консерваторія з'явилася у Парижі в 1793 р. У XIX–XX ст. консерваторії відкрились у багатьох європейських містах. Перша в Україні консерваторія Галицького музичного товариства була створена ще в 1854 році у Львові (нині – Львівська державна музична академія). У 1913 році розпочали діяльність Одеська та Київська консерваторії, у 1917 – Харківська; у 1993 році була відкрита Донецька консерваторія. Наймолодша вітчизняна консерваторія з 2006 року навчає молодих музикантів у Дніпрі.

Консона́нс (фр. *consonans* від латин. *consono* – злитно звучу) – узгоджене та благозвучне поєднання двох чи більше звуків у одночасному звучанні (на відміну від *дисонансу*). Консонанс – один із найважливіших елементів гармонії. До консонансів належать інтервали: чисті прима, кварта, квінта, октава (досконалі консонанси); великі і малі терції та сексти (недосконалі консонанси), а також акорди, що утворені з цих інтервалів (без дисонансів).

Конструктиві́зм (латин. *constructio* – побудова) – явище в мистецтві XX ст. Конструктивізм проявився в архітектурі, живопису, поезії, у прикладному мистецтві: в конструюванні будівель, меблів на основі геометричних фігур; у використанні простих рисунків тканин, моделей одягу, посуду тощо. У музиці позначився інтересом до звукових дисонансів, використанням «конкретних» звукових елементів – шуму станків, поїздів, шурхоту металу та ін. Конструктивізм не став самостійним художнім напрямком у музиці.

Контрабас

Контраба́с (італ. *contrabasso*) – струнний смичковий інструмент, найнижчий за звучанням і найбільший за розміром (висотою близько двох метрів). Походить від старовинної басової віоли (XVI ст.). Має 4 струни: E_1 A_1 D G . Пар-

тія контрабаса записується переважно в басовому ключі октавою вище реального звучання, інколи в теноровому ключі. Грають на контрабасі стоячи або сидячи на високому табуреті. Контрабас є учасником симфонічного та естрадного оркестрів, джазового ансамблю або оркестру тощо.

Контра́льто (італ. *contralto*) – найнижчий жіночий співацький голос. Має густий, соковитий тембр. Діапазон: $g - g^2(a^2)$. Інколи в операх партії хлопчиків-підлітків виконує контральто.

Контрапун́кт (нім. *Kontrapunkt* від латин. *punctus(m) contra punctum* – крапка проти крапки, тобто «нота проти ноти») – одночасне поєднання двох (або більше) самостійних мелодичних ліній, тобто голосів (див. *Поліфонія*). Контрапунктом називають і мелодію, що звучить одночасно з основою темою.

Контра́ст (фр. *contraste*) – протилежність (чорне – біле; холодне – гаряче...). Контраст у музиці – один із дійових прийомів розвитку. Може проявлятися на різних рівнях музичного твору: у співставленні різних за характером музичних тем або інтонацій, у тональному контрасті, контрасті гармонічних, ритмічних, фактурних, тембрових, динамічних та інших засобів.

Контрдáнс (англ. *country dance* – сільський танець) – старовинний англійський народний танець. У XVIII–XIX ст. поширився Європою як бальний танець (розмір $\frac{2}{4}$ або $\frac{3}{8}$). Темп швидкий.

Конфлі́кт (латин. *conflictus* – зіткнення) – зіткнення суперечливих поглядів, інтересів. Конфлікт у літературному чи драматичному творі втілюється в сюжеті. Наявність конфлікту та його поглиблення є запорукою активного напруженого розвитку, приводить до *кульмінації* і розв'язки. Конфлікт у музичному творі передається музичними засобами. Це може бути конфлікт тем-образів, тональний конфлікт, конфлікт у гармонії (дисонанс – консонанс) тощо.

Конце́рт (латин. *concerto* – змагаюсь) – 1. Жанр великого віртуозного музичного твору для соліста з оркестром (інколи може бути два-три солісти). Класичний концерт – *циклічний твір*; це жанр, що має три частини: I ч. – найдинамічніша (*сонатне алегро*); II ч. – повільна, пісенно-лірична; III ч. – жвавий фінал народно-танцювального характеру. Перші концерти з'явилися в Італії на рубежі XVI–XVII ст.

у вокальній поліфонічній церковній музиці, коли два хори перегукувалися (змагалися) між собою. Дещо пізніше італійські композитори епохи бароко переносять засади вокально-хорового концерту до оркестрової музики. Першим різновидом інструментального концерту був *кончерто гросо* (твори А. Страдели, Дж. Тореллі, А. Кореллі). Музика розвивалася як діалог соліста (групи солістів) і усього оркестру. Відбувалося ніби змагання: віртуозна партія соліста протиставлялася барвистому звучанню оркестру (звідси й назва: *concerto* – «змагаюсь»). Засновником сольного концерту вважається італійський композитор А. Вівальді. Класична його будова утвердилася у творчості В. А. Моцарта і Л. ван Бетховена. Хоровий же концерт, хоч і не отримав подальшого розвитку у своїй італійській «батьківщині», однак привився на ґрунті української музики і став її визначним мистецьким явищем як жанр духовної творчості.

2. Публічне виконання музичних творів (або танцювальних, естрадних номерів тощо) за задалегідь наміченою програмою.

Концертмейстер (нім. *Konzertmeister*) – 1. Перший скрипаль – соліст оркестру, помічник диригента, його «права рука»; він пильнує за точним настроюванням оркестрових інструментів. 2. Музикант, який очолює одну із груп оркестру (концертмейстер других скрипок, концертмейстер кларнетів тощо). 3. Акомпаніатор, який допомагає виконавцям (співакам, інструменталістам, артистам балету) розучувати твір і потім виконувати його в концертах.

Кончérто грóсо (італ. *concerto grosso* – великий концерт) – старовинний концерт для групи солістів та оркестру. Будується на протиставленні («змаганні») всього складу оркестру (*tutti* – «всі» або «grosso») та групи солістів (*concertino* – «мала група оркестру»). У результаті утворюється ефект «світла і тіні» – динамічний контраст, характерний для музики стилю *бароко*. Кончерто гросо мав три частини. Найбільш вагомою за змістом та музичном тематизмом була I частина. Її форму скріплювало багаторазове проведення оркестрового ритурнелю (італ. *riturno* – повернення, тобто «тема, яка повертається»). Ритурнель повертався 4 або 5 разів, чергуючись із сольними епізодами. Сольні епізоди мали віртуозний, імпровізаційний характер. Саме в них розкривалися безмежні технічні можливості струнних інструментів, зокрема скрипки. Кончерто гросо був одним із провідних жанрів у XVII–XVIII ст. (його видатні зразки є в доробку А. Кореллі, А. Вівальді, Й. С. Баха, Г. Ф. Генделя) і став попередником *інструментального концерту* (див. *Концерт*).

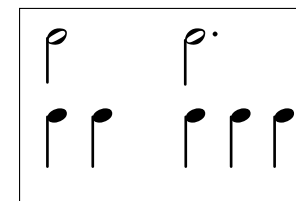
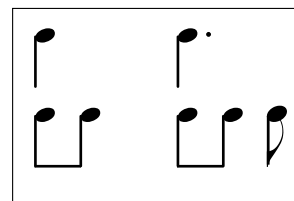
Кордебалёт (фр. *corps de ballet*) – артисти балету, які виконують масові та групові танці. Роль кордебалету в балетній виставі можна порівняти з роллю хору в опері.

Краков'як (пол. *krakowiak* – від назви польського м. Краків) – польський народний танець, швидкий та енергійний; відомий з XIV ст. Музичний розмір $\frac{2}{4}$, чіткий ритм з гострими синкопами. Здавна був чоловічим танцем, пізніше перетворився на парний. Від старовинного войовничого танцю зберіг темперамент і гордовитість. З XIX ст. набув поширення як бальний танець. В Україні відомий з XVII ст.

Кра́пка – графічний знак. У музиці означає: а) збільшення тривалості ноти чи паузи в півтора рази (тобто на половину її звучання). Ставиться праворуч ноти чи паузи:

чверть із крапкою =
трьом восьмим

половина з крапкою =
трьом чвертям

$$\overset{\cdot}{\text{quarter}} = \text{quarter} + \text{eighth} = \frac{3}{8} ; \overset{\cdot}{\text{half}} = \text{half} + \text{quarter} = \frac{3}{4}$$

б) штрих *стакато*; ставиться або *під*, або *над* нотою:
в) частину запису знака *фермати*:

Кре́щє́ндо (італ. *crescendo* – посилюючи) – поступове посилення звука, поступовий перехід від тихого звучання до голосного. Позначається терміном *crescendo* (*cresc.*) або графічним знаком:

Ксилофон

Ксилофо́н (гр. *xylon* – деревина; *phōnē* – звук) – музичний ударний інструмент хроматичного

строю. Відомий у Європі з XV ст. Сучасні ксилофони складаються із набору дерев'яних пластинок (брусочків), що розташовані на кшталт фортепіанної клавіатури. Звук видобувають дерев'яними молоточками. Тембр дзвінко-пронизливий, у верхньому регістрі сухуватий. Діапазон ксилофону не менше трьох октав. Застосовується, переважно, як оркестровий інструмент, інколи як сольний.

Кувічки (кувіця, кувікли, кутікли, свиріль, ребро́, най тощо) – український різновид стародавньої *флейти Пана*, поширеної в багатьох країнах світу. Багатоствольна флейта, що складається з 8–25 відкритих згори дерев'яних трубок різної довжини, скріплених до купи дерев'яною основою. Має діатонічний звукоряд. В Україні дістала поширення серед гуцулів. Використовується в ансамблях та оркестрах народних інструментів як сольний інструмент.

Кульмінація (латин. *culmen, culminis* – вершина) – момент найбільшої емоційної напруги в музичному творі або його частині. Кульмінація готується попереднім музичним розвитком. Найчастіше вона виражається через найвищий звук більш довгої тривалості, який припадає на сильну долю і має нестійке звучання. Кульмінаційне піднесення, окрім мелодії, створюється за рахунок поєднання гармонічних, динамічних і тембрових засобів. У творі може бути кілька кульмінацій, одна з яких є генеральною. Найчастіше вона припадає на так звану точку «золотого перетину» (наприклад, у третій фразі другого речення періоду; в сонатній формі кульмінація часто співпадає з кінцем розробки і початком репризи тощо). У музичному творі кульмінація виконує роль центру композиції, до якої притягується увага слухача.

Куплét (фр. *couple* – строфа) – розділ *куплетної форми*, що повторюється кілька разів з різним текстом. Куплет може складатися з двох частин – *заспіву і приспіву*. У заспіві слова щоразу змінюються, а приспів повторюється незмінним.

Куплétна фóрма – побудова вокального твору (пісні, романсу). Має кілька розділів – куплетів. Куплет може складатися із *заспіву і приспіву*. З куплету в куплет мелодія заспіву повторюється незмінно, а слова – змінюються. Приспів повторюється без змін мелодії і тексту (див. *Музична форма*).

Кура́нта (фр. *courante* – мінлива, плинна) – французький придворний танець італійського походження (кінець XVI ст. – XVIII ст.). Існувало два види куранти: італійська (швидка, в розмірі $\frac{3}{4}$) та французька (розмір $\frac{3}{8}$) у помірному темпі. Складним танцювальним фігурам відповідала музика з вибагливим візерунком мелодії. Куранта поширилася в Європі і увійшла до складу танцювальних сюїт. У сюїтах Й. С. Баха і Г. Ф. Генделя була другою частиною (після *алеманди*).

Куяв'я́к (пол. *kujawiak* – від назви області Куявії у Польщі) – польський народний танець. Розмір $\frac{3}{4}$, темп помірний. Музика має ліричний, спокійний характер. Танцюристи рухаються на легко зігнутих ногах; музичні акценти припадають на кінець фраз і підкреслюються підтупуванням. Після куяв'яку часто виконувався *оберек*. Характерні мелодичні і ритмічні звороти куяв'яка використав у своїх творах (мазурках) польський композитор Ф. Шопен.

Л

Лад – об'єднання навколо *тоніки* звуків, які «ладять один з одним»; система взаємозв'язків різних за висотою звуків, інтервалів, акордів, що об'єднані тяжінням до основного звука ладу – *тоніки*. Лад – це ніби «сім'я» музичних звуків, де кожен ступінь ладу виконує свою роль (ладова *функція*). Головний звук ладу – I ступінь (*тоніка* – T, t). Він найбільш стійкий; до нього тяжіють усі інші звуки (ступені); II ступінь – верхній *увідний*; III ст. – верхня *медіанта*; IV ст. – *субдомінанта*; V ст. – *домінанта*; VI ст. – нижня *медіанта*; VII ст. – верхній *увідний* ступінь. Лади бувають різні за кількістю звуків – 5-ступеневі (*пентатоніка*) і 7-ступеневі (*мажор і мінор, лади народної музики тощо*). Звуки ладу, розташовані по порядку вгору чи вниз, утворюють *гаму*.

Лади наро́дної му́зики – лади, що зустрічаються у фольклорі багатьох країн. До них належать: п'ятиступеневий лад *пентатоніка* та семиступеневі *натуральні лади*: лади мажорного нахилу (*іонійський, лідійський, міксолідійський*) та лади мінорного нахилу (*еолійський, фригійський, дорійський, локрійський*). Назви цих

ладів походять зі Стародавньої Греції. Якщо від кожної білої клавіші фортепіано зіграти звукоряд, можна отримати основні лади народної музики (див. таблицю в *Додатках*).

Ладова альтерація – підвищення або пониження основних ступенів ладу на півтону з метою посилення їх тяжіння до стійких ступенів. Ладова альтерація позначається випадковими знаками (діезом, бемолем, бекаром).

Ладова модуляція – модуляція в однойменну тональність – зміна ладу без зміни *тоніки* (До мажор – до мінор).

Лакримоза (латин. *lacrmosa* – скорботна, зворушлива до сліз) – частина *реквієму*, що починається словами «*Lacrymosa dies illa*» («Сльозний буде цей день, коли світ повстане із попелу і грішний схилиться перед суддею»).

Легато (італ. *legato* – злитно) – зв'язне послідовне виконання кількох різних за висотою звуків або співзвуч. Позначається дугоподібним знаком (*ліга*), що поєднує всі необхідні ноти.

Легенда (латин. *legenda* – те, що потрібно прочитати) – музична п'єса оповідального, фантастичного або драматичного характеру (на зразок *баллади*). Є вокальні легенди (сольні, хорові), фортепіанні та ін.

Легка музика – розважальна музика, призначена для широкої аудиторії. Вона нескладна за змістом, проста за формою. За жанрами найчастіше представлена побутовими чи естрадними піснями, танцями.

Лезгінка – танець лезгинів, що поширений у багатьох народів Кавказу (лезгини – гірська народність Кавказу). Це сольний (чоловічий) або парний танець у швидкому темпі, в розмірі $\frac{6}{8}$ (інколи $\frac{2}{4}$). Має чітку мелодію з гострим ритмом. Танцюристи, наче змагаючись, демонструють свою віртуозність, спритність, невтомність.

Лейтмотів (нім. *Leitmotiv* – провідний мотив) – 1. Мотив або музична тема, яка повторюється впродовж усього твору і є характеристикою якоїсь дійової особи (або ідеї). Зустрічається в опері, балеті, симфонії. Споріднені поняття: лейтгармонія, лейттембр. 2. Провідна основна думка, яка неодноразово повторюється.

Лендлер (нім. *Ländler* – від назви області *Landl* в Австрії) – селянський парний танець по колу в розмірі $\frac{3}{4}$ або $\frac{3}{8}$. Відрізнявся рухливою мелодією, в якій переважали дрібні тривалості. Був поширений в Австрії та Німеччині (XVIII ст. – поч. XIX ст.). Став попередником *вальсу*.

Литаври – ударний інструмент стародавнього походження. Сучасні литаври – це мідні (у формі півкулі) котли, що покриті натягнутою шкіряною мембраною. Висота звука залежить від рівня натягу мембрани. Звук видобувають за допомогою двох калатал з вовняними головками на кінцях, інколи – дерев'яними паличками. У симфонічному оркестрі зазвичай використовують комплект із трьох литавр: малої, середньої, великої; вони настроєні по звуках головних ступенів ладу – *тоніки, субдомінанти, домінанти*. В Україні цей інструмент відомий як *тулумбаси* – незмінний атрибут козацького війська, особливо в походах. Завдяки їхній гучності скликали ради козаків, повідомляли про небезпеку. Музикант, який грав на тулумбасах, називався довбушем.

Литавра

Лібретист – автор *лібрето*.

Лібрето (італ. *libretto* – маленька книжечка) – 1. Літературний текст опери, оперети, мюзиклу, в минулому кантати, ораторії. 2. Літературний сценарій балетної вистави. 3. Стислий виклад змісту опери, оперети, мюзиклу чи балету.

Ліга (італ. *liga* – зв'язок) – дугоподібний знак (короткий або довгий), що означає: а) зв'язне виконання групи звуків (співзвуч) різної висоти, якщо ліга записана над або під нотами (див. *Легато*); б) подовження звука, якщо ліга виписана між двома чи декількома тривалостями однакових за висотою нот (див. *Знаки збільшення тривалостей*); в) у вокальній музиці виконання одного складу на декілька різних за висотою звуків, якщо ліга виписана над групою нот, які об'єднані в'язкою; г) початок і закінчення музичної *фрази*, якщо ліга охоплює всі звуки фрази.

а)

б) Пишеться: Виконується:

The image shows two pairs of musical staves. The first pair is labeled 'Пишеться:' (Written) and the second 'Виконується:' (Performed). Each pair shows a melodic line on a treble clef staff with a slur over two notes, and a corresponding rhythmic pattern on a lower staff.

в) Помірно Сонце низенько Українська народна пісня

The image shows a musical score for the Ukrainian folk song 'Сонце низенько'. It features a treble clef, a 3/4 time signature, and a key signature of one flat. The melody is written on a single staff with lyrics underneath: 'Сон - це ни - зень - ко, ве - чір бли - зень - ко,'.

г) Романс Оксани С. Гулак-Артемівський Опера «Запорожець за Дунаєм»

The image shows a musical score for the romance 'Романс Оксани' from the opera 'Запорожець за Дунаєм' by S. Gulak-Artemivsky. It is written for piano and voice, featuring a treble and bass clef, a 3/4 time signature, and a key signature of one sharp.

Лідійський лад – див. *Лади народної музики*.

Ліра (гр. lyra) – 1. Давньогрецький струнний щипковий інструмент. Грою на ньому супроводжувалось виконання ліричної поезії (звідси й слово лірика). Є символом творчості, натхнення, емблемою музики. 2. У середньовіччі – струнний смичковий інструмент. 3. Народний струнний інструмент, що набув поширення в Україні, Білорусії, Росії. В Україні відомий як колісна ліра, а ще як реля, риля. Інструмент має 3 струни та 9–11 клавiш. Виконання мелодії відбувається на середній струні. Дві інші струни служать для утворення безперервного *бурдона*. Роль смичка виконує дерев'яне коліщатко з ручкою.

Ліра

Лірика (гр. lyrikos – музичний, наспівний) – один із трьох родів художньої літератури поряд з *епосом* і *драмою*. Є виявом особистих почуттів та переживань.

Ліричний – такий, що розповідає про особисті почуття людини. Ліричні жанри в музиці – пісня, романс, елегія та інші.

Лірник – у XVII–XIX ст. в Україні народний музикант-співак, який акомпанував собі на *лірі*.

Література (латин. literature – те, що написано) – один із видів мистецтва, що зображує життя, створює художні образи за допомогою слова, а також писемні твори, які мають художнє значення.

Літургія (гр. leiturgia – всенародна справа) – християнське церковне богослужіння (у православних – обідня; у католиків та лютеран – меса). Супроводжується співом або співом та інструментальною музикою.

Лютня (пол. lutnia від арабського al-ud – дерево) – старовинний струнний щипковий інструмент. Був відомий на Сході за 2000 років до нашої ери. У XV–XVII ст. поширився в Європі (Італія, Іспанія) як акомпануючий інструмент.

Колісна ліра

Гуцул-лірник

Лютня

М

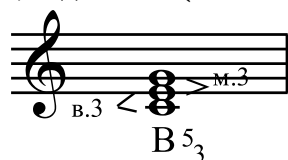
Мадригál (італ. madrigal – пісня рідною мовою) – жанр італійської *світської* музики епохи Відродження (XIV–XVI ст.); двотриголосна пісня часто любовного змісту. Складалася з кількох куплетів та приспіву. На відміну від *духовних* пісень, що співалися латиною, виконувався італійською мовою.

Мажор (латин. *maior* – великий) – семиступеневий лад, в основі якого великий (мажорний) тризвук, а між I та III ступенями інтервал велика терція. Має світле забарвлення (на відміну від мінору). Види мажору: *натуральний, гармонічний та мелодичний*.

Мажорна гама – звукоряд мажорного ладу (див. *Гама*).

Мажорний лад – див. *Мажор*.

Мажорний (великий) тризвук (B_3^5) – акорд терцієвої будови, що складається з великої та малої терцій. Крайні звуки утворюють інтервал чистої квінти. Має світле, піднесене (так зване «мажорне») звучання.

Мазурка (пол. *mazurek* – житель Мазовії, області в Польщі) – 1. Жвавий, стрімкий польський народний танець. *Характерні риси мазурки*: розмір $\frac{3}{4}$; темп – від помірного до швидкого; стрибкоподібна мелодія відтворює основні танцювальні рухи – підскоки; пунктирний ритм на першій долі такту; зміщення акценту з першої долі на другу чи третю (*синкопи*).

У XIX ст. мазурка стала бальним танцем і поширилася по всій Європі. 2. Концертна інструментальна п'єса (мазурки Ф. Шопена, М. Огінського, П. Чайковського та інших відомих композиторів).

Малій симфонічний оркестр, або класичний склад оркестру – оркестр, що сформувався у другій половині XVIII ст. у творчості Й. Гайдна і В. А. Моцарта (склад оркестру – на с. 111).

Мануал (латин. *manualis* – ручний) – клавіатура для рук в органа, клавесина (на відміну від педалі – клавіатури для ніг). Ці інструменти могли мати від двох до семи мануалів.

Мариніст (латин. *marinus* – морський) – митець (художник, письменник, композитор тощо), який зображує у своїх творах море.

Склад малого симфонічного оркестру:

Група струнних	Група дерев'яних духових	Група мідних духових	Група ударних
перші скрипки (8-10) другі скрипки (8-10) альти (4-6) віолончелі (4-6) контрабаси (2-3)	флейти (2) гобої (2) кларнети (2) фаготи (2)	валторни (2-4) труби (2)	литаври (2)

«**Марсельєза**» – французька революційна пісня. Її створив у 1792 р. офіцер Руже де Лілль. Спочатку мала назву «пісня марсельців» (Марсель – місто у Франції). З 1879 року – гімн Франції.

Марш (фр. *marche* – крокування, рух уперед) – музичний твір, що супроводжує крокування людей. Часто звучить у виконанні духового оркестру під час демонстрацій, військових та спортивних парадів.

Жанрові ознаки маршу

1.	Темп	moderato (помірно; темп помірного кроку).
2.	Розмір	$\frac{4}{4}$ або $\frac{2}{4}$
3.	Мелодія	часто рухається по звуках тризвуку; має енергійний, бадьорий характер.
4.	Акомпанемент	має акордову фактуру; підкреслюється кожна сильна доля.
5.	Ритмічний рисунок	чіткий, розмірений ритм акомпанементу відтворює ритм кроку; в мелодії використовується <i>пунктирний</i> ритм.
6.	Форма (побудова)	тричастинна репризна форма (АВА).

Медитативна музика – музика, що сприяє *медитації*.

Медитація (латин. *meditatio* – роздум) – стан поглибленої зосередженості, «відключення» від зовнішнього світу.

Медіанта (латин. *media* – середня) – позначення III ст. та VI ст. ладу (мажорного чи мінорного). III ст. – верхня медіанта, VI ст. –

нижня медіанта. Так само називаються тризвуки, побудовані на цих ступенях.

Медіатор (латин. mediator – посередник) – тверда тонка пластина (з целулоїду, шкіри або пластмаси) невеликого розміру з загостреним кінцем, за допомогою якої видобувають звук під час гри на струнних щипкових інструментах (домрі, мандоліні, кобзі, гітарі, банджо тощо), або кільце зі штучним нігтем для гри на бандурі тощо (див. *Плектр*).

Мейстерзінгер (нім. Meister – майстер; singer – співак, тобто «майстер співу») – у Німеччині XIV–XVI ст. – поет-співак із ремісників. Ремісники-майстри об'єднувалися в професійні цехові товариства (гільдії), які продовжували традиції *мінезингерів*. Для навчання ремеслам створювалися спеціальні школи. Учень, який навчався успішно, спочатку ставав підмайстром, потім – майстром. Спочатку (XIV–XV ст.) пісні мейстерзінгерів мали релігійну тематику, потім (XVI ст.) – світську.

Мелізми (гр. mélos – пісня, мелодія) – один із типів *орнаментики*. Це невеликі мелодичні звороти, що прикрашають основний рисунок мелодії. Як правило, мелізми виконуються за рахунок основної тривалості. Позначаються особливими графічними знаками, що виписують над нотоносцем (над нотами або між двома нотами), а також дрібними тривалостями на нотоносці (перед основною нотою). Вперше мелодичні прикраси з'явилися у вокальній музиці. Пізніше широко використовувалися в музиці для *клавесина* у XVIII ст. (в епоху *рококо*). **Види мелізмів:** *форшлаг* (довгий та короткий) , *мордент* (неперекреслений та перекреслений) , *групето* (неперекреслене та перекреслене) , *трель* (див. *Абревіатура, Орнаментика, Форшлаг, Мордент, Групето, Трель*).

Мелодекламація (гр. mélos – мелодія і латин. declamatio – декламувати) – 1. Поєднання художнього читання з музичним супроводом без дотримання музичної інтонації. З XIX ст. мелодекламація існує як концертно-естрадний жанр (наприклад, твори для читання з оркестром). 2. Особливий тип *мелодики*, що наближений до *речитативу*.

Мелодика – сукупність рис, характерних для мелодій певного твору, чи стилю якогось композитора, чи художнього напряму в музиці.

Мелодічна лінія (мелодичний рисунок) – рух звуків мелодії вгору чи вниз, їх повторення чи зупинка. Мелодічна лінія може бути висхідною чи низхідною; хвилеподібною, стрибкоподібною чи плавною і т. д. Це залежить від напрямку та величини мелодичних інтервалів, що утворюються між звуками мелодії.

Мелодічний мажор – див. *Види мажору*.

Мелодічний мінор – див. *Види мінору*.

Мелодія (гр. mélos – пісня; oda – спів) – одноголосна послідовність музичних звуків, але не будь-яка, а виразна, осмислена, об'єднана ладом і ритмом. Мелодія втілює певний *музичний образ* і є одним із основних *елементів музичної мови*. Залежно від виконання мелодія може бути вокальною або інструментальною. Мелодія складається з *мотивів* та *фраз*, які утворюють *речення* та *період*. Кожна мелодія має мелодичну лінію та ритмічний рисунок. Основні типи мелодій: кантиленні (наспівні), речитативні (декламаційні), маршові та танцювальні, мелодії інструментального типу тощо.

Мелодрама – у сучасному розумінні – драматичний твір, що має гостру інтригу та перебільшену емоційність. Для мелодрами характерне різке протиставлення добра і зла.

Меломан (гр. mélos – пісня; mania – безумство) – палкий шанувальник музичного мистецтва.

Менестрель (фр. ménestrel від латин. menestrelis – той, що перебуває на службі) – професійний музикант і поет на службі у феодала чи трубадура в епоху Середньовіччя (Англія, Франція); пізніше – мандрівний музикант (до XVII ст.).

Менестрельна комедія (англ. minstrel show) – музично-театральний жанр у США (середина XIX – початок XX ст.). Показував життя афроамериканців у гротесково-пародійному вигляді. Музичний стиль менестрельної комедії формувався під впливом афроамериканського фольклору і став одним зі складових джазу.

Менуэт (фр. menuet – дрібний крок) – старовинний французький танець. До XVIII ст. – народний танець, що походив від повільного народного хороводного танцю провінції Пуату; з XVIII ст. став

Дж. Д. Тьєполо.
Менуєт. 1756 р.

бальним танцем. Основні рухи – галантні покло-ни і манірні присідання (реверанси). Розмір $\frac{3}{4}$, помірний темп. 2. Музичний твір, що у XVIII ст. входив до складу танцювальних сюїт (Й. С. Бах, Г. Ф. Гендель). До XIX ст. менуєт був однією з частин сонатного-симфонічного циклу (як тре-тя частина симфонії і струнного квартету).

Меса (фр. mesa, латин. missa і mitto – посилаю, відпускаю) – 1. Голов-не богослужіння католицької церкви (див. *Літургія*). 2. Багатого-лосний циклічний твір на текст літургії для хору та солістів у супро-воді органа чи оркестру. Складається з 5 обов'язкових піснеспівів: Kyrie eleison (Господи, помилуй), Gloria (Слава...), Credo (Вірую), Sanctus (Свят Господь Бог) і Benedictus (Благословен), Agnus dei (Аг-нець Божий). Форма меси зароджується в IV ст.; як цілісний багато-голосний твір меса склалася у XIV ст. Найвищими взірцями таких творів є меси Д. Палестрини, К. Монтеверді, Й. С. Баха, В. А. Мо-царта, Л. Бетховена та інших видатних композиторів.

Металофón – див. *Дзвіночки*.

Метр (гр. métron – міра) – у музиці: рівномірність чергування силь-них та слабких долей такту (тобто наголошених і ненаголошених); один із елементів музичної мови. Метр – «пульс» музичного твору («метрична пульсація»). Він має природне походження: вдих (на-пруга) – видих (розрядка), чергування дня і ночі тощо. У музиці та-кож безперервно змінюються моменти напруги і розрядки. Момен-ти напруги (наголошені миттевості) називають сильними долями, моменти розрядки (ненаголошені миттевості) – слабкими. Відрізок мелодії, замкнений між двома сильними долями, називається так-том. Метр може бути 2-дольним та 3-дольним. Цифровим позначен-ням метру є *розмір* ($\frac{2}{4}$ $\frac{3}{4}$ $\frac{4}{4}$ $\frac{6}{8}$ і т. д.). **Метр і ритм**: метр нагадує кан-ву (основу) для вишивки узорів, а ритм нагадує сам узор (*ритмічний рисунок*).

Метроном

Метронóm (гр. métron – міра, nomos – закон) – прилад для визначення тривалості такту. Вико-ристовують для визначення правильної швид-кості виконання музичного твору.

Ме́цо (італ. mezzo) – середина, половина.

Ме́цо-сопра́но (італ. mezzo-soprano) – жіночий голос, середній між контральто і сопрано. Діапазон: $a - e^2$. Ліричне мецо-сопрано близьке за характером до сопрано, низьке мецо-сопрано – до контральто.

Мистецтво – яскраве та образне відображення життя, художня творчість людини. Види мистецтва – література, скульптура, му-зика, живопис, танець, театр, кіно.

Міксолідійський лад – див. *Лади народної музики*.

Мікрохромáтика (гр. mikros – маленький, kromatos – колір) – зву-коряд, який містить інтервали, менші за півтон (мікротони).

Мінезінгери (нім. Minnesinger – співак кохання) – німецькі поети-співаки (XII–XIII ст.), які виконували пісні, що прославляли ко-хання. Вони оспівували лицарські подвиги і служіння Прекрасній Дамі. У Франції таких музикантів називали *трубадурами*.

Мініатю́ра – невелика музична п'єса. До жанру інструментальної мініатюри належать такі твори як *прелюдія, ноктюрн, експромт, музичний момент, пісня без слів, етюд* тощо.

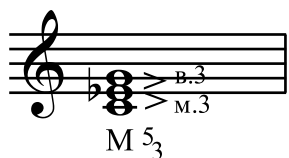
Мінімалі́зм (латин. minimum – найменше) – музичний напрямок у сучасній музиці (зокрема, у рок-музиці). Для мінімалізму харак-терне використання мінімальних засобів для створення музичного твору і, як наслідок, часте використання повторів тематичного ма-теріалу.

Міно́р (італ. minore від латин. minor – менший) – семиступеневий лад, в основі якого малий (мінорний) тризвук; між I та III ступенями інтервал мала терція. Має м'яке, сумне забарвлення (на відміну від мажору). Види міно́ру: *натуральний, гармонічний, мелодичний*.

Міно́рна га́ма – звукоряд мінорного ладу (див. *Гама*).

Міно́рний лад – див. *Міно́р*.

Міно́рний (мали́й) трі́звук (M^5_3) – акорд терцієвої будови, що скла-дається з малої та великої терції. Крайні звуки утворюють інтер-вал чистої квінти. Має сумне (так зване «мінорне») звучання.

Орфей і Еврідіка

Міф (гр. *mythos* – слово, переказ, сказання) – оповідання, у яких розповідалося про богів, героїв, духів. Міфи відображали фантастичну уяву людей про навколишній світ. Вони виникли в давнину, коли людина ще не могла зрозуміти закони природи, була безпомічною перед ними і пояснювала все надприродними силами (міфи Стародавньої Греції, Стародавньої Індії). Багато давньогрецьких міфів пов'язані з музикою (про Аполлона та муз, про музичне змагання Марсія і Аполлона, про Пана і Сирінгу, про співця Орфея).

Мішаний хór – хор, до складу якого входять чоловічі та жіночі голоси. Має чотири хорові групи: бас, тенор (чоловічі голоси); альт, сопрано (жіночі голоси).

«**Могучая кучка**», «**Могутня кўпка**» – творча співдружність композиторів, яка виникла в Петербурзі в кінці 50-х – на початку 60-х років XIX століття («гурток Балакірева»). До гуртка входили: М. Балакірев, О. Бородин, Ц. Кюї, М. Мусоргський, М. Римський-Корсаков. Їхнім близьким другом був В. Стасов – літературний критик, знавець музики і живопису. В одній з рецензій на концерт «балакіревців» В. Стасов писав: «Скільки поезії, почуття, таланту і вміння є у маленької, але вже могутньої купки російських музикантів!» Ця назва назавжди залишилася в історії музики. Члени гуртка продовжували традиції М. Глінки; прагнули правдиво відобразити в музиці життя народу; збирали і вивчали народні пісні; прокладали нові шляхи для розвитку опери, симфонії; збагачували музичну мову новими яскравими засобами і т. д. Творчість і діяльність гуртка «Могучая кучка» стала однією з найбільш яскравих сторінок в історії російської музики.

Модернізм (фр. *modern* – найновіший, сучасний) – термін, який об'єднує різні художні напрямки літератури і мистецтва рубежу XIX–XX ст. Характерна риса – відмова від традицій, розрив із класичним мистецтвом. Раніше термін «модернізм» використо-

ували в прямому значенні як «влада моди», котра диктує стрімку зміну смаків і художніх напрямків. Течії модернізму: кубізм, дадаїзм, сюрреалізм, футуризм, експресіонізм, абстрактне мистецтво та ін.

Модуляція (латин. *modulation* – розміреність) – зміна ладу чи тональності (або і ладу, і тональності) у процесі музичного розвитку. Перехід у нову тональність може бути тимчасовим з подальшим поверненням у початкову тональність (*незавершена модуляція* або *відхилення*) або може бути із закріпленням у новій тональності (*завершена модуляція*). Такий перехід підтримується відповідними *інтонаціями*, акордами, *знаками альтерації*. Модуляція може бути *ладовою* (зміна ладу без зміни тоніки – наприклад, До мажор – до мінор) і *тональною* (зміна тональності зі зміною устою, тоніки – наприклад, До мажор – ля мінор). Послідовність модуляцій складає *тональний план* музичного твору.

Монодія (гр. *monos* – один; *ōdos* – співак) – одноголосний спів (сольний або груповий – в унісон чи октаву) або музичний твір для одного інструмента без супроводу. Набула поширення в народній музиці.

Монолóg (гр. *monos* – один; *logos* – мова) – розгорнута мова людини, яка розмовляє наодинці сама з собою (на протилежність *діалогу*). У літературному чи драматичному творі – форма висловлення думок та почуттів героя.

Моноопера (гр. *mónos* – один + опера) – опера, вокальну партію якої виконує один співак.

Монотематізм (гр. *mónos* – один + *thema* – те, що лежить в основі) – принцип побудови музичного твору, в основу якого покладено розвиток однієї теми.

Мордент (італ. *mordente* – гострий, кусаючий) – назва *мелізму*, що складається із повтореного основного звука та допоміжного верхнього (секундою вище) або нижнього (секундою нище) звука. Розрізняють прямий (*простий* та *подвійний*) мордент (♬ ♬) і зворотній або перекреслений (простий та подвійний) мордент (♮ ♮). Позначається графічними знаками, що записані над нотоносцем (див. *Мелізми*).

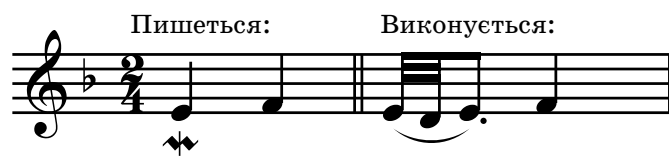
Прямий мордент:

Прямий подвійний мордент:

Зворотній (перекреслений) простий мордент:

Зворотній (перекреслений) подвійний мордент:

Мотет (фр. motet від mot – слово) – 1. У XII–XIV ст. – багатоголосний твір, де в одночасному звучанні поєднувалися кілька самостійних мелодій, які виконувалися з різними текстами, інколи навіть різними мовами (до наших днів збереглися чудові мотети Гійома де Машо). 2. У XV–XVIII ст. – багатоголосний поліфонічний твір (духовного або світського змісту), що складався з кількох частин. Серед авторів мотетів – К. Жанекен, Ж. Дебре, О. Лассо, Палестрина, К. Монтеверді; Й. С. Бах, А. Вівальді та ін. 3. З XIX ст. – хорівий твір, безпосередньо не пов'язаний з культовим змістом. Зразки мотету цього часу – у Й. Брамса, Ш. Гуно, К. Сен-Санса, І. Стравінського та інших.

Мотив (фр. motif від латин. moveo – рухаю) – 1. Найменша частина мелодії, що має один акцент (тобто одну сильну метричну долю). Так як із слів утворюються речення, так із мотивів складається мелодія. 2. Виразна частина теми; здатна набувати самостійного значення в ході розробки (розвиток здійснюється шляхом повторів,

секвенцій, варіювання, обернення, зменшення, збільшення тощо). 3. Наспів, мелодія, що має виразний музичний зміст.

Мотивна розробка (див. *Мотив*) – важливий елемент музичного розвитку. Цей розвиток здійснюється за рахунок багаторазових повторень мотивів, їх видозмінювань чи появи нових варіантів.

Повторення мотивів може бути:

- а) точно;
- б) точно, але на іншій висоті (*секвенція*);
- в) видозмінене (*варіювання*);
- г) в оберненні;
- д) у збільшенні;
- е) у зменшенні та ін.

Мотивний розвиток охоплює всю музичну тканину твору.

Музи – в міфах Стародавньої Греції – 9 богинь, 9 дочок верховного бога Зевса і німфи Мнемозіни; їх вважали покровительками наук, поезії і мистецтва. Ім'я кожної пов'язане з певним видом науки або творчої діяльності:

- **Ерато** – покровителька любовної поезії;
- **Евтерпа** – музики, що супроводжувала ліричну поезію;
- **Полігімнія** – пісень-гімнів та пантоміми;
- **Терпсихора** – танцю та хорового співу;
- **Талія** – комедії;
- **Мельпомена** – трагедії;
- **Калліопа** – епосу;
- **Кліо** – історії;
- **Уранія (Небесна)** – астрономії (вивчала хід небесних світил).

Рафаель. Парнас (фрагмент фрески)

Музика (гр. musike – дар муз) – один із видів мистецтва. У музичних звуках вона зображує навколишній світ і передає почуття людини. На відміну від просторових видів мистецтва (живопису, скульптури, архітектури) музика «живе» в часі (так само як і театр, кіно, хореографія); вона реально існує тільки під час виконання. Музика може поєднуватися з іншими видами мистецтва.

Музична драма – 1. Одна з ранніх назв опери. 2. Опера, у якій музика підпорядкована драматичній дії. Для такої опери характерний

наскрізний розвиток, тобто відсутнє ділення на замкнуті номери (опери Р. Вагнера). 3. Драматичний твір, у якому провідна роль відводиться музиці.

Музична драматургія – див. *Драматургія музична*.

Музична література – 1. Література про музику. 2. Навчальний предмет, що знайомить учнів з музикою різних епох, країн; різних стилів, жанрів; з музичними творами видатних композиторів.

Музична пам'ять – здатність запам'ятовувати та пізнавати музику, виконувати її без нот (напам'ять). Види музичної пам'яті: слухова, зорова, моторна.

Музична тема (гр. *thema* – те, що лежить в основі) – невелика, але важлива частина твору, яка втілює певний музичний образ. Вона має яскравий характер і добре запам'ятовується. Музична тема поєднує в собі всі виражальні засоби. Вона є матеріалом для подальшого музичного розвитку. У творі можуть бути схожі або контрастні теми-образи.

Музична форма (латин. *forma*) – побудова (композиція) музичного твору, співвідношення його частин і тональностей. **Елементи музичної форми:** мотив, фраза, речення, період. Основними способами розвитку цих елементів є повторення, секвенція, варіювання, протиставлення (*контраст*) тощо. Історично склалися такі музичні форми: куплетна; двочастинна; тричастинна; великі форми: сонатна форма (сонатне *allegro*); форма рондо; варіаційна форма; циклічні; вільні форми (див. таблицю на с. 121).

Музичні інструменти – див. *Інструменти музичні*.

Музичний момент (латин. *momentum* – мить) – невеликий інструментальний музичний твір (*мініатюра*) здебільшого для фортепіано, що втілює один настрій. Має імпровізаційний характер. Поширився у творчості композиторів-романтиків. Відомі музичні моменти Ф. Шуберта, С. Рахманінова та ін.

Музичний образ – це своєрідний «відбиток» музичного твору в уяві слухача (образ-настрій, образ-портрет, образ-пейзаж, образ-сцена, образ-дія...). Залежно від задуму композитора у творі може бути

Композиційні схеми музичних форм

№	Назва форми	Схема форми
I	Куплетна	A + A + A + A або A + A + A + A (ав) (ав) (ав) (ав) A – куплет a – заспів в – приспів
II	1. Двочастинна (безрепризна двотемна) 2. Двочастинна (безрепризна однотемна) 3. Двочастинна (репризна)	A+B (A – перший розділ; B – другий розділ) A+A ₁ aa+ba
III	Тричастинна репризна	A+B+A A – перший розділ B – середина A – реприза
IV	Рондо	ABACADA... A, де A – рефрен B, C, D... – епізоди
V	Тема і варіації	A + A ₁ + A ₂ + A ₃ + A ₄ ...
VI	Сонатна форма	див. Форзац, <i>Схема сонатної форми</i>

один або декілька образів. Від цього залежить будова твору, його форма (див. *Музична форма*). Основні риси музичних образів втілюються в *музичних темах*.

Музичний слух – здатність людини сприймати, розрізняти, запам'ятовувати і відтворювати музичні звуки (різної висоти, тривалості, гучності, тембру). Види музичного слуху: а) відносний слух – визначення висоти звука в порівнянні з іншим звуком, висота якого відома (зокрема з тонікою); б) абсолютний слух – визначення висоти звука окремо, без порівняння з іншим звуком, висота якого відома; в) внутрішній слух – здатність уявляти звучання музики, а також нотного тексту без їхнього відтворення. Відносний та внутрішній слух добре розвиваються спеціальними вправами (наприклад, заняття сольфеджіо). Абсолютний слух дається людині переважно від природи.

Музично-театральні жанри – музичні твори, призначені для постановки на сцені (опера, балет, оперета, мюзикл тощо).

Мутація (латин. mutatio – зміна, злам) – зміна голосу від дитячого до дорослого в підлітків, що відбувається під час статевого дозрівання. У період мутації розміри гортані і голосових складок збільшуються майже вдвічі. У хлопчиків голос понижується, його тембр змінюється. У дівчаток висота голосу не змінюється, але його тембр стає більш насиченим. У цей період потрібно обережно ставитися до свого голосу і не перенапружувати зв'язки. Помірні ж заняття співом позитивно впливають на формування голосового апарату.

Е. Л. Веббер.
Мюзикл «Кішки»

Мюзикл (англ. musical) – театральне шоу, у якому музика поєднується з хореографією, пластикою, постановочними ефектами тощо. Дія розгортається головним чином у розмовних діалогах, які закінчуються музичним номером. Як жанр мюзикл склався у 20-х рр. ХХ ст. у США; досягнув розквіту в 40–60-х роках ХХ ст. Завдяки кінематографу розповсюдився за межі Америки. Мюзикл – один із найбільш комерційних жанрів театру.

Н

Набат (ар. наутбат – барабанний бій) – сигнал тривоги, що сповіщав народ про якусь небезпеку і подавався ударами великого дзвону або великого барабану.

Най – див. *Кувички*.

Народна пісня – музичний жанр, що виник ще в прадавні часи. Кожен народ створив свої пісні, які правдиво відображали його життя, звичаї, історію, національні риси. Народні пісні були усними, тобто передавалися із уст в уста. Тому багато пісень існують у різних варіантах. Українські народні пісні розподіляють на такі *жанри* (групи): календарно-обрядові; родинно-обрядові; необрядові: думи та історичні пісні, ліричні пісні та балади, жартівливі і танцювальні пісні. Записувати народні пісні почали лише в ХІХ ст. Народні пісні є джерелом натхнення для багатьох композиторів.

Народні музичні інструменти – інструменти, що виготовлялися народними умільцями і були неодмінним атрибутом весіль, ярмарків, народних свят тощо. Кожен народ має свої національні інструменти. Українські народні інструменти розподіляються на 3 групи:

- струнні – кобза, бандура, скрипка, ліра, цимбали, басоля, торбан та інші;
- духові – сопілка, дуда (коза, волинка), трембіта, най (кувички), ріг, дримба та інші;
- ударні – бубон (решітко), тулумбаси, барабан та інші.

Кобза

Скрипка

Цимбали

Бандура

Торбан

Басоля

Окарина

Сопілка

Колісна ліра

Дримба

Бугай

Волинка

Тулумбас

Бубон

Барабан (бу́хало)

Народні танці – танці, що створені народом. Кожен народ має свої національні танці, у яких відбивається життя народу, його характер і темперамент. Багато танців походять від обрядових рухів або древніх ігор. Часто їх супроводжують пісня або інструментальний награвш. Танцювальні рухи зображують те, про що йдеться в словах пісні. Важливу роль у танцях відіграє ритм. Часто танець має свої, характерні лише для нього, ритмічні групи (наприклад, *болеро*, *мазурка*, *полонез*).

Українські народні танці: гопак, козачок, аркан, коломийка, чабаращка, плескач, увиванець, метелиця, шумка, тропотянка, бондар, горлиця та ін. Український народний інструментальний ансамбль, який виконував танці на гуляннях, називався *троїсті музики*.

Натуральний мажор – див. *Види мажору* (див. *Додатки*).

Натуральний мінор – див. *Види мінору* (див. *Додатки*).

Натуральні лади – група семиступеневих ладів, побудованих на основі *діатоніки*. До них належать так звані *лади народної музики*: іонійський, дорійський, фригійський, лідійський, міксолідійський, еолійський, локрійський лади (див. *Лади народної музики*). Їхні назви запозичені з давньогрецької теорії музики. Кожен такий лад має лише нижню тоніку; третій та п'ятий ступені не є опорними звуками.

Неакордовий звук – звук, що не входить до складу акорду *терцієвої будови*. До неакордових звуків належать: *допоміжні*, *прохідні*, *затримані* та ін.

Невми – система знаків (крапок, рисочок, ком, завитків) для запису церковної музики, що була поширена в Європі в епоху Середньовіччя (VIII–IX ст.). Невми вказували на рух мелодії вгору чи вниз, але не визначали точної висоти звуків. Невменний запис музики

нагадував конспект, де вказано лише головне; деталі ж виконавець мусив пам'ятати сам.

Недоскона́ла модуля́ція – перехід у нову тональність без закріплення в ній.

Неокласици́зм (гр. *néos* – новий + *класицизм*) – напрямок мистецтва кінця XIX ст. – XX ст. Неокласицизм у музиці виник як протест проти крайніх проявів експресіонізму, як бажання відновити гармонічну модель світу і впорядкованість, які були притаманні класицизму. Звичайно, це відродження відбувалося на основі нових, більш сучасних засобів композиторської техніки та музичної мови. Гострій невірноваженості експресіонізму було протиставлене інтелектуальне раціональне начало; особливої ваги набуває ясність, довершеність музичної форми (музичної конструкції).

Термін «неокласицизм» належить італійському композитору і піаністу Ф. Бузоні. Представники цього напрямку: М. Рeger, П. Гіндеміт, І. Стравінський, С. Прокоф'єв та ін.

Неофольклорі́зм (гр. *néos* – новий) – напрямок європейського мистецтва першої третини XX ст.; оснований на поєднанні сучасної музичної мови та найдавніших (архаїчних) шарів фольклору. Зачинателі: І. Стравінський, М. де Фалья, Б. Барток, З. Кодай.

Неповний такт – перший або останній такт музичного твору (або його частини), у якому загальна тривалість звуків менша за тактовий розмір.

Нескінче́ний кано́н – різновидність канону, у якому кінець мелодії стає початком її наступного проведення (мелодія ніби «ходить по колу») – наприклад, французька пісенька «Братець Яків».

Нестійкі ступені ла́ду (мажору та мінору) – ступені, що мають нестійке звучання: II, IV, VI, VII ст. (тобто всі, крім стійких I, III та V ст.). Нестійкі ступені гостро тяжіють до стійких ступенів і розв'язуються в них: I ← II; III ← IV; V ← VI; VII → I.

Нижній у́відний тон – VII ступінь мажору та гармонічного мінору. Є нестійким ступенем, що знаходиться на півтону нижче *тоніки* і гостро тяжіє до неї.

Нова́ тона́льність – тональність, у яку здійснюється *модуляція* із попередньої тональності.

Нокту́рн (фр. nocturne – нічний) – у XVIII – поч. XIX ст. – невелика інструментальна п'еса, що виконувалася ввечері або вночі на відкритому повітрі. У XIX ст., у творчості композиторів-романтиків, – лірична п'еса мрійливого характеру з широкою наспівною мелодією, що навіяна образами ночі (ноктюрни Ф. Шопена, Ф. Ліста; у XX ст. – В. Косенка, В. Барвінського, В. Сильвестрова).

Но́на (латин. nona – дев'ять) – *складений інтервал*, що є ширшим за октаву. Охоплює дев'ять ступенів звукоряду вгору або вниз. Цифровий показник – 9. Залежно від *тонової* величини нони інтервал може бути малим (м.), великим (в.). Скорочене позначення та кількість тонів: мала нона (м. 9) має 6,5 тонів; велика нона (в. 9) – 7 тонів. Нону можна розглядати як інтервал секунди через октаву. Належить до *дисонансів*.

Нонако́рд – *акорд терцієвої будови*, що складається з п'яти звуків, розташованих по терціях. Його крайні звуки утворюють нону. Цифровий показник – 9. Нонакорд V ступеня називають доміантовим і позначають D₉ (див. *Додатки*).

Но́та (латин. nota – письмовий знак) – графічний знак для запису музичного звука, що позначає його висоту і тривалість. Елементи ноти: головка, штиль, хвостик (хвостики), в'язка (ребро, ребра). У залежності від тривалості звука нота складається з овальної головки (незафарбованої або зафарбованої), до якої дописують *штиль* (паличка зліва вниз або справа вгору від ноти), а за потреби й хвостик (або декілька хвостиків) праворуч штиля. Штилі дрібних тривалостей можуть бути з'єднані горизонтальними лініями – в'язками (ребрами).

Нота́ція – письмовий запис музики. У різні періоди своєї історії людина по-різному записувала музику. Так, до кінця I тисячоліття н. е. в Європі використовувалася *буквена нотація* (*антична*). Пізніше з'явилися *невми* – знаки, що вказували напрямок звуків, які співаки виконували на одному диханні. Але невми не фіксува-

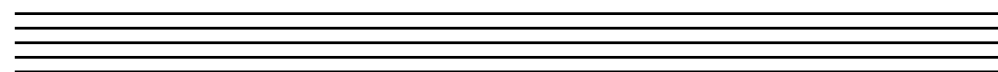
ли точної висоти звуку. Італійський монах Гвідо із міста Ареццо (Гвідо Аретинський, Гвідо д'Ареццо, X–XI ст.) для фіксації звуку запровадив 4 чорні лінійки (пізніше додали п'яту, яка спочатку була червоною). У XII–XIII ст. за допомогою *мензуральної нотації* удосконалюється система запису ритму (латин. mensura – міра). Використовувалися такі знаки: максима («найдовша»); лонга (латин. longa – довга); бревіс (латин. brevis – коротка); семибревіс (латин. semibrevis – напівкоротка; саме вона стала одиницею міри; її тривалість відповідала жесту руки диригента). У XIV ст. з'явилися ще 2 знаки: мініма (латин. minima – найменша) та семімініма (латин. semiminima – вдвічі найменша, наполовину найменша). Паузи також позначалися спеціальними знаками. Цікаво, що в ті часи ноти ділилися не на 2 рівні частини (♩), а на три: лонга = 3 бревіси і т. д. Поступово довгі і короткі ноти відрізняли по кольору: ноти довгої тривалості, починаючи з мініми (яка відповідала сучасній половинній ноті), стали не зафарбовувати. У результаті ноти стали такими: максима ◑; лонга ◒; бревіс ◓; семибревіс ◔; мініма ◕; семімініма ◖ ◗ (дорівнює сучасній чверті); фуза ◘ ◙; семифуза ◚ ◛. Оскільки в давнину ноти, в основному, переписувалися від руки, то поступово (для швидкості написання) їхня форма округлилася і ноти набули сучасного вигляду.

Гвідонова рука

Но́ти – 1. Див. *Нота*. 2. Написаний або надрукований музичний твір.

Нотонóсець (но́тний стан) – п'ять паралельних горизонтальних ліній для запису *нот*, *пауз* та інших знаків нотації. Ноти записують на лініях, між лініями, а також над нотним станом і під ним з використанням додаткових ліній.

Нюа́нс (фр. nuance – відтінок, ледь помітний перехід кольору, звуку тощо) – відтінок виконання (відтінки динаміки, темпу, характеру звучання, штрихи тощо). Від цих виконавських прийомів залежить виразність, емоційність виконання музики. Нерідко композитор виставляє в нотах власноруч вказівки щодо нюансів. При цьому він

частіше користується італійськими термінами. Виконання авторських вказівок є обов'язковим для виконавця. Разом з тим, у нюансуванні проявляється і творча особистість самого виконавця.

O

Обернення акорду терцієвої будови – переміщення тонів акорду, внаслідок чого нижнім звуком стає не *основний тон*, а будь-який інший тон акорду (терцієвий, квінтовий, септимовий тощо).

Тризвуки мають 2 обернення: *секстакорд* і *квартсекстакорд*: (див. Додатки).

<p>Мажор:</p> <p>B₅₃ Тризвук</p>	<p>I обернення:</p> <p>B₆ Секстакорд</p>	<p>II обернення:</p> <p>B₆₄ Квартсекстакорд</p>
--	--	---

<p>Мінор:</p> <p>M₅₃ Тризвук</p>	<p>I обернення:</p> <p>M₆ Секстакорд</p>	<p>II обернення:</p> <p>M₆₄ Квартсекстакорд</p>
--	--	---

Септакорди мають 3 обернення: *квінтсекстакорд*, *терцкварт-акорд*, *секундакорд* (див. Додатки).

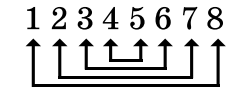
До мажор

D₇   D_{6₅}   D_{4₃}   D₂

Обернення теми, інверсія (латин. *inversion* – зворотній рух) – такий варіант теми, у якому всі інтервали замінені на протилежні. При цьому зберігається ритм початкової теми. Цей прийом використовується в *поліфонічній* музиці.

Обернення інтервалів – перенесення нижнього звука інтервалу на октаву вгору або верхнього на октаву вниз, унаслідок чого утворю-

ється інший інтервал. Великі інтервали обертаються в малі; малі – у великі; збільшені – у зменшені; зменшені – у збільшені; чисті залишаються чистими, тритони – тритонами, але з іншими властивостями. Схема обернень інтервалів (за Г. Фрідкіним):

Обертони (нім. *Obertöne* – верхні тони) – призвуки (тобто додаткові тони), що має кожен звук. Обертони надають звуку характерний саме для нього *тембр*. Музичний звук складається з основного тону та цілого ряду призвуків. Вони звучать вище основного тону. Утворюються в результаті коливань джерела звуку в співвідношенні 1:2:3:4:5... (натуральний звукоряд):

Обробка – створення до мелодії (часто народної) інструментально-го супроводу або її багатоголосний виклад.

Обрядова музика – музика, що супроводжує обрядовий ритуал – весілля, поховання, обрядові ігри і дієства, пов'язані з землеробським календарем тощо.

Ода (гр. *ōdē* – пісня) – хвалебний твір на честь якоїсь події чи людини. Ода в музиці – урочистий твір для оркестру та хору.

Одноголосся – наявність у музичному творі лише однієї мелодії (голосу) без супроводу інших мелодій. Один із найбільш ранніх способів виконання музики.

Одноім'яні тональності – тональності, що мають однакові тоніки, але різний лад і різні ключові знаки (наприклад, До мажор – до мінор).

Октава (латин. *octava* – восьма) – 1. *Простий інтервал*, що охоплює вісім ступенів звукоряду вгору або вниз. Цифровий показник – 8. Залежно від тонової величини октави інтервал може бути

чистим (ч.), збільшеним (зб.), зменшеним (зм). Скорочене позначення та кількість тонів: чиста октава (ч. 8) має 6 тонів, збільшена октава (зб. 8) – 6,5 тонів, зменшена октава (зм. 8) – 5,5 тонів.

2. Відрізок звукоряду між двома ступенями з однаковою назвою. Включає сім діатонічних або дванадцять хроматичних ступенів.

3. Восьмий ступінь від того, що заданий.

Опера (італ. *opera* – твір, робота) – музичний твір для театру. Його виконують співаки та оркестр. Опера об'єднує різні види мистецтва. Сценічна дія в ній поєднується з музикою, літературою (*лібрето*), балетом і образотворчим мистецтвом (декорації, костюми, грим). Провідною є музика. Саме через зіткнення тем, *лейтмотивів* розкривається основний *конфлікт опери*. В опері є інструментальні та вокальні номери.

Інструментальні номери: увертюра, інтродукція, антракт.

Вокальні номери:

- *сольні: арія, аріозо, арієта, каватина, речитатив;*
- *ансамблеві: дует, терцет (тріо), квартет тощо;*
- *хорові.*

Виникла опера в Італії (кінець XVI ст.). Члени гуртка «Флорентійська камерата» (місто Флоренція), прагнучи відродити давньогрецьку трагедію, створили зовсім новий жанр – оперу. Поступово *опера-seria* («серйозна опера») поширилася по всій Італії. Вона створювалася на міфологічні сюжети і відрізнялася віртуозним співом. Для «розрядки» в опери-seria могли вставлятися комічні епізоди. З них пізніше (у XVIII ст.) сформувалася *опера-buffa*, тобто *комічна опера*. Розквіт опери пов'язаний у XVIII ст. – з іменами К. В. Глюка, В. А. Моцарта; у XIX ст. – Дж. Россіні, Дж. Верді, Ж. Бізе, Р. Вагнера; М. Глінки, М. Мусоргського, О. Бородіна, М. Римського-Корсакова, П. Чайковського. В Україні перші опери створили М. Березовський, Д. Бортнянський, С. Гулак-Артемівський, М. Лисенко.

Опера-бу́фа (італ. *opera-buffa* – комічна опера) – див. *Опера*.

Опера-се́рія (італ. *opera-seria* – серйозна опера) – див. *Опера*.

Оперета́ (італ. *operetta* – маленька опера) – музично-сценічна вистава переважно комедійного, розважального характеру; вокальні, танцювальні номери в супроводі оркестру тут поєднуються з розмовними сценами (монологами, діалогами). На відміну від водевілю музика в опереті відіграє провідну роль. Проте оперні форми

(арії, дуети, ансамблі) простіші, мають пісенно-танцювальний характер. Як жанр, оперета виникла у Франції в 1850-ті роки.

О́пус (латин. *opus* – твір, праця) – термін, що використовують для порядкової нумерації творів композитора при складанні каталогу (скорочено – *op.*).

Ора́торія (латин. *oratio* – красномовний) – великий концертний твір для солістів, хору та симфонічного оркестру з розгорнутим драматичним сюжетом. Виникла ораторія в кінці XVI ст. в Римі спочатку як церковний твір. Віруючі католики збиралися в ораторіях (спеціальних приміщеннях) для читання Біблії. Проповідь і читання обов'язково супроводжувала музика, яку назвали ораторією. У XVIII ст. з'явилися ораторії на світську тематику з сюжетами, запозиченими із міфів, історії тощо (ораторії Г. Ф. Генделя). Складається ораторія з хорових і оркестрових епізодів, що чергуються з аріями та речитативами солістів, ансамблевими номерами. На відміну від *опери*, ораторія не має сценічної дії. Від *кантати* її відрізняють більші розміри та розгорнутий сюжет.

Орга́н (гр. *organon* – знаряддя, інструмент) – духовий клавішний інструмент, відомий з давнини; найбільший за звуковим об'ємом музичний інструмент. Походить від давньогрецької флейти Пана. Особливого поширення набув у Середньовіччі: з XI ст. органи будуються у всіх католицьких соборах і стають обов'язковими учасниками богослужіння.

Орган

У результаті удосконалення орган набуває колосальних розмірів. Його механізм приводять у рух повітряні міхи, а звучання забезпечують кілька десятків тисяч олов'яних труб. Кожна клавіша з'єднана з десятками і сотнями таких трубок, що видають звуки однієї висоти, але різного тембру. Вони включаються і виключаються реєстровими ручками, кількість яких може перевищувати сотню. Це дає можливість органу звучати різними голосами. Інструмент надзвичайно багатий на тембри і динамічні відтінки. У XV ст. була винайдена басова клавіатура для ніг (педаль); з XVI ст. кількість ручних клавіатур (мануалів) доходить до п'яти. Діапазон кожного мануалу сягає п'яти октав. Музика для органа записується на трьох нотних станах. У XIV–XVIII ст. орган поширюється по всій Європі. Він вражає своїм пишним зовнішнім

оздобленням і могутнім звучанням. Для нього починають писати не тільки церковну, але і світську музику (Дж. Фрескобальді, Д. Букстехуде, Й. С. Бах, Г. Ф. Гендель). У XIX ст. симфонічний оркестр децю потіснив орган, але з XX ст. він переживає нову хвилю популярності.

Органний пункт – звук, що довго витримується або повторюється (частіше в басу). Верхні голоси при цьому продовжують свій розвиток. *Тонічний* органний пункт у вступі чи в закінченні твору посилює відчуття тоніки, стійкості. *Домінантовий* органний пункт підсилює відчуття очікування розрядки напруги, розв'язання (зустрічається перед репризою). Органний пункт може звучати не лише в басу (так звана педаль), а і в інших голосах.

Оркестр народних інструментів

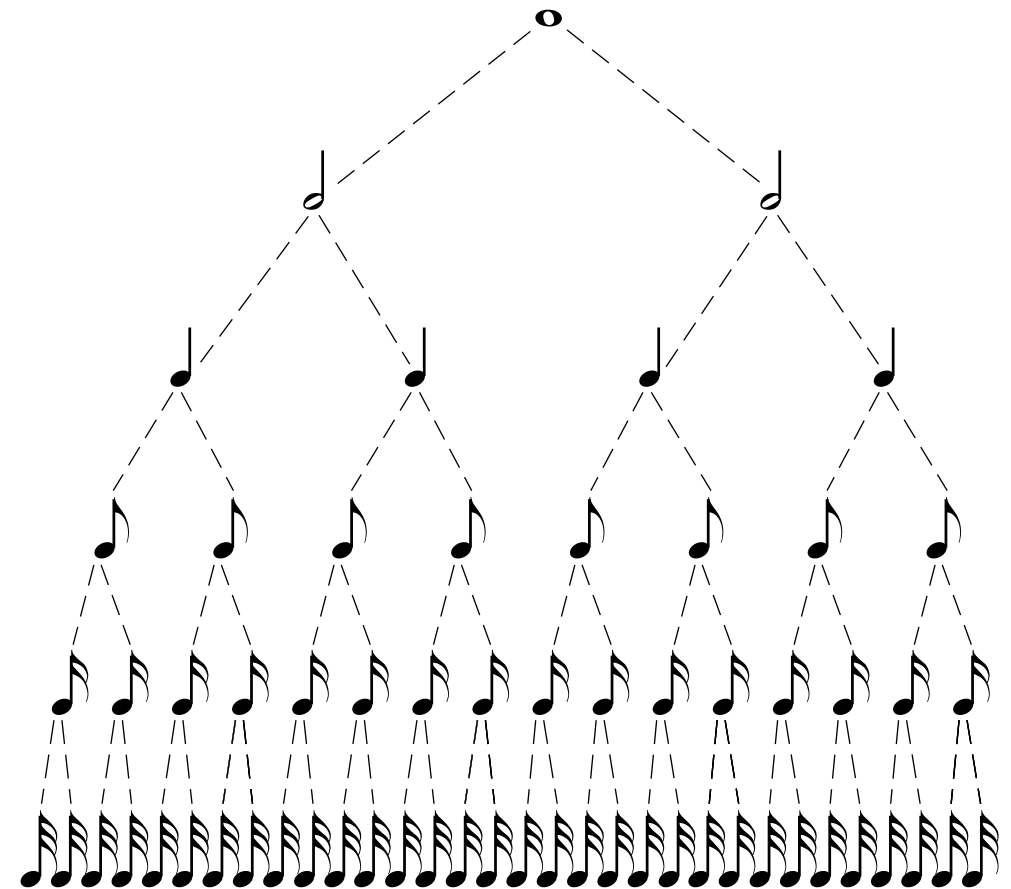
Оркестр (гр. *orhēstra* – у Стародавній Греції – майданчик перед сценою, де розміщувався хор) – великий колектив музикантів, які на різних інструментах спільно грають музичні твори. Залежно від складу інструментів розрізняють такі оркестри: великий симфонічний, малий симфонічний, камерний, духовий, струнний, джазовий, естрадно-симфонічний оркестр, оркестр народних інструментів.

Оркестрування (оркестровка) – перекладення будь-якого музичного твору для виконання оркестром або ансамблем певного типу і складу (див. *Інструментування*).

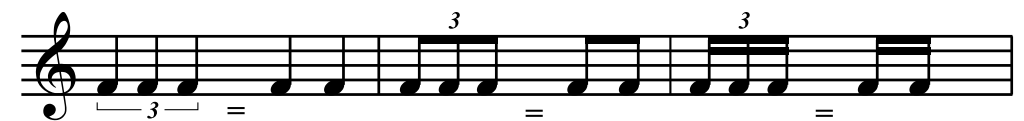
Орнаментика (латин. *ornamentum* – прикраса) – у музиці – сукупність додаткових звуків (або один звук), що прикрашають основний мелодичний рисунок. Ці музичні звукові прикраси мають спеціальні позначення в нотному тексті чи виписуються дрібними нотами. Орнаментика поділяється: а) на *мелізми* – музичні звороти з невеликою кількістю додаткових звуків (*группето, мордент, трель, форшлаг*; див. *Абревіатура, 1г*); б) на розвинені мелодичні звороти з великою кількістю додаткових звуків; це вокальна орнаментика середніх віків у музичному творі з релігійною тематикою (*юбіляція*) та сучасна вільна орнаментика (*пасаж, фіоритура, колоратура, рулада* тощо).

Основні види поділу тривалостей – дивись схему:

Основні види поділу тривалостей

Особливі види поділу тривалостей – 1. Вільний поділ будь-яких основних тривалостей на три частини замість двох частин (наприклад, чверть ділиться на три восьмих замість двох):

на п'ять замість чотирьох:

тощо. У результаті утворюються групи тривалостей, що називаються *тріоль, квінтоль, секстоль* тощо. Паузи також

використовуються в групах з вільним поділом тривалостей. Утворена група нот (можливо з паузами) з'єднується скобою (або в'язкою), над якою ставлять відповідну цифру. 2. Позначення *ша́флу* – тріольної ритмічної групи. У сучасній музиці (джазовій, естрадній тощо) для зручності читання нот музичний матеріал виписують простими восьмими або пунктирним ритмом, а перед початком твору зазначають: дві восьмі під ребром = чверть і восьма як тріоль.

Основна тональність – див. *Головна тональність*.

Основний тон – нижній звук акорду терцієвої побудови (тризвуку, септакорду тощо), його прима.

Основні ступені – див. *Діатонічні ступені*.

Остинато (італ. *ostinato* – постійно) – багаторазове незмінне повторення музичної теми, ритмічної групи, гармонічного звороту, окремого звука (див. *Басо-остинато*).

П

Па (фр. *pas* – крок) – 1. Танцювальний крок, що характеризується певною поставою ніг. 2. Загальна назва будь-якого танцювального руху.

Па д'аксьон (фр. *pas d'action* від *pas* – крок, *танець* і *action* – дія) – у класичному балеті танець-дія з елементами *пантоміми*, що пов'язаний з розвитком сюжету і розкриває зміст окремої балетної сцени.

Па-де-де (фр. *pas de deux* – танець удвох) – у класичному балеті танцювальний дует, що є однією з основних балетних танцювальних форм. Складається з виходу двох танцівників (*антрé*), спільної

ліричної частини (*адажіо*), двох віртуозних варіацій – сольних чоловічого і жіночого танців, спільної *коди*.

Па-де-кáтр (фр. *pas de quatre* – танець учотирьох) – у класичному балеті танець чотирьох виконавців.

Па-де-труа́ (фр. *pas de trois* – танець утрьох) – у класичному балеті танець трьох виконавців (двох жінок і чоловіка).

Пантеїзм (гр. *pan* – все; *teos* – бог) – релігія, в основі якої лежить обожнювання природи («бог – це природа», «природа – втілення божества»).

Пантоміма (гр. *pantomimos*: *panta* – все і *mimomai* – наслідую) – 1. Мистецтво передавати думки і почуття за допомогою міміки, жестів, виразних пластичних рухів тіла. 2. Театральна вистава без словесного тексту, у якій художній образ створюється за допомогою міміки, жестів, виразних пластичних рухів тіла та супроводжується музикою. 3. Безмовна сцена в опері, драмі тощо, у якій зміст розкривається за допомогою міміки, жестів, виразних пластичних рухів тіла. 4. У балеті один з основних елементів, епізод нетанцювального характеру, що за допомогою міміки, жестів, виразних пластичних рухів тіла пов'язує один танець з іншим.

Паралельне голосоведіння – одночасний рух двох і більше голосів в одному напрямку – вгору чи вниз при збереженні однакового інтервалу між ними (наприклад, рух паралельними терціями чи секстами).

Паралельні тональності – 1. Дві тональності протилежного нахилу (мажорна і мінорна), які мають однакові основні ступені та ключові знаки, але різні тоніки. У тонічних тризвуках вони мають спільну велику терцію. Паралельний мінор будується від VI ступеню мажору (наприклад, до мажор і ля мінор, соль мажор і мі мінор тощо). Тоніки паралельних тональностей знаходяться на відстані малої терції (тобто півтора тони). 2. У натуральних ладах – тональності різних ладів, які мають однакові звукоряди (наприклад, до іонійський, ре дорійський, мі фригійський і т. д.). Взаємодія натурально-ладових форм утворює паралельно-змінний лад (див. *Змінний лад*) та паралельну мажорно-мінорну систему (див. *Мажоро-мінор*).

Парафра́з (а) (гр. paraphrasis – переказ) – інструментальна віртуозна сольна п'єса, що написана на теми, запозичені в іншого композитора або на народні мелодії (парафрази Ф. Ліста).

Партесний концер́т (латин. pars – частина, партія) – великий одночастинний твір на тексти зі Святого Письма, що складається з багатьох розділів. Був основним професійним жанром української музики XVII – першої половини XVIII ст. Виконується концерт хором *а капела*, де кожна хорова група має свою партію (партес). Кількість голосів: 8, 12 і більше (інколи навіть 48). Складність партій вимагала виконавців з високим рівнем підготовки. В основу жанру партесного концерту покладено принцип концертуння – зіставлення епізодів хорового *tutti* та окремих груп голосів. Для музики партесного концерту характерні яскрава емоційність мелодії, постійне зіставлення *гомophonно-гармонічної* та *поліфонічної* фактур, високого і низького регістрів, гучної і тихої динаміки (партесні концерти М. Дилецького).

Партесний спів (латин. pars – частина, партія) – вид багатоголосного церковного співу в Україні та Росії, що наприкінці XVI ст. прийшов на зміну одноголосному співу. Означає хоровий спів по партіях (голосах). Кожна партія, тобто кожен голос хору – дисканти, альти, тенори і баси – мав свою самостійну мелодію. Записувати мелодію кожного голосу дозволило введення 5-лінійної *нотациї*. Партесний спів був без супроводу (*а капела*). Основним жанром партесного співу став *партесний концерт*.

Парті́та (італ. partire – поділяти на частини) – старовинна (XVII–XVIII ст.) багаточастинна циклічна форма, різновид інструментальної *сюїти*, що складалася з різних за характером танців (партити Й. С. Баха).

Партиту́ра (італ. partitura – розподіл) – форма запису багатоголосної музики для оркестру, ансамблю чи хору, у якій партії різних інструментів і голосів зведені на одній сторінці. Усі сторінки з текстом музичного твору зібрані в нотну книгу. У партитурі партія кожного інструменту (чи голосу) розміщується на окремому рядку (нотному стані). У *хоровій* партитурі голоси розміщуються знизу вгору: **бас, тенор, альт, сопрано**. В *оркестровій* партитурі партії записуються по групах музичних інструментів у строго визначеному порядку. Кожна група інструментів має окремо аколаду

(див. *Аколада*) і спільні тактові риси. Унизу партитурної сторінки – рядки для групи **струнно-смичкових** інструментів; над ними – інструменти **ударної** групи; вище – **мідні**; ще вище – інструменти **дерев'яної** групи. Партії хору, солістів, фортепіано, арфи розміщуються між струнними та ударними. Усередині кожної групи рядки теж строго розподілені: чим вище звучання інструменту, тим вище рядок з його партією (див. *Додатки*).

Парті́я (латин. pars – частина) – 1. Голос або голоси музичного твору для одного чи однорідної групи виконавців (наприклад, партія сопрано; партія перших скрипок). 2. Розділ *експозиції* і *репризи сонатної форми* – *головна* партія, *сполучна* партія, *побічна* партія, *заклучна* партія. 3. У багатоголосній поліфонічній музиці – те ж, що *голос*. 4. У Німеччині – теж саме, що *партита*.

Паса́ж (фр. passage – прохід, перехід) – висхідна або низхідна послідовність коротких звуків у швидкому темпі. Часто пасаж служить переходом від однієї теми до іншої або з одного регістру до іншого; має гамоподібний чи арпеджований рух. Виконання пасажів вимагає відповідного технічного рівня.

Пасакáлія (пасакáлья) (ісп. pasacalle від pasar – проходити; calle – вулиця) – 1. Старовинний іспанський танець у повільному темпі. Музичний розмір $\frac{3}{4}$. 2. Поліфонічна п'єса у формі варіацій з постійним повторенням у басу незмінної одноголосної теми (*basso-ostinato*).

Пасіо́н або Стра́сті (латин. passio – страждання) – музичний твір на сюжет з Євангелія, що розповідає про страждання і смерть Ісуса Христа. Твір виконують у церквах на вечірніх службах у Страсну П'ятницю. Виконавці: оркестр, орган, хор, солісти. За жанром пасіон нагадує *ораторію* (пасіони Й. С. Баха: Страсті за Матфієм, Страсті за Іоаном).

Пастора́ль (латин. pastoralis – пастуший) – музична п'єса, що змальовує безтурботне сільське життя серед природи; пісня пастуха.

Па́уза (гр. pausis – перерва, зупинка) – 1. Тимчасова перерва у звучанні одного, кількох або всіх голосів музичного твору на заздалегідь визначений час. 2. Знак, що позначає цю перерву. Паузи є такими ж за тривалостями, як і ноти.

В оркестровій музиці зустрічаються паузи, що тривають декілька тактів. Позначаються однією паузою або спеціальним графічним знаком на цілий такт, над яким ставиться цифра, що вказує на кількість тактів з перервою у звучанні.

Педаль (латин. *pedalis* – ножний) – 1. У фортепіано – ножний важіль для піднімання механізму, що приглушає струни (права педаль) або ослабляє звук (ліва педаль).

♩ – натиснути праву педаль;

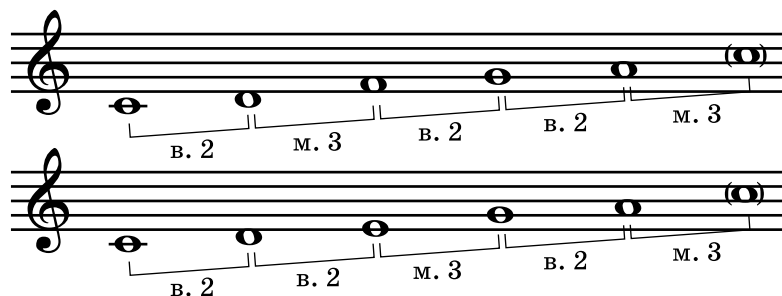
* – відпустити праву педаль;

una corda – грати з лівою педаллю.

2. В органа – клавіатура з великих клавіш, які при натисканні ногою видають низькі звуки. 3. В арфи – ножний важіль для перестроювання струн.

Пейзаж (фр. *paysage*) – зображення картин природи у творах живопису та в музиці.

Пентатоніка (гр. *pente* – п'ять і *tonos* – тон) – п'ятиступеневий лад, що не має півтонів. Має два нахили – мажорний та мінорний. Зустрічається в китайській, татарській, шотландській музиці.

Перекладення – обробка музичного твору для іншого виконавського складу.

Перемінний лад – лад, який має дві тоніки при спільному звукоряді. Часто тоніками перемінного ладу є тоніки мажору і паралельного йому мінору (див. *Змінний лад*).

Період – найменша музична форма, яка втілює один образ. Це відносно закінчена музична думка. Може складатися з двох речень. Перше речення закінчується половинною *каденцією* (*кадансом*); друге речення – заключною каденцією в початковій або іншій тональності. Квадратний період має 8 або 16 тактів. Періоди бувають повторної (а + а) і неповторної будови (а + в). Зустрічаються в піснях, танцях, маршах та як форма викладення *музичної теми*.

Схема квадратного періода:

Період (8 тактів)			
Перше речення (4 такти)		Друге речення (4 такти)	
1 фраза (2 такти)	2 фраза (2 такти)	3 фраза (2 такти)	4 фраза (2 такти)
ПК		ЗК	

ПК – половинна каденція

ЗК – заключна каденція

Квадратний нормативний період за будовою нагадує вірш, який має чотири рядки. Наприклад, вірш І. Кульської «Нове плаття»:

А я дівчинка мала,
Нове плаття одягла;
Буду в цьому платті
Танцювать на святі.

А я дівчинка мала,	Нове плаття одягла;	Буду в цьому платті	Танцювать на святі.
перша фраза два такти	друга фраза два такти	третья фраза два такти	четверта фраза два такти
перше речення 2 т. + 2 т. = 4 такти		друге речення 2 т. + 2 т. = 4 такти	
період (4 такти + 4 такти = 8 тактів)			

П'єса (фр. *pièce*) – 1. Невеликий музичний твір, сольний або ансамблевий. 2. Твір для постановки на сцені.

Питальне речення – перше речення в періоді, що завершується *половинним кадансом* (див. *Період*).

Піаніно

Піа́но (*p*) (італ. *piano*) – тихо.

Піані́но (італ. *pianino* – маленьке піано, тобто фортепіано) – струнно-клавішний інструмент, різновид *фортепіано*. Виникло на початку XIX ст. Від роялю відрізняється вертикальним розташуванням струн.

Півто́н – найменша відстань між двома сусідніми звуками у європейській музичній системі. Служить мірою для визначення величини усіх інтервалів; $\frac{1}{12}$ частина октави.

Підголосок – голос, що супроводжує провідний голос основної мелодії в народних піснях. Підголоскове багатоголосся характерне для українських народних пісень, а також пісень інших народів.

Піколо (італ. *piccolo* – маленький) – назва найменшого за розміром та найвищого за регістром різновиду деяких груп інструментів (наприклад, флейта-піколо).

Пісня – невеликий віршований твір, покладений на музику; один із найбільш поширених жанрів *вокальної* музики. Може виконуватися з інструментальним супроводом і без нього (*a cappella*). Пісні є народні та авторські.

Пісня без слів – невеликий інструментальний твір наспівного характеру (див. *Інструментальна мініатюра; Мініатюра*).

Пісня-романс – сольний вокальний твір у супроводі інструменту, написаний на літературний текст; один із жанрів українського музичного фольклору. Активно розвивався в XVII–XVIII ст. Має нескладну структуру (куплет або куплет із приспівом), дохідливу просту мелодію, імпровізаційний акомпанемент. Призначався для домашнього побутового виконання.

Піцка́то (італ. *pizzicato* – щипком) – спосіб гри на струнних (смичкових, щипкових, ударних) інструментах: скрипці, домрі, цимбалах тощо. Звуковидобування здійснюється не пристроями (смичком, медіатором, паличками тощо), а щипком пальцями (*pizz*).

Плектр (гр. *plēktron* – вдаряю) – тверда тонка пластина (з целулоїду, шкіри або пластмаси) невеликого розміру з загостреним кінцем для видобування звука на струнних щипкових інструментах (домрі, гітарі, банджо, мандоліні тощо). Має вигляд або пластини у формі незамкнутого кільця, що одягається на палець, або плоскої пластини, що тримається між двома пальцями правої руки (див. *Медіатор*).

Плектр

Плене́р (фр. *plein air* – свіже повітря) – малювання на свіжому повітрі (за межами майстерні). Для пленерного живопису характерні відчуття повітря, відтворення природніх кольорів та освітлення.

Побічна па́ртія – другий розділ експозиції сонатної форми, що йде після головної партії. Викладає новий музичний образ – побічну тему (може бути 2, 3 теми). Побічна партія контрастує головної: на відміну від активної головної партії, вона, як правило, має ліричний характер. В експозиції побічна партія звучить у побічній (тобто не основній) тональності; у репризі – у головній тональності (див. *Сонатна форма*).

Побічні ступені – II, III, VI, VII ступені в мажорі та мінорі.

Побічні трізвуки – трізвуки, що побудовані на побічних ступенях.

Побвний када́нс – завершення гармонічного руху тонічним трізвучком з основним тоном у басу (див. *Каданс, Каденція*).

Повто́рність – принцип розвитку музичного матеріалу, оснований на повторенні окремих елементів (точному чи видозміненому).

Подвійна фі́уга – fuga, що побудована на двох темах.

По́ема (гр. *poema* – витвір) – назва деяких музичних творів ліричного або програмного змісту, що можуть бути різними за жанром і формою: невелика інструментальна п'єса; великий одночастинний оркестровий програмний твір; великий вокальний чи вокально-інструментальний твір.

По́лі (гр. *polý* – багато) – перша частина складних слів, що відповідає слову «багато» (*поліфонія, поліритмія* тощо).

Полірітмія – у багатоголосній музиці (у різних голосах) – одночасне сполучення двох і більше різних ритмічних груп (групи з *основним поділом тривалостей* і групи з *особливим видом поділу тривалостей*): тріолі з дуоллю, квартолі з квінтоллю тощо.

Полістилістика – навмисне поєднання в одному творі різних стильових ознак.

Політональність – у багатоголосній музиці поєднання в одночасному звучанні двох і більше мелодичних ліній або гармонічних (акордових) послідовностей, що належать до різних тональностей.

Поліфонія (гр. poly – багато; phone – звук) – вид багатоголосся. Це поєднання двох або більше рівноправних мелодичних ліній (голосів). Існують: а) *підголоскова поліфонія* (поєднання мелодії та її підголосків), б) *імітаційна поліфонія* (почергове проведення в кожному з голосів однієї і тієї ж теми), в) *контрастна поліфонія* (поєднання різних, контрастних тем).

Половінний каданс – закінчення гармонічного руху на домінантовому (або субдомінантовому) акорді. Прикладом може бути закінчення першого речення *періоду*.

Полонез

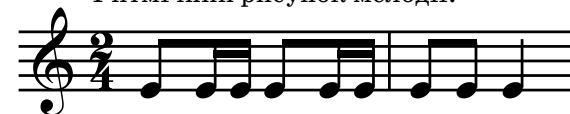
Полька

Полонез (фр. polonaise – польський) – старовинний бальний польський танець-хода урочистого характеру. Походить від народного танцю *ходзони*. Відомий з XVI ст. як «піший» танець, «танець-хода» лицарів-воїнів. З XVIII ст. поширився по всій Європі під назвою *полонез*. У XIX ст. полонезом відкривали святкові танцювальні вечори й придворні бали. Розмір $\frac{3}{4}$, темп – помірний; в акомпанементі – ритмічна група: $\frac{3}{4}$. Виконувався особливим «полонезним» кроком з присіданням на третій долі такту.

Полька (чес. půlka – півкроку, половина) – чеський народний парний танець у швидкому темпі, у розмірі $\frac{2}{4}$. У мелодії часто зустрічається ритмічна група восьма та дві шістнадцятих.

Виконують дрібними кроками з легкими стрибками та поворотами. У XIX ст. польку танцювали на балах.

Ритмічний рисунок мелодії:

Характерний акомпанемент:

Поп-музика (скорочено від «популярна музика») – музика, призначена для розваг та відпочинку.

Попурі (фр. pot-pourri – суміш, всяка всячина; їжа з різних сортів м'яса) – вільна за формою п'єса, складена із запозичених мелодій.

Портамєнто (італ. portamento – перенесення; від portare la voce – переносити голос) – один із способів виконання звука: легке уповільнене ковзання від одного звука до іншого (на струнному інструменті – ковзання пальцем по струні). На фортепіано кожна клавіша береться зверху глибоким звуком (див. *Штрихи; Акцент*).

Постлюдія – заключний розділ твору; у вокальних творах – інструментальне завершення.

Прелюд, прелюдія (латин. praeludo – робити вступ) – невелика п'єса імпровізаційного характеру, яка виконувала роль вступу до більш складного твору (наприклад, *фуги*). У XIX ст. стала самостійним твором (прелюдії Ф. Шопена, С. Рахманінова та інших).

Пріма (латин. prima – перша) – 1. *Простий інтервал*, сполучення двох звуків одного і того ж ступеня. Цифровий показник – «1». Залежно від тонової величини прими інтервал може бути чистим (ч.), збільшеним (зб.). Скорочене позначення та кількість тонів: чиста прима (ч. 1) має 0 тонів; збільшена прима (зб. 1) – 0,5 тону (півтону). 2. Те саме, що й *основний тон* акорду. 3. Різновид окремих інструментів (домра-прима, кобза-прима та інші). 4. У театрі – виконавиця перших ролей.

Пріспів – частина куплетної форми, що повторюється без змін після заспіву (див. *Музична форма*).

Програ́мна му́зика – інструментальна музика, зміст якої композитор розкриває в назві твору або *епіграфі* (інколи – у спеціальній літературній програмі): «Ранок» Е. Гріга; «Дощик» В. Косенка.

Проло́г (гр. *prologos*, *pro* – спереду; *logos* – слово) – вступ, передмова; вступна частина опери чи балету.

Просві́тництво – ідейний напрямок 2-ї половини XVIII ст. – початку XIX ст., коли відбувався перехід від феодального до капіталістичного суспільства. Просвітителі – видатні письменники та мислителі – схилилися перед Розумом і Наукою. Вони вірили, що розповсюдження освіти і культури приведе до викорінення зла на землі. Так, у Франції група мислителів у 1751–1780 рр. об'єдналася навколо видання «Енциклопедії» (їх стали називати «енциклопедистами»). Епоха Просвітництва підготувала Велику французьку революцію (1789 р.), що проголосила лозунги Братерства, Рівності, Свободи.

Проста́ двочасті́нна фо́рма – музична форма, що складається з двох розділів за схемою (AA₁ або АВ); перший з них – період; другий – не складніший за будовою (див. *Двочастинна форма, Музична форма*).

Проста́ тричасті́нна фо́рма (репрі́зна) – музична форма, що складається з трьох розділів за схемою АВА. Всі розділи не складніші за форму періоду (див. *Тричастинна форма, Музична форма*).

Прості́ інтерва́ли – інтервали, у яких відстань між *основою* інтервалу та його *вершиною* є в межах октави. Прості інтервали можуть бути чистими, малими, великими, збільшеними, зменшеними (див. *Інтервали*). До простих інтервалів належать: *прима, секунда, терція, кварта, квінта, секста, септима, октава* (див. *Додатки*).

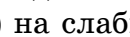
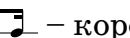
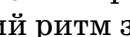
Протеста́нтський хорáл – духовний піснеспів німецькою мовою, пов'язаний з обрядами протестантської церкви. Викладався 4-голосно з однаковим у всіх голосах ритмом. Нескладна мелодія звучала у верхньому голосі. На основі протестантського хоралу створювалися хоральні обробки; найвідоміші належать Й. С. Баху.

Протисклада́ння – мелодія, що звучить одночасно з темою фуґи або іншого поліфонічного твору (*контрапункт* до теми).

Про́хідні зву́ки – *неакордові* звуки, що з'являються між двома сусідніми *акордовими* звуками і заповнюють проміжок між ними при поступеному русі вгору або вниз.

Псалмо́дія (гр. *psalmōdia*) – спів релігійного тексту у вигляді мелодійної декламації (за принципом: 1 звук – 1 склад тексту).

Пуантилі́зм (фр. *pointillisme* від *point* – крапка) – один із методів композиції XX ст. Музичний твір утворюється із «крапок»-звуків, роз'єднаних паузами та (або) стрибками на широкі інтервали.

Пункти́рний ритм (латин. *punctum* – крапка) – ритм, у позначенні якого є нота з крапкою; ритмічна група, що, як правило, складається з довгого звука на сильній долі та короткого (втричі коротшого) на слабкій долі. Позначається: – довгий пунктир, – короткий пунктир, – зворотній пунктир. Пунктирний ритм зустрічається в маршах, енергійних піснях тощо.

Р

Рапсо́д (гр. *rhapsōdos* – складач пісень) – у Стародавній Греції (VII–V ст. до н. е.) мандрівний співак-декламатор, який виконував *епічні* пісні під *акомпанемент* ліри, кіфари чи інших інструментів.

Рапсо́дія (гр. *rhapsōdia*) – 1. Пісня *рапсода*. 2. Віртуозний інструментальний твір з використанням мелодій народних пісень і танців. Має вільну форму, що складається з *контрастних* епізодів.

Реалі́зм (латин. *realis* – матеріальний) – напрям у літературі та інших видах мистецтва, що правдиво відображає дійсність.

Ре́гент (латин. *regens, regentis* – правлячий) – у музиці – керівник (диригент) церковного хору.

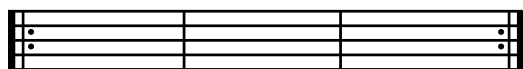
Регістр (латин. *registrum* – список, перелік) – 1. Частина музичного *діапазону*, звуки якої близькі за висотою та *тембром*. Увесь музичний діапазон поділяється на три регістри: низький, середній, високий. 2. Частина звукового діапазону музичного інструмента або співацького голосу. За звучанням розрізняють низький, середній та високий регістри.

Регтайм (англ. *ragtime*; *ragged* – рваний; *ragged time* – синкопований ритм) – 1. Жанр американської танцювальної музики (XIX ст.), один із попередників джазу. Характерне поєднання двох ритмічних ліній: гостро *синкопованої* мелодії з «рваним» ритмом та чіткого акомпанементу в ритмі стрімкого кроку. 2. Американський салонний і бальний танець, що виник на основі танцювальної форми регтайму (початок XX ст.). Став основою для тустепу, уанстепу, фокстроту.

Реквієм (латин. *requiem* – спокій) – 1. Католицька заупокійна меса. 2. Великий циклічний твір траурного характеру для солістів, хору та оркестру (Реквієми В. А. Моцарта, Дж. Верді, І. Стравинського, В. Сільвестрова та ін.).

Ренесанс (фр. *renaissance* – відродження) – див. *Відродження*.

Репріза (фр. *reprise* – повторення, відновлення) – 1. Повторення будь-якого розділу музичного твору або усієї п'єси без змін. 2. У *сонатній формі* – третій, останній з основних розділів, що йде після *експозиції* та *розробки*. 3. Назва знаку скороченого запису нотного тексту при повторенні усієї п'єси або її частини без змін (див. *Абревіатура, 2а*).

Рефрэн (фр. *refrain* – приспів) – основний розділ рондо (A), що повторюється кілька разів, чергуючись з іншими розділами-*епізодами*: (див. *Рондо*).

Речення – частина *періоду*, що закінчується *кадансом*. У найбільш типовому квадратному періоді – два речення; перше закінчується половинним кадансом, друге – заключним. Речення може складатися із *фраз* (частіше – двох) або бути цілісним.

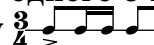
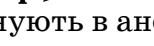
Речитатів (латин. *recitare* – читати вслух, розповідати) – вокальна мелодія, наближена до розмовної мови; передає інтонації та ритм мови, має вільну будову без чіткого поділу на речення і періоди. Основні різновиди речитативу: а) *строгий* або *речитатив-секо* (італ. *secco* – сухий; виконується «говірком»); б) декламація або *акомпанований речитатив* (більш наспівний, підтриманий розвиненим супроводом). В опері (кантаті, ораторії) речитатив поєднує сольні, ансамблеві, хорова та інструментальні номери; він може бути вступною частиною арії. Саме речитатив здійснює функцію розвитку сюжету.

Ригодон (фр. *rigodon*) – французький танець XVII ст. Має швидкий темп, розмір $\frac{3}{2}$ і починається затактом. Характер танцю – жвавий, веселий.

Римська нумерація:

Арабські цифри	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Римські цифри	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
Арабські цифри	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Римські цифри	XI	XII	XIII	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	XIX	XX	XXI

Ритм (гр. *rhythmos* – розмірений рух) – чергування однакових або різних за *тривалістю* (довгих і коротких) звуків і пауз у музиці. Яскравий виражальний засіб музики.

Ритмічна група – 1. Послідовність тривалостей, яка часто повторюється у творі і є характерною для цього твору. 2. Послідовність тривалостей, що є характерною ознакою одного з музичних жанрів (наприклад, ритмічна група полонезу $\frac{3}{4}$, мазурки $\frac{3}{4}$). 3. Група музикантів, які виконують в ансамблі чи оркестрі функцію ритмічного супроводу.

Ритмічний рисунок – ритмічна сторона мелодії без її звуковисотності.

Риф (англ. *riff*) – багаторазове повторення короткої мелодичної фрази (*остинато* на 2 або 4 такти). Так званий прийом мелодичної техніки *джазу*. Використовується як засіб посилення динаміки

або як стійка форма супроводу соліста-імпровізатора. Часто зустрічається в різних формах афроамериканського фольклору.

Ріг (ріжбк) – духовий музичний інструмент, що виготовлений з рогів тварин. Спочатку був сигнальним інструментом у воїнів, пастухів, мисливців, пізніше застосовувався музикантами як духовий інструмент. Має хроматичний звукоряд в обсязі октави. Унаслідок модифікації та вдосконалення різновидів рогу став основою різних духових інструментів (див. *Валторна, Тромбон*).

Розв'язання – 1. Перехід нестійкого ступеня ладу в стійкий на основі ладового тяжіння. 2. Перехід дисонуючого інтервалу в *консонанс*. 3. Перехід дисонуючого акорду в консонуючий. Дисонантні інтервали чи акорди викликають у слухача відчуття нестійкості, напруги. У момент переходу дисонансу в консонанс напруженість одного інтервалу (акорду) знаходить заспокоєння в стійкості наступного інтервалу (акорду).

Розмір такту (тактовий розмір) – кількість і тривалість ритмічних долей в одному такті, що позначається двома цифрами (інколи числами). Цифри розташовані одна над одною у вигляді дроби, що виставляється на початку твору, після ключа і ключових знаків або при зміні розміру.

Alla breve
або

або

Менш розповсюджені розміри:

Нижня цифра дроби вказує на тривалість однієї долі (одиниця виміру), а верхня – на кількість цих долей (дві чверті; три восьмих тощо). Розміри бувають прості ($\frac{2}{4}$; $\frac{3}{4}$), складні ($\frac{4}{8}$; $\frac{6}{8}$), мішані ($\frac{5}{4}$; $\frac{7}{4}$), а також постійні та змінні.

Розробка – середній розділ *сонатної форми*, що знаходиться між *експозицією* та *репризою*. Це найбільш напружений розділ сонатної форми, у якому відбувається розвиток (або навіть «боротьба») тем-образів, викладених в експозиції. Для розробки характерні тональна нестійкість, дроблення тем експозиції, їхній варіантний або мотивний розвиток, інші зміни – ритмічні, ладо-гармонічні, регістрові, тембральні і навіть поява в розвитку нових тем тощо. 2. Розвиток однієї або кількох музичних тем.

Рок-музика – одна із течій сучасної масової культури. Сформувалась у Великобританії та США на межі 50–60-х років ХХ ст. Походить від *рок-н-ролу* та *ритм-енд-блюзу*. Має цілий ряд напрямів. Характерними ознаками рок-музики є: опора на блюзовий звукоряд, рифи, надмірна метроритмічна основа, синкопований ритм, використання електронного перетворення і підсилення звука, надвисокий рівень вокальної та інструментальної експресії, емоційний посыл (драйв). Для рок-музики є важливим не стільки сам твір, скільки його виконання. Нерідко автори академічної музики застосовують елементи рок-музики у своїх творах.

Рок-н-рол (англ. rock'n'roll – rock and roll – гоїдайся і крутись) – парний імпровізаційний танець американського походження. Був популярний у 50-ті роки ХХ ст. Розмір $\frac{4}{4}$, темп – від помірного до швидкого. Характеризується простою мелодією на основі *риффу* та важким одноманітним ритмом з акцентами на другій і четвертій долях такту. Відрізняється експресивністю і складними хореографічними підтримками. Став поштовхом для появи інших танців (шейк, твіст, джайв, халі-галі), а також основою рок-музики.

Елвіс Преслі

Рококо (фр. rococo – мушля) – стильовий напрямок мистецтва початку ХVІІІ ст., особливо поширений у Франції. Проявився у вишуканому оздобленні інтер'єрів палаців, предметів побуту, одягу (костюм французьких аристократів завдавав тон європейській моді). Для декору характерна вибагливість форм, використання орнаментальних рисунків у настінних розписах та в оздобленні меблів. Рококо в музиці проявилось у творчості французьких композиторів Луї і Франсуа Куперенів, Ж. Ф. Рамо, Л. К. Дакена. Їхні твори для

Палац Келуш.
Португалія

Палац Сан-Сусі.
Потсдам. Німеччина

Абатство Марія Лаах. Німеччина

Тимпан собору Сен-Лазар в Отені

клавесину відрізнялися вишуканістю, граціозністю, великою кількістю *мелізмів*. Широко використовувалася форма *рондо*.

Рок-опера – музичний твір для театру, написаний у стилі рок-музики. Витоки рок-опери – у *мюзиклі*. Перша рок-опера – «Волосся» Г. Макдермота (1967 р.). Яскравим явищем у музиці стали рок-опери Е. Л. Уеббера («Ісус Христос – суперзірка» та ін.). У Радянському Союзі перші рок-опери виникли в середині 1970-х років (О. Журбін, «Орфей і Еврідіка», 1975 р.; О. Рибніков, «Зірка і Смерть Хоакіна Мур'єти», 1976 р., «Юнона і Авось», 1980 р.; О. Градський, «Стадіон», 1985 р.). Історія української рок-опери веде свій початок від «Енеїди» С. Бедусенка (1985 р.) та «Білої ворони» Г. Татарченка (1989 р.).

Романс (ісп. romance) – сольний вокальний твір ліричного змісту з інструментальним супроводом (частіше фортепіано чи гітари), написаний на поетичний текст. Від пісні відрізняється більш тісним зв'язком слова і музики, більшою змістовністю партії фортепіано, що переростає із супроводу голосу в рівноправного учасника ансамблю. Термін *романс* виник в Іспанії в середні віки. Так називалася світська пісня іспанською (романською) мовою. У новій якості романс відродився в другій половині XVIII ст. у вигляді сентиментальних мелодій з нескладним акомпанементом. У XIX ст. стає одним з провідних жанрів. Романс змальовує внутрішній світ людини – її почуття і настрої, що є характерним для музики епохи *романтизму* (твори О. Аляб'єва, О. Варламова, О. Гурильова; М. Глінки, О. Даргомижського, П. Чайковського та ін.). В українській музиці до жанру романсу зверталися М. Лисенко, К. Стеценко, Я. Степовий, В. Косенко та ін.

Романський стиль (латин. romanus – римський – такий, що пов'язаний з давньоримською культурою) – стиль мистецтва

Західної Європи в епоху раннього Середньовіччя (X–XII ст.). У цей час відбувається зростання міст, розповсюдження торгівлі; розквіт архітектури, скульптури і живопису. Будуються споруди оборонного призначення, укріплені замки феодалів, собори, церкви і монастирі з товстими мурованими стінами (наприклад, Лондонський Тауер, 1085 р.). Відбувається поєднання архітектури, живопису і скульптури; широко використовується мозаїка. Феодали успадкували від римлян культ банкетів. Обід супроводжувався виступами мандрівних артистів, подорожуючих *менестрелів*.

Романтизм (фр. romantisme) – ідейний та художній напрямок європейського мистецтва XIX ст. Виник як результат розчарування художників у результатах Великої французької революції 1789–1794 рр. Кожен замкнувся у своєму особистому світі. Саме тому в центрі уваги поетів та музикантів – внутрішній світ людини. Головний принцип романтизму – протиставлення мрії та реальності. Це породжує конфліктність, перевагу трагічних мотивів самотності, ідеалізацію минулого, народного побуту, природи. В епоху романтизму музика займає провідне місце серед мистецтв, оскільки найповніше передає почуття людини.

Характерні риси романтизму:

- передача в музиці багатства почуттів людини;
- різкий конфлікт з навколишньою дійсністю;
- втілення образу надзвичайного героя;
- інтерес до народної творчості (пісень, сказань, легенд);
- звернення до фантастичних сюжетів, до образів природи;
- тісний зв'язок з літературою, живописом, що привело до появи *програмних* творів;
- розширюється коло музичних форм: з одного боку – тяжіння до мініатюри (пісня і романс, музичний момент, ноктюрн),

Т. Гейнсборо.
Герцогиня
де Бофор

Т. Гейнсборо.
Портрет
містера та
місіс Халлетт

В. Гаузе.
Імператорський бал
у Відні

з іншого – до вільних та змішаних форм: симфонічна поема, балада, рапсодія, фантазія;

- розквіт національних музичних шкіл: польської (Ф. Шопен), норвезької (Е. Гріг), іспанської (І. Альбеніс), чеської (Б. Сметана, А. Дворжак), угорської (Ф. Ліст), української (М. Лисенко), російської (М. Глінка, М. Мусоргський, П. Чайковський та ін).

Композитори-романтики: перший період (20-ті роки ХІХ ст.) – Ф. Шуберт, К. М. Вебер, Н. Паганіні, Дж. Россіні; другий період (1830–1850) – Ф. Шопен, Р. Шуман, Ф. Мендельсон, Г. Берліоз, Ф. Ліст, Дж. Верді; третій період (друга половина ХІХст.) – Р. Вагнер, Й. Брамс, Г. Малер, Р. Штраус, Е. Гріг; продовжує творити Ф. Ліст.

Романтичний – емоційно-піднесений, мрійливий.

Рондо (фр. rondo – коло; ходіння по колу) – музична форма, у якій різні музичні епізоди (позначимо їх В, С, D, E...) чергуються з повторенням однієї і тієї ж теми (рефрен А) по схемі А В А С А D А Е А... Рондо починається і закінчується рефреном (А), утворюючи ніби замкнуте коло. Походить рондо від народних танців. У деяких з них солісти по чергово виконують все нові й нові фігури, а хоровод після кожного сольного виступу рухається по колу з одним і тим же приспівом (так званій «рефрен»). Таким чином, у музику рондо періодично повертається одна і та ж тема (А), а між її повторенням щоразу виникають нові музичні епізоди (В, С, D, E...). Графічно цю схему можна зобразити так:

Риси рондальності, для прикладу, проявляються в дитячій казці «Колобок».

Рондо-соната – музична форма, у якій поєднуються риси рондо і сонати: експозиція і реприза будуються, як у сонатній формі; розробка ж може замінюватись повторенням головної партії в основній тональності (як рефрен) та епізодом; це надає схожості з формою рондо. У формі рондо-сонати можуть писатися фінали *сонатного циклу*.

Рояль (фр. royal – королівський) – струнний ударно-клавішний інструмент, горизонтальний різновид *фортепіано*; концертний інструмент. Порівняно з *піаніно* рояль має більшу силу звука. Завдяки більшій довжині басових струн інструмент має крилоподібну форму.

Рояль

Рубато (італ. rubato; tempo rubato) – вільне виконання окремого фрагмента, фрази або пасажу музичного твору, при якому не дотримується основний темп.

Рулада (фр. roulade – катати вперед і назад) – швидкий віртуозний висхідний або низхідний *пасаж*. Зустрічається в партіях колоратурного сопрано.

Румба

Румба (ісп. rumba) – сучасний парний бальний танець латиноамериканського походження. Розмір $\frac{4}{4}$; синкопований ритм, темп помірний з різким прискоренням останньої частини. Набув значного поширення у 20-х роках ХХ ст.

С

Саксофон (фр. saxophone від гр. rhōnē – звук) – духовий язичковий інструмент. Винайдений у 1840 р. бельгійським майстром А. Саксом. Належить до групи дерев'яних духових, хоч виготовляється з латуні або срібла. Це сполучна ланка між дерев'яними та мідними духовими інструментами. Має великі технічні можливості,

Саксофон

Самба

М. Пепейн.
Весільний бал

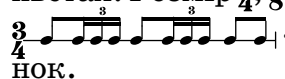
своєрідний тембр. Використовується в симфонічних, духових та джазових оркестрах і ансамблях, а також як сольний інструмент. До родини саксофонів входить 7 різновидів.

Самба (португ. *samba*) – сучасний бальний танець бразильського походження. Поширився в Європі в середині 40-х рр. ХХ ст. Має експресивний характер, швидкий чи помірно швидкий темп. Розмір $\frac{4}{4}$; $\frac{2}{4}$, однак на кожний такт припадає три кроки (повільний, швидкий, швидкий). Тому самба часто сприймається як тридольний танець.

Сарабанда (ісп. *zarabanda*) – старовинний іспанський народний танець-хода похмурого величю характеру. Звучання сарабанди супроводжувало поховальні процесії на зразок траурного маршу. З ХVІ–ХVІІ ст. набула поширення як парний бальний танець, що виконувався шляхетно і церемонно. Розмір $\frac{3}{4}$; має «важку» другу долю, на якій наче затримується крок. Входить до складу старовинної танцювальної *сюїти*; знаходиться між *курантою* і *жигою*.

Свиріль – народний духовий музичний інструмент, що схожий на поздовжню флейту. Виготовляється з дерева або тростини очерету (тепер пластмаси чи металу). Має діатонічний звукоряд. Зустрічаються одноствольна, двоствольна і багатоствольна свирілі. Багатоствольна свиріль відома в Україні під назвою *кувички*. Використовується в ансамблях та оркестрах народних інструментів.

Світська музика – різноманітна за тематикою інструментальна та вокальна музика (на відміну від *церковної*), що виникла в епоху Середньовіччя. Розвивалась паралельно з церковною музикою.

Сегіділья (ісп. *seguidilla*) – іспанський народний танець. Супроводжується співом і грою на гітарі, а також вистукуванням на кастаньетах. Розмір $\frac{3}{4}$; $\frac{3}{8}$, темп швидкий; характерний ритмічний рисунок:
 Виконують одна або дві жінки чи кілька пар жінок.

Секвенція (латин. *sequentia* від *sequor* – іду слідом) – повторення мелодичного або гармонічного звороту (мотиву чи послідовності акордів) від іншого звуку, слідом за першим проведенням. Переміщення може відбуватися вгору чи вниз: а) по ступенях тональності; б) на певний інтервал. Секвенція є *тональною*, якщо проходить в одній тональності, та *модулюючою*, якщо переходить з однієї тональності в іншу. Напрямок руху секвенції має велике значення для розвитку музичного образу. Секвенція угору посилює напругу. Цей прийом часто використовується в розробках сонатної форми. Низхідна секвенція послаблює напругу.

Секвенція «Dies irae» (латин. *дієс іре* – день гніву) – середньовічний релігійний спів; спочатку входив до *григоріанського хоралу*. З ХVІ ст. по 1962 рік є однією з обов'язкових частин *реквієму* – драматичною кульмінацією твору. Багато видатних композиторів використовували цей наспів у своїй творчості як музичний символ смерті.

Секста (латин. *sexta* – шоста) – *простий інтервал*, що охоплює шість ступенів звукоряду вгору або вниз. Цифровий показник – «6». Залежно від тонової величини діатонічна секста може бути малою (м.), великою (в.). Скорочене позначення та кількість тонів: мала секста (м. 6) має 4 тони; велика секста (в. 6) – 4,5 тонів.

Секстакорд – акорд, що є першим *оберненням* тризвуку і складається послідовно з терції та квати. Нижнім звуком є *терцієвий тон* тризвуку. Позначається так само як тризвук, обернення якого він є, тільки з цифровим показником 6, оскільки між крайніми звуками утворюється інтервал секста: великий або мажорний секстакорд – B_6 ; малий або мінорний секстакорд – M_6 ; тонічний секстакорд – T_6 або t_6 ; субдомінантовий секстакорд – S_6 або s_6 ; домінантовий секстакорд – D_6 або d_6 (див. *Додатки*).

Секстёт (латин. *sextus* – шостий) – 1. Ансамбль із шести виконавців (співаків або/та інструменталістів), кожен із яких має окрему партію. 2. Музичний твір для шести виконавців з окремою партією в кожного.

Секунда (латин. *sekunda* – друга) – *простий інтервал*, що охоплює два сусідні ступеня звукоряду вгору або вниз. Цифровий показник – «2». Залежно від тонової величини секунди інтервал може

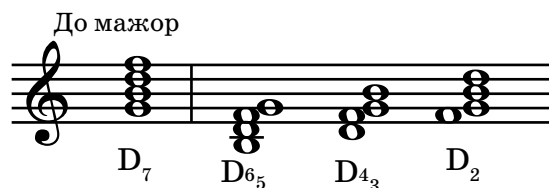

бути малим (м.), великим (в.), збільшеним (зб.). Скорочене позначення і кількість тонів: мала секунда (м. 2) має 0,5 тону (півтону); велика секунда (в. 2) – 1 тон; збільшена секунда (зб. 2) – 1,5 тонів. Належить до *дисонансів*.

Секундакóрд – акорд, що є третім оберненням *септакорду*. Його нижнім звуком стає *септима* септакорду. Назва походить від інтервалу секунди, що утворюється між нижнім звуком акорду і його *основним* тоном. Позначається так само як септакорд, обернення якого він є, тільки з цифровим показником «2» (див. *Додатки*).

Сентименталізм (фр. *sentiment* – почуття) – літературний напрям другої половини XVIII – початку XIX століття, що розвивався як заперечення класицизму; характеризувався особливою увагою до особистого духовного світу людини та природи; водночас відзначався ідеалізацією дійсності та підвищеною емоційністю в її зображенні. В Україні сентименталізм проявився у творчості І. Котляревського та Г. Квітки-Основ'яненка. *Сентиментальний* – надмірно чутливий, ніжний у прояві почуттів.

Септакóрд – акорд терцієвої будови, що складається з чотирьох різних звуків, розташованих по терціях. Його крайні звуки утворюють септиму (звідси й назва). Цифровий показник – «7». Залежно від *тонової* величини септими септакорд може бути великим (В), малим (М) або зменшеним (Зм); залежно від різновиду тризвуку в основі – мажорним, мінорним, зменшеним. Звуки акорду називаються (починаючи знизу): *основний тон* (1), *терцієвий тон* (3), *квінтовий тон* (5), *септимовий тон* (7); (див. *Акорд*). Септакорд має три обернення: *квінтсектакорд* (${}^6_5$), *терцквартакорд* (${}^4_3$), *секундакорд* (2); (див. *Додатки*).

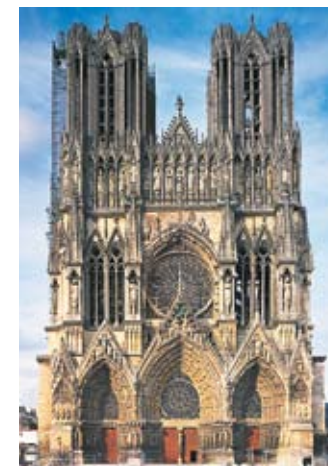

Септét (латин. *septem* – сім) – 1. Ансамбль із семи виконавців (співаків або/та інструменталістів), кожен із яких має окрему партію. 2. Музичний твір для семи виконавців з окремою партією в кожного.

Сéптима (латин. *septima* – сьома) – *простий інтервал*, що охоплює сім ступенів звукоряду вгору або вниз. Цифровий показник – «7». Залежно від тонової величини септими інтервал може бути малим (м.), великим (в.), зменшеним (зм.). Скорочене позначення та кількість тонів: мала септима (м. 7) має 5 тонів; велика септима (в. 7) – 5,5 тонів; зменшена септима (зм. 7) – 4,5 тонів. Належить до *дисонансів*.

Мозаїка.
Собор Монреале.
Сицилія

Реймський
собор

Рогір ван дер Вейден.
Портрет
дами

Середньовіччя – наступна епоха після епохи античності. Охоплює V–XIII ст. Розподіляється на три періоди: V–VIII ст. – раннє Середньовіччя; VIII–XI ст. – середнє; XI–XIII ст. – пізнє. Це час формування народів, держав і культури Європи. На зміну язичництву прийшло християнство, основою духовного життя стала християнська релігія. Саме в стінах католицьких храмів і монастирів почали розвиватися наука, освіта, література, архітектура, живопис, професійна музика. Провідним музичним стилем *раннього* Середньовіччя стає *григоріанський хорал* – основа професійної церковної музики. Використовуються два способи співу: *псалмодія* і *юбіляція*. Записувався григоріанський хорал за допомогою *невм*. **Середній** період Середньовіччя – час розвитку цехової музики, лицарської культури і музичної теорії (Гвідо із Ареццо, див. *Нотація*); творчість *шпільманів*, *трубадурів*, *труверів* та *мінезингерів*. Період *пізнього* Середньовіччя пов'язаний з готичним стилем мистецтва (див. *Готика*). Відбувається розвиток багатоголосся, *світської* вокальної та інструментальної музики.

Середня частина – другий розділ тричастинної форми.

Серенада (фр. serenade; іт. sera – вечір) – 1. Пісня-заклик, яку виконували увечері чи вночі під вікнами коханої під акомпанемент струнних щипкових інструментів – лютні, гітари. Була поширена в Італії та Іспанії. 2. У XVII–XVIII ст. – циклічний твір для інструментального ансамблю чи оркестру; виконувався на свіжому повітрі. 3. З XIX ст. – інструментальний або вокальний твір, що пов'язаний з образами кохання.

Серійна музика (латин. series – ряд) – музика, що створена на основі серійної композиторської техніки, яку у XX ст. запропонував А. Шенберг; розвинув А. Веберн. Її основою є *додекафонія* – звуко-рядна система з 12-ти рівноправних звуків, де жоден звук не повторюється частіше за інших. Порядок (послідовність) звучання задає *серія* – ряд із 12-ти різних тонів. Вона може бути 4-х видів: а) основний вид; б) інверсія (обернення); в) ракохід (рух від кінця до початку); г) інверсія ракоходу, тобто його обернення. Кожна з цих форм може мати 12 висотних позицій (*транспонуватися*). У цій техніці творили композитори А. Берг, А. Веберн, Л. Грабовський, А. Шенберг, А. Шнітке та багато інших відомих композиторів.

Сільна дбля – див. *Доля такту*.

Симфонієта (італ. simfonietta) – невелика симфонія.

Симфонізм – 1. Метод композиції, що розкриває музичний образ у процесі його становлення. Художній задум розкривається за допомогою послідовного музичного розвитку, що втілюється в зіставленні (часто конфліктному) тем та тематичних елементів, у видозмінюванні музичних образів. 2. Творчість у галузі симфонічної музики.

Симфонічна картина – одночастинний *програмний* симфонічний твір. Має зображальний або описовий характер. Зміст музики пов'язаний з літературним твором або визначений програмою композитора. Музична форма здебільшого довільна, часто варіаційна.

Симфонічна музика – музика, що призначена для виконання симфонічним оркестром. *Жанри симфонічної музики* різноманітні. Це й мініатюри, і циклічні твори, що складаються з кількох час-

А. Ватто.
Пісня про любов

Національний заслужений академічний
симфонічний оркестр України

тин (симфонія, симфонієта; концерт, симфонічна сюїта, оркестрова серенада), і великі одночастинні твори (симфонічна картина, симфонічна поема, симфонічна фантазія, симфонічна увертюра, рапсодія тощо).

Симфонічна поема – одночастинний великий програмний симфонічний твір. Втілює в музиці конкретний сюжет або ідею. Жанр симфонічної поеми започаткував Ф. Ліст.

Симфонічний оркестр (далі – С. о.) – найбільш досконалий вид *оркестру*. Він бере участь у виконанні симфоній, опер, балетів та інших творів, написаних для нього. Сучасний С. о. є результатом тривалого історичного розвитку симфонічної музики та оркестрових музичних інструментів; остаточно сформувався в кінці XVIII ст. в творчій практиці Й. Гайдна (див. *Малий симфонічний оркестр*). У подальшому склад С. о. зростав, збагачувалась його звукова палітра. Значну роль у становленні сучасного С. о. відіграла творчість композиторів Г. Берліоза, К. Дебюссі, Б. Бартока, Г. Малера, М. Равеля, М. Рegera, П. Гіндеміта, А. Шенберга, Р. Штрауса, І. Стравінського, О. Скрябіна, М. Римського-Корсакова, С. Людкевича, Б. Лятошинського, С. Прокоф'єва, Д. Шостаковича, А. Хачатуряна та ін. Незважаючи на те, що склад С. о. загалом склався, його подальший розвиток відбувається переважно за рахунок введення нових інструментів (напр., електронних). *До складу симфонічного оркестру входять 4 групи інструментів: 1) струнно-смичкові; 2) дерев'яні духові; 3) мідні духові; 4) ударні.* За бажанням композитор може додавати інші (епізодичні) інструменти: арфу, фортепіано, саксофон, орган; окремі ударні (бубонці, тріскачки, бонги,

маракаси тощо). Існує декілька варіантів розташування оркестру на сцені. Найбільш поширена «американська» посадка, яку ввів на початку ХХ ст. диригент Леопольд Стоковський.

Основні групи інструментів симфонічного оркестру:

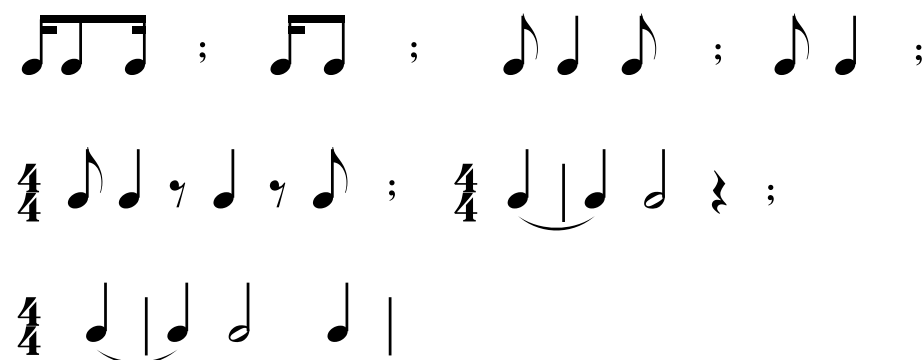
Струнно-смичкові	Дерев'яні духові	Мідні духові	Ударні
скрипка альт віолончель контрабас	флейта гобой кларнет фагот	труба валторна тромбон туба	а) з визначеною висотою звука: литаври, ксилофон, дзвони, дзвіночки, челеста; б) без визначеної висоти звука: барабани великий та малий, тарілки, бубон, кастаньети, трикутник, тамтам

Симфонія (гр. symphonia – співзвучність, благозвучне поєднання тонів) – великий твір для симфонічного оркестру у формі *сонатно-го циклу*. Симфонія, як правило, складається з чотирьох частин, що розташовані за принципом контрасту (проте є симфонії з більшою або меншою кількістю частин). Кожна з частин симфонії розповідає про різні сторони життя людини. Так, **I ч.** втілює образи дії, боротьби; **II ч.** – роздуми, спогади, мрії; картини природи; **III ч.** – розваги: танці (менуєт, вальс) або скерцо; **IV ч.** – картини масових свят (людина серед людей). Будова класичної симфонії як чотиричастинної циклічної форми сформувалася у ХVIII ст. у творчості Й. Гайдна, В. А. Моцарта та Л. ван Бетховена. У ХІХ ст. з'явилися *програмні* симфонії, зміст яких пов'язаний з літературним твором або визначеною композитором програмою. Симфонія – найвищий за своєю змістовністю жанр (див. *Сонатно-симфонічний цикл*).

Схема будови симфонії

I частина (швидка)	II частина (повільна)	III частина (помірна)	IV частина (швидка)
драматичний центр: дії, пошуки	ліричний центр: осмислення попереднього	жанрова побутова сценка: менуєт або скерцо	фінал
сонатна форма	варіації, тричастинна (складна) чи інші форми	тричастинна (складна) форма з тріо	рондо-соната, сонатна форма, рондо, варіації

Синко́па (гр. synkorē – скорочення, пропуск чогось) – ритмічна група, у якій ритмічний акцент зміщено з більш сильної долі на слабшу. При цьому сильна доля послаблюється, а слабка – посилюється. Синкопа може бути між тактами – *міжтактова* та в межах одного такту – *внутрішньотактова* (міждольова та внутрішньодольова). Синкопа порушує рівномірність *метру* (метричної пульсації), що вносить у музику ритмічну гостроту. Синкопи зустрічаються у джазовій музиці, у сучасній музиці, у музиці різних народів.

Сінтез (гр. synthesis – поєднання, сполучення) – поєднання різних елементів в одне ціле. Синтез мистецтв – поєднання різних видів мистецтв у художньому творі (наприклад, опера – синтез музики, літератури, хореографії, образотворчого, акторського мистецтв тощо).

Сициліана (італ. siciliana – сицилійська, від назви острова Сицилія) – 1. Старовинний італійський танець *пасторального* характеру. Виконується плавно, помірно в розмірі $\frac{6}{8}$, $\frac{9}{8}$, $\frac{12}{8}$; у ритмічному рисунку сполучаються тріолі і пунктирний ритм: $\underline{\underline{\underline{\text{♪♪♪}}}}$. 2. З ХVII ст. – вокальна чи інструментальна п'єса наспівного характеру (переважно в мінорі).

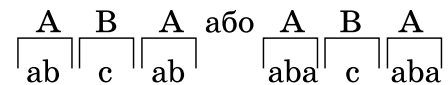
Скерціно – невелике *скерцо*.

Скёрцо (італ. scherzo – жарт) – З ХVII ст. – інструментальна музична п'єса у жвавому темпі, з несподіваними контрастами, часто жартівливого характеру (на зразок *капричіо*); частина інструментальної сюїти Й. С. Баха. Одна з частин (найчастіше третя) *сонатно-симфонічного циклу*, яка зайняла місце менуєту. В епоху романтизму скерцо затвердилось як самостійна інструментальна п'єса з гострохарактерним ритмом і гармонією, часто драматичного чи

гротескового характеру (твори Й. Брамса, Ф. Шопена, Ф. Шуберта, а також П. Дюка, І. Стравінського, П. Чайковського).

Склад симфонічного оркестру – див. *Симфонічний оркестр*.

Складна тричастинна форма – така будова музичного твору, у якій після проведення двох перших частин (різних за тематичним матеріалом) повторюється перша частина (реприза). При цьому якась одна або всі частини являють собою одну з простих форм: двочастинну, тричастинну (тобто складнішу за *період*). Може мати різні схеми, наприклад:

Складова назва звуків – позначення музичних звуків за допомогою складів: *до, ре, мі, фа, соль, ля, сі*. У XI ст. італійський чернець, музикант і педагог *Гвідо Аретинський* (*Гвідо із м. Ареццо*) запровадив складове позначення шести ступенів натурального звукоряду: *ut* (ут) *re* (ре) *mi* (мі) *fa* (фа) *sol* (соль) *la* (ля). Такими складами починався кожен наступний рядок гімну Св. Іоанну Хрестителю, якого вважали покровителем співаків. Початок кожного рядка звучав на ступінь вище від попереднього. Сьомий звук назвали пізніше від перших букв імені *Sante Iohanne* – Святий Іоанн – *si* (сі). У XVI ст. незручний для співу склад *Ut* (ут) замінили більш наспівним *до*. З XVII ст. складові назви звуків закріпилися за назвами білих клавир фортепіано. Їх використовують і зараз при читанні нот. З розвитком інструментальної музики у Франції складовими назвами стали позначати звуки, що мали *буквені назви*:

Буквені назви	C	D	E	F	G	A	H
Складові назви	до	ре	мі	фа	соль	ля	сі

Примітка: У деяких країнах для позначення музичних звуків користуються іншими складовими назвами.

Складені інтервали – інтервали, у яких відстань між *основою* інтервалу та його *вершиною* є ширшою за октаву. Такі інтервали

складаються з октави і *простого інтервалу*. Складені інтервали, як і *проті інтервали*, що входять до їхнього складу, можуть бути чистими, малими, великими, зменшеними, збільшеними (див. *Інтервал*). До складених інтервалів належать: *нона* (октава + секунда); *децима* (октава + терція); *ундецима* (октава + кварта); *дуодецима* (октава + квінта); *терцедецима* (октава + секста); *квартедецима* (октава + септима); *квіндецима* або *подвоєна октава* (октава + октава).

Скоморо́хи – мандрівні артисти часів Київської Русі (з XI ст.): співаки, актори, музиканти, потішники, дресирувальники, акробати. Грали на волинках, дудках, гусях, сопілках. Виступали на площах, ярмарках тощо. Зазнали переслідувань з боку церкви та влади. Мистецтво скоморохів було дуже поширене в XV–XVII століттях.

Скрипко́вий ключ (♩) – ключ групи *СОЛЬ*. Він означає, що нота соль першої октави (*соль¹* або *g¹*) пишеться на 2-й лінії нотозносця (див. *Ключ*). У скрипковому ключі записуються ноти для скрипки (звідси назва), а також партії високих і середніх голосів та музичних інструментів. Зображення скрипкового ключа нагадує видозмінену з часом латинську літеру *G*, яка позначає звук «соль¹». Інколи для зручності читання нот у нижньому регістрі під скрипковим ключем ставлять цифру 8. Це означає, що нотний текст треба виконувати на октаву нижче від записаного.

Скри́пка (італ. *violin*) – струнний смичковий інструмент; є найвищим у родині скрипкових. Набув поширення в XVI ст. Має широкі технічні можливості. Стрій струн: *g-d¹-a¹-e²*. Входить до складу симфонічного оркестру (великого та камерного), ансамблів, струнного квартету. Є визнаним у світі сольним інструментом. В Україні скрипка набула поширення і як народний інструмент; входить до складу *троїстих музик*.

Слабкá до́ля – доля такту, на яку не припадає акцент (див. *Доля*).

Слух музичний – див. *Музичний слух*.

Смичко́ві інструме́нти – струнні інструменти, на яких грають *смичком* (скрипка, альт, віолончель, контрабас; із народних – гудок, басоля, козобас тощо).

Смичок – тонка дерев'яна тростина, на якій закріплений пучок кінського волосу. За допомогою смичка видобувають звук на струнних смичкових інструментах.

Соліст (італ. *solista* від латин. *solus* – один) – 1. Виконавець музичного твору для одного голосу чи інструменту. 2. Виконавець окремої партії в ансамблі, хорі чи оркестрі. 3. Артист, що виконує провідну партію в опері, балеті, ораторії тощо.

Соло (італ. *solo* – один, єдиний) – виконання одним виконавцем музичного твору чи партії, окремого номеру чи танцю.

Солоспів – пісня для сольного виконання, що поєднує риси українського народного і професійного романсу; жанр української вокальної музики. У солоспіві втілюються мотиви самотності, нещасливого кохання, туги за щастям.

Сольфеджіо (італ. *solfeggio* від назви звуків соль, фа) – 1. Навчальна дисципліна, що сприяє розвитку музичного слуху, музичної пам'яті, метро-ритмічного відчуття, творчих здібностей. Включає такі навчальні форми: а) сольфеджування – одно- або багатоголосний спів з назвами нот; б) слуховий аналіз музики та її окремих елементів; в) музичний диктант – запис музики нотами на слух; г) відтворення елементів музичної мови в різний спосіб; д) імпровізаційно-творча діяльність тощо. 2. Збірки вправ для одно-, дво- та багатоголосного сольфеджування та аналізу.

Соната (італ. *sonata* від *sonare* – звучати) – твір для одного або двох інструментів у формі *сонатного циклу* (найчастіше – з трьох частин). Одна з частин сонати, як правило, перша, написана в *сонатній формі*. Будова класичної сонати сформувалася в 2-й половині XVIII ст. у творчості віденських класиків: Й. Гайдна та В. А. Моцарта і досягла вершин у творчості Л. ван Бетховена. Традиції жанру примножили видатні композитори XIX–XX ст. Соната – один із основних жанрів інструментальної музики (див. *Сонатно-симфонічний цикл*; схема сонати – після статті «Сонатина»).

Сонатіна (італ. *sonatina* – невелика соната) – жанр інструментальної музики. Від сонати відрізняється меншими розмірами, простотою змісту, нескладною технікою, полегшеною фактурою.

Розробка невелика або зовсім відсутня. Виникла наприкінці XVIII ст. Має навчальне призначення.

Схема будови сонати

I частина (швидка)	II частина (повільна)	III частина (швидка)
драматичний центр	ліричний центр або менует	фінал
сонатна форма (сонатне алегро)	варіації або тричастинна форма	рондо або сонатна форма, або рондо-соната

Сонатна форма (сонатне алегро) – одна з найбільш досконалих музичних форм, що побудована на протиставленні і розвитку двох або більше *контрастних* образів (тем). Їхній конфлікт розгортається протягом трьох етапів: експозиції, розробки та репризи (це нагадує будову літературного твору, де є зав'язка, розвиток дії, кульмінація і розв'язка). Іноколи перед експозицією може бути *вступ*, а після репризи – *кода*.

Зав'язкою дії в сонатній формі є *експозиція* (від латин. *exposition* – показ). Вона поділяється на розділи – *партії*. В експозиції відбувається перше знайомство з головними «героями» твору – *головною* та *побічною* партіями (скорочено – ГП та ПП). Вони втілюють контрастні образи і звучать у різних тональностях. Тональність першої теми вважається головною; тональність другої – побічною. Їх поєднує *сполучна партія* (СП). Завершує експозицію *заклучна партія* (ЗП), що затверджує побічну тональність.

Розробка – центральний, найбільш напружений розділ сонатної форми. Її зміст – розвиток музичних тем, які прозвучали в експозиції. Відбувається взаємодія, часом діалог різних мотивів, фраз; втрачається тональна стійкість, починаються тональні «блукання» в пошуках устою. Стає більш напруженою гармонія. Все це приводить до *кульмінації*.

Третій розділ сонатної форми – *реприза*. Це розв'язка дії або наступний етап розвитку. У тому ж порядку (або в іншій послідовності) проводяться теми (основні партії) експозиції, але тепер відбувається їхнє тональне зближення: усі вони звучать у головній тональності.

Сонатна форма звичайно є першою частиною сонатної циклічної форми – симфонії, сонати, струнного квартету. Через зіставлення, боротьбу і зближення контрастних тем-образів вона здатна відтворити в музиці життя людини в усіх його протиріччях. Класичний тип сонатної форми сформувався у XVIII ст. у творчості віденських класиків – Й. Гайдна, В. А. Моцарта, Л. ван Бетховена [див. форзац, *Схема сонатної форми (сонатного алєгро)*].

Сонатне алєгро – див. *Сонатна форма*.

Сонатно-симфонічний цикл – музичний твір, що складається з трьох або чотирьох частин, і одна з цих частин написана в *сонатній формі*. Усі частини *циклу* тісно пов'язані між собою єдиним задумом та безперервним (наскрізним) розвитком. Кожна з частин є певним етапом розвитку єдиного цілого (подібно до актів драматичного твору). Сонатний цикл сформувався у XVIII ст. Відповідно до ідей епохи *Просвітництва* (див. *Класицизм*), він є спробою відтворити в музиці життя Людини у всіх його проявах і створити, так би мовити, «розумну» модель життя. Так, **I ч.** циклу – це дія, боротьба; **II ч.** – роздуми, спілкування з природою; мрії; **III ч.** – розваги (після зображення світу почуттів музика «переключається» на картини навколишнього світу); **IV ч.** – людина серед людей, людина і суспільство. Для втілення такого складного задуму ідеально підійшла форма сонатного циклу. У цій формі пишуться сонати (1-2 виконавці); тріо (3), квартети (4), квінтети (5); симфонії (їх виконує симфонічний оркестр) та інструментальні концерти (для соліста та симфонічного оркестру).

Сонорика, сонористика (латин. *sonorous* – дзвінкий, звучний, шумний) – сучасний метод композиції. Основана на використанні забарвлення звука як головного виражального засобу. Використовує сонорні засоби (такі як акорди нетерцієвої будови, музичні шуми, мальовничі звукові комплекси без конкретної висоти і т. д.), а також інші види сучасної композиторської техніки (*серійну; алеаторику*). Усі ці засоби створюють тембро-звукові плями (сонори), у яких не можна відрізнити окремі тони. Виникає загальне враження звукової фарби (прикладом сонорів можуть бути *кластери*). Сонорика, сонорна техніка оперує темброво яскравими звучаннями – сонорами, які неможливо висотно диференціювати. У сонористичі можливо виділення трьох ступенів: *колористики*, де можна розрізнити тони барвистих звучностей (напр., «дзвонові гармонії»

С. Рахманінова); *сонорика*, де за яскравого відчуття барвистого звучання відрізняється незначна частина тонів (наприклад, «Звуки ночі» Б. Бартока); *сонористики* – музики тембровачностей без певної висоти і ефекту тоновості, які сприймаються як цілісності, що не підлягають поділу на тонові частини барвних блоків (напр., «Трен» К. Пендерецького). Максимальний ефект від застосування сонорних звучань виникає внаслідок їх поєднання з іншими формами організації музики. Особливо яскравого втілення набуває в умовах сонористики народно-пісенний матеріал (С. Губайдуліна, Г. Канчелі, Е. Тамберг, Ю. Юозапайтис та ін.).

Сопілка – народний духовий дерев'яний інструмент на зразок поздовжньої флейти; схожий на неї за тембром. Один із найдавніших музичних інструментів. Був відомий єгиптянам, грекам, римлянам та ін. Під різними назвами сопілка знайома багатьом народам світу: *сопель* – у росіян, *дудка* – у білорусів, *тутак* – у вірмен і таджиків, *саламурі* – у грузинів тощо. В Україні відомі різні види сопілок: *денцівка флюяра, фрілька* тощо. Це і сольні інструменти, і ансамблеві (входять до складу *троїстих музик*). А родина сопілок використовується в оркестрах народних інструментів.

Сопрано (італ. *soprano* – верхній, вищий) – 1. Високий жіночий голос. Діапазон від c^1 до c^3 . Існують колоратурні, лірико-колоратурні, ліричні, лірико-драматичні і драматичні сопрано. 2. У гармонії – назва верхнього голосу в чотириголосі.

Співацький гблос – див. *Голос*, 1.

Співзвуччя – одночасне звучання кількох музичних звуків. Основні види співзвуччя: а) унісон – одночасне звучання кількох звуків однієї висоти; б) інтервал – одночасне звучання двох звуків різної висоти; в) акорд – одночасне звучання трьох і більше звуків різної висоти, г) *кластер* – одночасне звучання кількох сусідніх звуків.

Спільний акорд – акорд, що може знаходитися на різних ступенях двох (інколи – більше) тональностей (наприклад, до-мі-соль у До мажорі – акорд I ступеня, у Фа мажорі – акорд V ступеня, у Соль мажорі – акорд IV ступеня).

Спірічуелз (англ. *spiritual* – духовний) – духовні (релігійні) пісні-гімни афроамериканців, що виникли внаслідок прийняття ними

християнства. Одна з найпоширеніших форм афроамериканського фольклору, що мала значний вплив на формування та розвиток *джазу*. Характерні ознаки: поєднання елементів африканських ритуальних традицій (колективна імпровізація, своєрідна ритміка (поліритмія), глісандові звучання, особлива емоційність, поєднання співу з танцями тощо) з особливостями європейської духовної музики. Тематика: біблейські сюжети; бунтарські настрої; прониклива інколи трагедійна лірика тощо. Джазові музиканти продовжують використовувати теми спірічуелів для *імпровізацій*.

Сполучна партія – розділ *сонатної* форми (експозиції та репризи), що є переходом від головної партії до побічної партії, від основної тональності до побічної тональності. Має модулюючий *тональний план*. У *репризі* може бути змінена або зовсім відсутня.

Способи (методи) розвитку мелодії (або музичної теми) –

- а) *повторення* (точно);
- б) *секвенція* (повторення на іншій висоті);
- в) *варіант* (повторення зі змінами);
- г) *контраст*;
- д) *поліфонічний розвиток, у тому числі імітація*;
- е) *мотивна розробка*.

Споріднені (близькі) тональності – тональності, що мають найбільшу кількість спільних звуків. Існує три ступені спорідненості тональностей. До першої ступені спорідненості належать: паралельна тональність; домінантова і паралельна їй; субдомінантова і паралельна їй; а також – для мажору – тональність мінорної (гармонічної) субдомінанти; для мінору – тональність мажорної (гармонічної) домінанти.

Стакато (італ. *staccato* – відривчастий, відокремлений) – уривчасте виконання музичного звука (на противагу *легато*); один зі *штрихів*, якими позначаються різні прийоми виконання музичних звуків. Стакато позначається крапкою *під* або *над* нотою чи словом *staccato* (див. *Штрих*).

Старовінна танцювальна сюїта – див. *Сюїта, 1*.

Сті́ль (латин. *stilus* від *stilos* – стержень, паличка для письма) – сукупність (система) виражальних засобів мистецтва, що є характерними а) для конкретної епохи (напр., епохи бароко, романтизму);

б) для якогось творчого напрямку (наприклад, стиль імпресіонізму і т. д.); в) для конкретного композитора (стиль Л. ван Бетховена чи Д. Шостаковича), тобто творча манера кожного композитора. Отже, стиль – це система засобів виразності, характерних для певної епохи, напрямку мистецтва чи творчої манери конкретного композитора.

Сті́йкі ступені ла́ду – ступені, на яких можна завершити музичний рух (I, III, V ст. мажору та мінору). Ці ступені складають *тонічний тризвук*.

Строфа́ (гр. *strophe* – поворот, оберт) – група віршованих рядків, об'єднаних однією думкою, римою, інтонацією; від інших строф вона відокремлена паузою, а на письмі – збільшеним інтервалом між рядками (див. *Куплет*). У давньогрецькому театрі – пісня хору, що супроводжувалася його рухами на сцені справа наліво.

Структу́ра мелодії – див. *Будова мелодії*.

Структу́ра твóру – будова твору; розташування і зв'язок його складових частин.

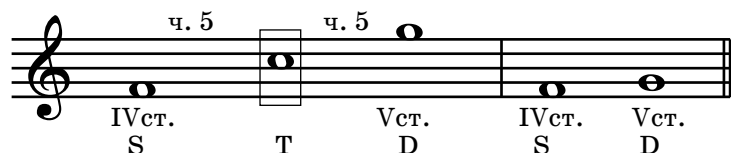
Струна́ – гнучка, пружна, туго натягнена нитка, коливання якої видає звук певної висоти. Є джерелом звука багатьох музичних інструментів. Висота звучання струни залежить від її довжини, натягнутості, якості матеріалу, з якого вона виготовлена. Струни бувають жильні, шовкові, із синтетичних матеріалів, металеві.

Стру́нний ансамбль – камерний *ансамбль* струнних смичкових інструментів (струнне *тріо*, струнний *квартет*, струнний *квінтет*) із різною кількістю учасників (3–5), але з однаковим складом інструментів (скрипка, альт, віолончель).

Назва ансамблю	Кількість учасників	Скрипка	Альт	Віолончель
тріо	3	1	1	1
квартет	4	2	1	1
квінтет	5	2 або: 2	2 1	1 2

Ступенєва величина інтервалу – кількість ступенів звукоряду між основою інтервалу та його вершиною (включно), що визначає назву інтервалу (*прима, секунда, терція* і т. д.) та позначається цифрою або цифрами (від 1 до 15).

Ступені ладу – звуки ладу, кожен з яких має власну назву і порядкову нумерацію (римськими цифрами) від тоніки вгору. Назва ступеня визначає його положення відносно *тоніки* (I ступеня, що є центром ладу). Якщо звукоряд перевищує октаву, його VIII ст. вважається першим. Ступені поділяються на *стійкі* (I, III, V) та *нестійкі* (II, IV, VI, VII). Ступені, що розташовані на відстані квінти вгору і вниз від тоніки, є головними ступенями ладу, як і *тоніка*: V ст. – *домінанта* (D, d); IV ст. – *субдомінанта* (S, s). II, III, IV і VII ступені є побічними.

Ступені, що знаходяться на відстані терції вгору і вниз від тоніки, називаються *медіантами* (латин. *media* – середня).

II ст. та VII ст., що оточують тоніку, гостро тяжіють до неї і називаються увідними: VII ст. – нижній увідний тон; II ст. – верхній увідний тон.

Послідовність ступенів ладу та їх назва:

I ст. – тоніка (нижня) – T, t

II ст. – верхній увідний тон у тоніку

III ст. – верхня медіанта

IV ст. – субдомінанта – S, s

V ст. – домінанта – D, d

VI ст. – нижня медіанта (субмедіанта)

VII ст. – нижній увідний тон у тоніку

VIII (I) ст. – тоніка (верхня) – T, t

Ступінь – один окремих звук гама, звукоряду, ладу. Кожен ступінь має порядковий номер (позначається римськими цифрами I, II, III, IV, V, VI, VII), що рахується від *тоніки* (I ст.) угору, складову назву (до, ре, мі, фа, соль, ля, сі) та відповідне буквене позначення (c, d, e, f, g, a, h). Ступені входять до складу звукоряду, гама, ладу. Точна висота кожного ступеня визначається знаками альтерації або їх відсутністю.

Субдомінанта (латин. *subdominantis*, *sub* – під; *dominantis* – пануючий) – 1. Четвертий ступінь мажорного або мінорного ладу; його місце – «під доміантою». Знаходиться на кварту вище (або, відповідно, на квінту нижче) тоніки. Належить до *головних ступенів ладу*. Мажорна субдомінанта позначається літерою S, мінорна – s. 2. У гармонії – назва тризвуку, що будується на IV ступені ладу. Субдомінантова функція об'єднує акорди IV, II та VI ступенів.

Сурдіна (італ. *sordino* від *sordo* – глухий) – пристрій, застосування якого дозволяє приглушити звучання і досягти штучної зміни тембру деяких музичних інструментів (струнних смичкових, духових або ударних).

Сюїта (фр. *suite* – ряд, послідовність) – *циклічний* твір, що складається з кількох частин або п'єс, контрастних за характером, але об'єднаних спільним задумом. 1. *Старовинна танцювальна сюїта* (друга половина XVII ст. – перша половина XVIII ст.) – інструментальний циклічний твір. Складається із декількох різних за характером, темпом, музичним розміром і фактурою 4-х танців – *алеманди, куранти, сарабанди, жиги*. До них (за бажанням композитора) додавалися інші танці та п'єси (сюїти Й. С. Баха, Г. Ф. Генделя).

Сурдіна

2. Сюїта нового типу – *програмна*. У ній поєднуються декілька різних за характером і жанром п'єс для оркестру або для окремого інструменту. Виникла в XIX ст. у творчості композиторів-романтиків (наприклад, «Пер Гюнт» Е. Гріга). 3. З кінця XIX ст. та впродовж XX ст. у творчості композиторів різних національних шкіл з'явилися *нові різновиди сюїти*: *оркестрово-вокальна сюїта, вокальна сюїта, вокально-інструментальна сюїта*.

Т

Тáкт (латин. *tactus* – дотик, відчуття) – відрізок музичного твору між двома *сильними долями*. На нотоносці – це проміжок між сусідніми тактовими рисками. Такти можуть бути простими (з одним наголосом – сильною долею; тоді їхній розмір – $\frac{2}{4}$ $\frac{3}{4}$ $\frac{3}{8}$), або складними, якщо мають кілька наголосів – $\frac{6}{8}$ $\frac{9}{4}$; такти можуть бути симетричними (якщо верхнє число дробу парне – $\frac{2}{4}$ $\frac{6}{8}$ $\frac{4}{4}$) та несиметричними (якщо верхнє число дробу непарне – $\frac{3}{4}$ $\frac{3}{8}$ $\frac{5}{4}$ тощо).

Тáктова рíска – вертикальна лінія, що перетинає нотний стан і відокремлює такти один від одного.

Тактува́ння – відбиття кожної долі такту рухами. Є необхідним при розучуванні вправ на сольфеджіо.

М. Дроллінг.
Портрет сина

Тамбу́рін (італ. *tamburino* – барабанчик) – 1. Ударний музичний інструмент на зразок малого барабану. Походить із Провансу (південь Франції). Має видовжену циліндричну форму. Його висота значно більша за діаметр. 2. Французький танець у розмірі $\frac{2}{4}$ чи $\frac{4}{4}$, що виконувався в супроводі тамбурину (напр., «Тамбурін» Ж. Ф. Рамо). 3. Інколи тамбурином називають інструменти на зразок бубна.

Тамбу́рмажор (фр. *tambur-major*) – головний полковий барабанщик у французькій армії XVII–XIX ст. та в російській армії у XIX ст.

Тамта́м (італ. *tam-tam*) – різновид гонга; ударний музичний інструмент без визначеної висоти звука (але він має властивість «підстроюватися» під ту тональність, у якій грають інші інструменти). Походить з Азії. Має вигляд диску (біля 60 см в діаметрі), підвішеного на підставці. Тембр похмурий, зловісний. Звук вибивають калаталом.

Тамбурмажор

Та́нго (ісп. *tango*) – старовинний іспанський народний танець, завезений у Південну Америку (переважно в Аргентину). На його основі на рубежі XIX–XX ст. виник парний бальний танець, що став популярним у Європі та Америці. Розмір $\frac{2}{4}$, $\frac{4}{8}$. Танго має помірний темп, чіткий енергійний ритм з характерним ритмічним рисунком.

Ритмічний рисунок у мелодії:

Ритмічний рисунок в акомпанементі:

Та́нець – вид мистецтва, де почуття людини передаються через пластичні рухи під музику. Це один із найдавніших видів народної творчості. Танець невіддільний від музики. Особливо важливу роль у ньому відіграє ритм. Кожен танець має свої, характерні лише для нього, ритмічні групи (ритмоформули). З часом танцювальні ритми почали використовувати у творах для слухання. Кожен народ має свої національні танці, що відображають його темперамент, звичаї, умови життя. Існує багато форм і видів танцю. Розрізняють танці *народні, класичні, естрадні*. За кількістю учасників танці поділяються на *сольні, парні та групові*. За призначенням танці поділяються на соціальні, обрядові, сценічні тощо.

Тамтам

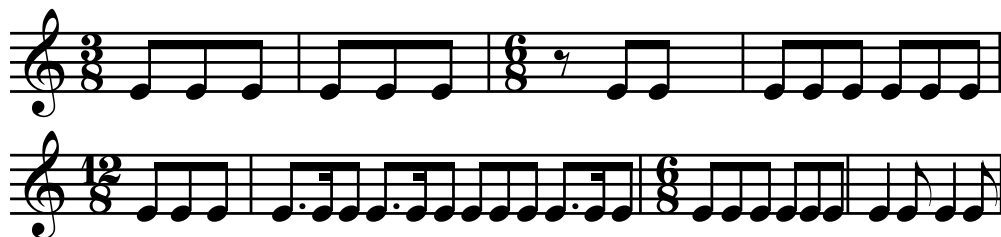
Танго

Танцювальна музика – музика, що супроводжує танці або має характер такої музики. Вона вимагає точного дотримання ритму і темпу.

Тарантела

Тарантела (італ. Tarantela; Таранто – місто в Італії) – італійський народний танець, стрімкий і темпераментний. Виконує одна або дві пари в супроводі гітари, тамбурину, кастаньєт; нерідко супроводжується співом. Розмір $\frac{3}{8}$ або $\frac{6}{8}$; характерний ритмічний рисунок:

Назву танцю пояснює легенда, що від укусу павука-тарантула начебто можна було врятуватися лише «шаленим» танцем у безперервному русі.

Тарілки (італ. piatti) – ударний музичний інструмент у вигляді металевих дисків особливої форми, однакових чи різних за розмірами. Звук тарілок різкий, без певної висоти. На парних тарілках грають класичним способом – ударають одна об одну; на різних тарілках, що закріплені на кронштейнах або підвішені на рамі, іншим способом – ударають по них паличками від малого барабану або від литавр, інколи металевою щіточкою. Тарілки відомі зі Стародавнього Єгипту; в оркестрі використовують з XVII ст. У сучасній музичній практиці тарілки застосовують у різних за складом ансамблях і оркестрах у кульмінаціях, збагачуючи звучання шумовими ефектами. Партія записується на одній лінії-нитці.

Театр (гр. theatron – місце для видовищ; видовище) – 1. Вид мистецтва; відображає життя через сценічну дію, яку виконує актор перед глядачами. Театральна вистава створюється на основі драматичного або музично-сценічного твору; залежно від цього вистави можуть бути драматичні, оперні, балетні тощо. Ці вистави створює режисер спільно з диригентом, балетмейстером, художником та акторською (драматичною, оперною, хореографічною) *трупю*, тобто групою виконавців. 2. Будівля, де відбуваються театральні вистави.

Опера Гарньє,
Париж,
Франція

Національний академічний
театр опери та балету,
Львів, Україна

Опера Монте-Карло,
Монте-Карло,
Монако

Тема (гр. théma – та, що лежить в основі) – невелика яскрава частина музичного твору, що добре запам'ятовується; музична побудова, що втілює основну думку і є основою для подальшого розвитку. Тема – це ніби герой музичного твору, його дійова особа. Таких «героїв» (тем) може бути декілька (схожих чи контрастних). У процесі розгортання твору вони змінюються, розвиваються.

Тембр (фр. timbre – мітка; знак, що відрізняє) – особливе забарвлення звука, завдяки якому розрізняють звуки однієї висоти у виконанні різних людських голосів або музичних інструментів. Важливий *засіб музичної виразності (елемент музичної мови)*.

Темп (італ. tempo – час) – швидкість виконання музичного твору; швидкість музичного пульсу – *метру*; залежить від змісту, характеру та жанру твору. Темпи позначають переважно італійськими термінами, нерідко записують рідною мовою. Розрізняють темпи постійні та з відхиленнями в бік прискорення або уповільнення. Три основні групи постійних темпів: повільні, помірні, швидкі.

Темперація (латин. temperatio – розмірність, правильне співвідношення) – вирівнювання інтервальних співвідношень між ступенями звукоряду. У Середньовіччі існували музичні системи з нерівномірною темперацією, де не було рівності усіх 12-ти півтонів октави. Це обмежувало можливості музикантів (тональності, що мали більше 4-х ключових знаків, звучали фальшиво). Й. С. Бах здійснив реформу музичної системи, у результаті якої утвердився рівномірно-темперований стрій. При такому строї всі 24 тональності звучать рівнозначно і придатні для використання.

Основні постійні темпи

Група темпів	Італійські терміни	Вимова	Переклад
Повільні	Adagio Largo Grave	адажіо ларго граве	повільно широко, протяжно поважно, суворо
Помірні	Moderato Andante Allegretto	модерато анданте алегрето	помірно спокійно повільніше, ніж Allegro, але швидше, ніж Andante
Швидкі	Allegro Vivo, vivace Presto	алегро віво, віваче престо	швидко жваво дуже швидко

Додаткові терміни

Італійські терміни	Вимова	Переклад
Molto Assai Non troppo Poco	мольто ассаї нон тропо поко	дуже дуже не занадто трохи

Позначення зміни темпу

Італійські терміни	Вимова	Переклад
Accelerando Ritardando Ritenuto Rubato Ad libitum	ачелерандо рітардандо рітенуто рубато ад лібітум	прискорюючи уповільнюючи затримуючи вільно, без дотримування темпу за бажанням, на свій розсуд

Тенор (італ. *tenore* від латин. *tenere* – тримати, спрямовувати) – 1. Високий чоловічий співацький голос. Діапазон від *c* до *c*². Ноти записують у скрипковому ключі октавою вище реального звучання. За тембровими особливостями розрізняють: тенор-альтіно, ліричний тенор, лірико-драматичний та драматичний. 2. У Середньовіччі (з XII ст.) – основний голос поліфонічного твору, що викладав основну мелодію. 3. Духовий інструмент, що входить до складу тільки духового оркестру. 4. Різновид деяких оркестрових інструментів (саксофон-тенор, сопілка-тенор, домра-тенор, кобза-тенор тощо).

Тенорівий ключ C_4 – один із ключів групи *ДО* (*C*), які застосовуються в сучасній нотації. Означає, що на 4-й лінії нотного стану розташована нота *до* першої октави (*do*¹ або *c*¹). Використовується для запису партій віолончелі, тромбона, фагота у високому регістрі (див. *Ключ*).

Терцет (латин. *tertius* – третій) – 1. Ансамбль (вокальне *trio*) із трьох виконавців, кожен із яких має окрему партію. 2. Музичний твір або номер опери (оперети, ораторії, кантати), що написаний для трьох виконавців, з окремою партією для кожного.

Терцієвий тон акорду – наступний після *основного* тону, тобто другий тон *акордів терцієвої будови*: тризвуку, септакорду тощо (див. *Акорд*).

Терція (латин. *tertia* – третя) – *простий інтервал*, що охоплює три ступені звукоряду вгору або вниз. Цифровий показник – «3». Залежно від *тонової* величини терції інтервал може бути великим (в.); малим (м.). Скорочене позначення та кількість тонів: велика терція (в. 3) має 2 тони; мала терція (м. 3) – 1,5 тонів. 2. Те саме, що терцієвий тон акорду.

Терцквартакорд – акорд, що є другим оберненням *септакорду*. Його нижнім звуком є *квінтовий тон* септакорду. Нижній звук акорду із *септимовим тоном* утворюють терцію, з *основним тоном* – кварту (звідси й назва). Позначається так само як септакорд, оберненням якого він є, тільки з цифровим показником ⁴3 (див. *Додатки*).

Теситура (італ. *tessitura* – тканина) – частина *діапазону* голосу або інструмента, що використовується в даному творі. Теситура твору повинна відповідати можливостям співака чи інструмента. Найповніше звучить середня теситура діапазону.

Тетрахорд (гр. *tetrachordon* від *tetra* – чотири; *chorde* – струна) – чотири розташовані поруч ступені звукоряду в діапазоні квати. I, II, III, IV ст. – нижній тетрахорд, V, VI, VII, VIII ст. – верхній тетрахорд.

Тимпáни (італ. timpani) – див. *Литаври*.

Тісне розташува́ння – таке розташування 4-голосного акорду терцієвої будови, коли відстань між третім (тенор) і першим (сопрано) голосами не перевищує октави, а відстань між басом і тенором до уваги не береться (див. *Широке розташування*).

Токáта (італ. toccata від toccare – торкатись) – віртуозна інструментальна п'єса у швидкому темпі з рівномірним рухом дрібних тривалостей (восьмих або шістнадцятих). Колись токатою називали будь-який твір для клавішних інструментів – органа, клавесина тощо. У XVI–XVII ст. – це п'єса імпровізаційного характеру на зразок *прелюдії* чи *фантазії*.

Тон (гр. tónos – наголос) – 1. Звук, що має висоту. 2. Одиниця виміру величини інтервалів у європейській музичній системі. Цілий тон складається із двох півтонів і дорівнює $\frac{1}{6}$ октави. 3. Те саме, що ступінь ладу: I ступінь – *основний тон (тоніка)*; II та VII ступені – *увідні тони*. 4. Назва звуків *акорду терцієвої будови*, що визначає їхню послідовність в акорді знизу вгору: *основний, терцієвий, квінтовий, септимовий* тони. 5. Відтінок людського голосу, мови. 6. У живопису – колір, забарвлення або відтінок кольору чи світлотіні.

Тона́льність – висота ладу. Це мажорний чи мінорний лад, що починається від своєї ноти, свого тону (звідси й назва «тональність»). Наприклад:

Тон (звук, нота)	Мажорний лад	Мінорний лад
До	До мажор	до мінор
Сі $\flat$	Сі $\flat$ мажор	сі $\flat$ мінор
Фа $\sharp$	Фа $\sharp$ мажор	фа $\sharp$ мінор

Будь-який мажорний чи мінорний лад можна відтворити від усіх звуків – до, до $\sharp$, ре і так далі. Як результат, утворюються 24 тональності – 12 мажорних і 12 мінорних (за кількістю звуків у октаві). Назва тональності складається з назви ладу та назви звуку (тону), від якого він побудований. Цей звук є *тонікою* даної тональності.

Кожна тональність має свою гаму (звукоряд). Тональності відрізняються різною кількістю ключових знаків, несхожим тембральним забарвленням. Кожен музичний твір має свою тональність (окрім творів *атональної* музики). Тональність – злагоджена, логічно побудована система звуковисотних зв'язків окремих ступенів, підпорядкованих *тоніці*.

Тона́льна драматургія – розвиток *тонального плану* музичного твору. Це співвідношення фрагментів (епізодів) твору, які звучать у різних тональностях. Тональна драматургія є рушійною силою музичного розвитку і одним із вагомих факторів втілення ідеї твору.

Тона́льний план – схема переходу від головної тональності до іншої та повернення до головної тональності, послідовність *модуляцій* у музичному творі.

Тоні́ка (італ. tonica від гр. tonos – наголос) – головний, найбільш стійкий ступінь ладу, до якого тяжіють всі інші ступені. Позначається римською цифрою I або літерою T в мажорі чи t в мінорі. Тоніка викликає відчуття закінченості мелодії чи твору. 2. Тризвук, побудований на I ступені ладу – *тонічний тризвук* (T $^5_3$, t $^5_3$).

Тонова величина́ інтерва́лу – кількість тонів і півтонів між основою та вершиною інтервалу. Позначається словами (прикметниками): чиста, мала, велика, збільшена, зменшена. Є складовою загальної назви інтервалу.

Трагеді́я (гр. tragédia) – один із видів драматичного твору (трагедія, драма, комедія). В її основі лежить гострий конфлікт людини з навколишнім світом, із суспільством, з долею. Цей конфлікт виражається через боротьбу сильних характерів, пристрастей. Як правило, трагедія закінчується загибеллю головного героя. Виникла трагедія у Стародавній Греції (твори Есхіла, Софокла, Еврипіда); розвивалася в часи Відродження і бароко (В. Шекспір, Кальдерон), класицизму (П. Корнель, Ж. Расін), романтизму (Ф. Шиллер, В. Гюго) тощо.

Трактува́ння (латин. tractare – розмірковувати) – див. *Інтерпретація*.

Транскрі́пція (латин. transcription – переписування) – Новий вільний виклад твору іншого автора (див. *Аранжування; Парافраз*).

Транспозиція, транспонування (латин. *transponere* – переміщення, переставлення) – перенесення музичного твору з однієї тональності в іншу тональність (запис і виконання музичного твору в іншій тональності). При транспозиції зберігаються лад, розмір, темп, інтервали між ступенями. Змінюється лише висота ступенів. Застосовується для полегшення виконання твору в зручній для музикантів тональності.

Трель (італ. *trillo* – переливчатий, трепетний [звук]) – багаторазове швидке чергування двох сусідніх звуків; вид *мелізмів*. Виконуватися трель може з основного звука, а також з допоміжного (верхнього або нижнього). Випишують знак над нотою.

З основного звука:

З допоміжного звука:

Трембіта – старовинний народний духовий інструмент мешканців Карпат. Велика дерев'яна труба без отворів, що має довжину до 3-х метрів. Виготовляється з висушеної кори дерева, згорнутої в трубу. Її гучний звук чути на відстані 10 км. Трембіту використовували як сигнальний інструмент, що сповіщав про напади ворогів чи інші важливі події.

Трémоло (італ. *tremolo* – тремтячий) – 1. Швидке багаторазове повторення одного звука або співзвуччя на струнних смичкових інструментах, на цимбалах, балалайці, домрі, кобзі, литаврах тощо). 2. Швидке багаторазове чергування двох несусідніх звуків або співзвуччя (чергування сусідніх звуків – *трель*).

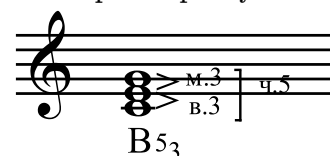

Тривалість зву́ка – час його звучання. У музиці тривалість звука позначається графічними знаками – *нотами*. У наш час основним позначенням найдовшої тривалості музичного звука є ціла нота ♩ . Вона вміщує 4 кроки або 4 удари серця (пульсу). Звуки меншої тривалості утворюються шляхом дроблення найдовшої тривалості на дві, чотири, вісім і т. д. частин. Звідси назва нот, якими записують тривалість коротших звуків – половинна, четвертна, восьма, шістнадцята тощо. У свою чергу кожна з таких тривалостей можна поділити на дві рівні частини. Це допомагає віднайти співвідношення між різними тривалостями за часом їхнього звучання (див. *Нота; Основні види поділу тривалостей*). Зустрічаються й інші варіанти поділу тривалостей – *особливі види поділу тривалостей* (особливі ритмічні фігури): *дуоль, тріоль, квартоль, квінтоль* тощо.

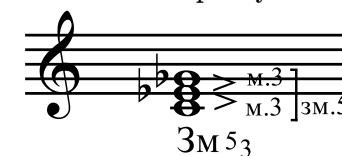
Трізвук – акорд із трьох звуків, що розташовані по терціях і крайні звуки якого утворюють квінту. Цифровий показник – $^5_3$. Залежно від комбінацій великих і малих терцій та величини квінти між крайніми звуками акорду розрізняють 4 види трізвуків:

мажорний B^5_3 (в. 3 + м. 3), між крайніми звуками чиста квінта;
мінорний M^5_3 (м. 3 + в. 3), між крайніми звуками чиста квінта;
зменшений ЗМ^5_3 (м. 3 + м. 3), між крайніми звуками зменшена квінта;
збільшений Зб^5_3 (в. 3 + в. 3), між крайніми звуками збільшена квінта.

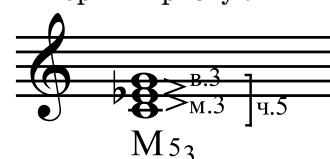
Мажорний трізвук

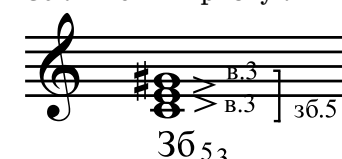
Зменшений трізвук

Мінорний трізвук

Збільшений трізвук

Трізвук є акордом, на основі якого будуються всі *акорди терцієвої будови* (*септакорд* – 4 звуки, *нонакорд* – 5 звуків).

Нижній звук тризвуку називається *основним* тоном або *примою* (див. *Прима*); середній – *терцієвим* тоном або *терцією* (див. *Терція*); верхній – *квінтовим* тоном або *квінтою* (див. *Квінта*). Тризвук має два обернення: *секстакорд* та *квартсекстакорд* (див. *Додатки*).

<p>Мажор:</p> <p>B_{53} Тризвук</p>	<p>I обернення:</p> <p>B_6 Секстакорд</p>	<p>II обернення:</p> <p>B_{64} Квартсекстакорд</p>
<p>Мінор:</p> <p>M_{53} Тризвук</p>	<p>I обернення:</p> <p>M_6 Секстакорд</p>	<p>II обернення:</p> <p>M_{64} Квартсекстакорд</p>

Трикутник

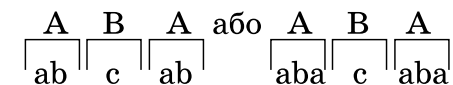
Трику́тник – ударний музичний інструмент без визначеної висоти звука. Має вигляд незамкненого трикутника, вигнутого зі сталевого дроту. Звук видобувають ударом тонкого металевого стержня по одному з боків інструмента. Яскрава і дзвінка звучність трикутника прослуховується навіть в оркестровому tutti.

Тритон (гр., латин. tritonus – три тони) – загальна назва *простих інтервалів* – збільшеної *квarti* (зб. 4) та зменшеної *квінти* (зм. 5). Кількість ступенів звукоряду в них різна (зб. 4 охоплює 4 ступені, зм. 5 – 5 ступенів), а кількість тонів однакова – три тони. Тритон – інтервал, що має різке звучання (*дисонанс*). У Середньовіччі його називали «диявольським інтервалом» і довгий час забороняли використовувати в церковній музиці. До складу тритонів у ладах входять нестійкі ступені, тому вони мають *розв'язання в консонанси* – сексту або терцію.

До мажор

зб. 4
зм. 5

Тричастінна ф́орма (репрізна) – побудова музичного твору, що складається з трьох розділів за схемою АВА. Крайні розділи (перший і третій) однакові або схожі; середній розділ (В) – контрастний; він або будується на іншій темі, або є розвитком попередніх тем. Третій розділ називається «реприза» (повторення). Тричастинна форма може бути простою чи складною. У *простій* всі розділи зазвичай мають форму періоду (середній розділ може бути коротким переходом). У *складній тричастинній* формі кожен розділ написаний або в простій двочастинній, або в простій тричастинній формі. Схема може бути такою:

Крайні розділи тричастинної репрізної форми звучать в одній тональності; середній розділ може звучати в іншій.

Тріо (італ. trio) – 1. Ансамбль для трьох виконавців, кожен з яких має самостійну партію (у вокальній музиці – те саме, що *терцет*). 2. Музичний твір, що написаний для трьох виконавців у формі *сонатного циклу*. 3. Середній розділ (розділ В) однієї з частин *сонатного циклу* (другої або третьої), яка написана в складній тричастинній формі (АВА). У XVII ст. її виконували три інструменти, на відміну від крайніх розділів, які грав увесь оркестр (tutti). Середня частина деяких інструментальних творів (танець, марш, скерцо), що контрастує з більш рухливими крайніми розділами.

Тріоль – див. *Особливі види поділу тривалостей*.

Троїста музика (троїсті музики) – український народний інструментальний ансамбль, відомий із XVII ст. Супроводжував пісні, танці, обряди. Назва *Троїста музика* не означає, що музикантів обов'язково має бути троє; це є вказівкою на три функції: мелодію, супровід і ритм. До складу ансамблю можуть входити: скрипка, басоля (бас), бубон; або скрипка, цимбали, бубон тощо. Сольні партії будуються на віртуозній імпровізації та варіюванні народних мелодій. Основа репертуару – українська народна танцювальна музика, а також інструментальні награвання.

Троїсті музики

Тромбон (іт. trombone – велика труба) – мідний духовий інструмент, відомий з XV ст. Тембр – від похмурого в нижньому регістрі до героїчного, блискучого у верхньому. Діапазон: $B_1 - c^2$. Має кулісу, призначену для зміни висоти звуків.

Труба (іт. tromba) – мідний духовий інструмент, відомий з давнини. Звук сильний, блискучий; може використовуватися сурдина. Діапазон: $e - c^3$. Крім симфонічного оркестру використовується у військових, духових та джазових оркестрах.

Трубадур (фр. troubadour від trobar – створювати вірші) – мандрівний поет-співак раннього Середньовіччя (XI–XIII ст., Франція, Італія, Іспанія). Вишукана лірика трубадурів оспівувала кохання до Прекрасної Дами, лицарські подвиги, радість життя. Віршовані форми, створені ними, збереглися до нашого часу (*баллада, серенада, канцона, сонет*). Трубадурами ставали переважно знатні лицарі. Їм акомпанували *менестрелі*.

Трувер (фр. trouvère – придумувати, знаходити) – мандрівний поет-співак епохи Середньовіччя (північ Франції, XI–XIV ст.).

Трупа (нім. Gruppe – колона) – колектив артистів даного театру або цирку.

Туба (італ. tuba) – мідний духовий інструмент найнижчого регістру. Діапазон сягає від B_2 до h^1 . Застосовується в симфонічному і духовому оркестрах.

Тулумбаси – див. *Литаври*.

Туті (італ. tutti – всі) – виконання музики повним складом оркестру.

У

Увертюра (фр. ouverture – початок, відкриття) – 1. Великий оркестровий вступ до опери, балету. Увертюра готує глядача до сприйняття вистави. Вона має форму сонатного алегро (як правило); вступні п'єси,

написані в інших формах, називаються інтродукціями, вступами, прелюдіями. 2. З XIX ст.: увертюра (концертна) – самостійний жанр симфонічної музики; концертна п'єса, часто *програмного* змісту.

Увідний тон – нестійкий звук ладу, що знаходиться на ступінь нижче або вище *тоніки* і гостро тяжіє до неї. VII ступінь – нижній увідний тон (висхідний), II ступінь – верхній увідний тон (нисхідний).

Ударні інструменти – група музичних інструментів, звук із яких видобувають за допомогою удару (паличок, колотушки, молоточка). Розподіляються на 2 групи:

- а) ті, що *мають* висоту звуку (литаври, ксилофон, дзвони, дзвоники, челеста);
- б) ті, що *не мають* визначеної висоти звуку (барабани великий та малий, тарілки, бубон, кастаньети, трикутник, тамтам).

Ударні інструменти виконують в оркестрі ритмічну функцію, створюють звукошумовий фон, доповнюють та прикрашають палітру оркестру колористичними ефектами.

Унісон (італ. unison від латин. unis – один; sonus – звук) – 1. Одночасне злитне звучання двох або кількох звуків однакової висоти. 2. Октавний унісон – сполучення однакових звуків різних октав. 3. «Співати або грати в унісон» – виконувати партію «чисто», щоб звуки зливалися.

Урбанізм (латин. urbanus – міський) – напрямок у мистецтві XX ст., що змальовує життя великого сучасного міста з його індустріальними звуками та ритмами.

Українське бароко (див. *Бароко*) – стиль мистецтва з середини XVI ст. до кінця XVIII ст. Проявився в архітектурі (будівництво храмів, громадських будинків, міських брам), у скульптурі, живопису, золотарстві. У музиці цього часу з'являються нові жанри: партесний концерт, хоровий концерт; духовні і світські канти, сольна пісня, вертеп тощо. Такий бурхливий розквіт музичного мистецтва в Україні пов'язаний з високим рівнем загальної освіти – «шкільної справи», у якій музика посідала одне з чільних місць (діяльність М. Дилецького). Музичне просвітництво поширилося і на Росію, куди були запрошені або просто вивезені з України багато талановитих музикантів – композиторів, співаків, інструменталістів. У другій половині XVIII ст. окремі риси бароко вплелися в новий стиль класицизму

Собор Св. Юра
у Львові

Брама Заборовського
у Києві

Церква Святого Пророка Іллі
в Суботові

і проявилися у творчості Г. Сковороди, М. Березовського, А. Веделя. У цілому для українського бароко характерне відчуття повноти життя, буяння краси і радості.

Ф

Фагот

Фагот (італ. *fagotto* – в'язанка) – дерев'яний духовий музичний інструмент; звучить у низькому *регистрі* (виконує басовий голос в оркестровій групі *дерев'яних духових інструментів*). Виник на початку XVI ст. Сучасний фагот має хрипливатий, трохи гугнявий тембр. Діапазон: $B_1 - d^2 (e^2)$. Фагот здатен передавати найрізноманітніший характер музики: від мелодії спокійної, задушевної, пасторальної до мелодії веселої, танцювальної, навіть гумористичного характеру. Різновидом фаготу є контрфагот, що відрізняється більш повним і насиченим звучанням.

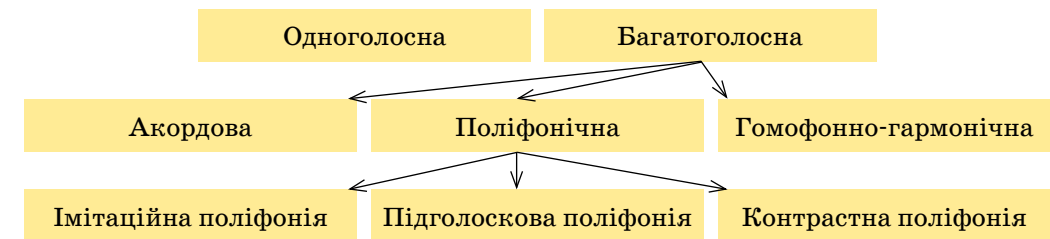
Фактура (латин. *factura* – виготовлення, побудова) – 1. Сукупність усіх голосів музичного твору, що звучать водночас («по вертикалі»). Фактура – все те, з чого складається звучність музичного твору (її ще називають «музичний склад»). Тобто це побудова усієї музичної тканини, поєднання всіх виражальних засобів. **Елементами фактури є:** мелодія, акомпанемент, бас, акорди, поліфонічні голоси, підголоски, теми, протискладання, фігурація, орнаментика

тощо. Фактура буває одноголосною (*унісон*) та багатоголосною. Багатоголосна фактура має кілька видів: гомофонно-гармонічна, акордова, поліфонічна.

Види багатоголосної фактури

Гомофонно-гармонічна	Акордова	Поліфонічна
<i>гомофонія</i> – багатоголосний склад музики, у якому один із голосів (найчастіше верхній) є головним, а інші тільки акомпанують йому; наприклад: мелодія в супроводі акомпанементу (див. <i>Гомофонія</i>)	музична тканина, що утворюється лише одними акордами	<i>поліфонія</i> (гр. <i>poly</i> – багато, <i>phone</i> – звук) – вид багатоголосся, у якому окремі мелодії мають самостійне значення і самостійний розвиток, але звучать одночасно, утворюючи єдине ціле. Види поліфонічної фактури: а) імітаційна поліфонія б) підголоскова поліфонія в) контрастна поліфонія

Види фактури

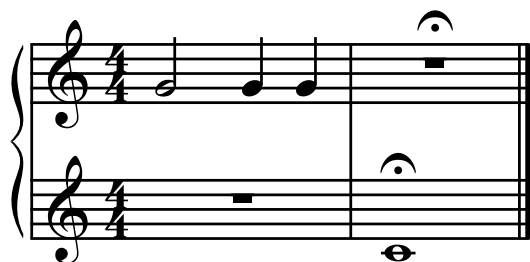
Фантазія (гр. *phantasia* – вигадка) – 1. Музичний твір довільної форми, побудова якої не співпадає зі структурою (будовою) загальновідомих музичних форм. 2. Інструментальна п'єса примхливого, фантастичного змісту і характеру музики. 3. Довільне трактування різних музичних жанрів («Вальс-фантазія» М. Глінки, «Полонез-фантазія» Ф. Шопена тощо).

Фанфара (італ. *fanfara*) – 1. Сигнал труби урочистого характеру, яким починають свято чи парад. 2. Мідний духовий музичний інструмент без вентилів, натуральна труба (сигнальний ріжок, *горн*).

Фарандола (фр. *farandole*) – старовинний французький народний танець (Прованс, південь Франції). Тримаючись за руки, пари рухаються по колу то в розмірі $\frac{6}{8}$, то $\frac{2}{4}$. Супроводжується флейтою і *тамбурином*.

Фермата ♯ (італ. fermata – зупинка) – знак збільшення тривалості, означає подовження звучання тривалості ноти або тривалості паузи на розсуд виконавця (приблизно в півтора-два рази). Ставиться *над* або *під* нотою чи паузою.

Фігурація (від латин. *figuro* – утворюю, формую, зображаю) – ускладнення музичної *фактури* шляхом уведення мелодичних чи ритмічних елементів. Фігурація – один із методів розвитку музичного тематизму.

Існують такі *види фігурації*:

- *гармонічна* – рух звуків за тонами акорду;
- *ритмічна* – повторення звуку або акорду в певній ритмічній послідовності;
- *мелодична* – рух голосів, які спираються на гармонію, але відступають від акордових звуків, утворюючи самостійну мелодичну лінію. Звуки мелодичної фігурації мають меншу за акорди тривалість.

До *прийомів фігурації* належать:

- *затримання*
- *прохідний звук*
- *допоміжний звук*
- *предйом*
- *камбіата*

Види фігурації

Гармонічна	Ритмічна	Мелодична
Рух звуків по тонах акорду, що утворюють розкладену гармонію:	Повторення того ж звуку або акорда в певному ритмі:	Голос, опираючись на гармонію, доповнює акордові тони і утворює самостійний мелодичний рисунок. Наприклад:
		В. А. Моцарт Соната А - dur (1ч.)

Філармонія (гр. *philos* – друг, любитель; *harmonia* – гармонія; тобто «любитель прекрасного») – 1. Концертна організація, створена для пропаганди музики. Перші товариства на зразок філармонії виникли в ХІХ ст. в ряді міст Європи і Америки (Петербург, Москва, Берлін, Лондон, Нью-Йорк, Одеса, Чернівці та ін.). До штату філармонії входять симфонічні та камерні оркестри, ансамблі, хори, танцювальні колективи, окремі виконавці, а також музикознавці. Крім філармоній для дорослих існують дитячі філармонії, у яких виконавцями є діти – учні шкіл естетичного виховання. 2. Будинок, у якому відбуваються концерти.

Фіна́л (італ. *finale* – останній, заключний) – 1. Остання частина циклічного твору (симфонії, сонати, концерту, камерного ансамблю тощо). 2. Заключна сцена опери, балету (або окремого акту).

Фіоритурá (італ. *fioritura* – цвітіння, розцвічування) – мелодичні фігури віртуозного характеру, що прикрашають («розцвічують») вокальну музику (*трелі, форшлаги* та інші – див. *Мелізми*).

Фісгармонія (нім. *Fisharmonium*) – пневматичний язичковий клавішний музичний інструмент. За зовнішнім виглядом нагадує піаніно, а за звучанням – орган. Застосовувався для побутового виконання органних п'єс, а також у католицьких храмах, де немає органа.

Фісгармонія

Флэйта (італ. *flauto* від латин. *flatus* – по́дув) – найстаріший дерев'яний духовий інструмент, що походить від пастушої сопілки. Найвищий за звучанням інструмент групи дерев'яних духових; діапазон: (*h*) $c^1 - d^4$ (es^4). Має легкий світлий звук з холоднуватим відтінком і великі технічні можливості. **Різновиди флейти**: мала (піколо), велика, альтова, басова. Вона входить до складу симфонічних та духових оркестрів і використовується як сольний інструмент.

Флейта

Флэйта Па́на – 1. Загальна назва родини багатоствольних флейт (див. *Кувички*). 2. Набір відкритих згори трубок різного розміру

Флейта Пана

Флояра

з тростини, бамбуку, комишу та інших трубок, з'єднаних тростиновими планками і джутом.

Флояра – різновид сопілки довжиною 75–100 см з особливим способом звуковидобування: граючи на флоярі, музикант водночас додає власним голосом звук, створюючи бурдонний тон. Поширена в Західній Україні.

Фольклор (англ. folklore – folk – народ; lore – наука – народознавство, народна мудрість) – народна творчість: казки, прислів'я тощо. Музичний фольклор – пісні, інструментальні награти, танці. Їх складала творчо обдаровані представники народу, імена яких залишилися невідомими. Передаються із покоління в покоління, музичний твір збагачувався, набував досконалості внаслідок творчості багатьох людей. Народна музика відрізняється різноманітністю жанрів і форм. Найпоширеніша галузь музичного фольклору – народна пісня (див. *Народна пісня*).

Фонограма (гр. phone – звук, голос; gráphō – пишу) – 1. Штучний звуконосій – платівка, плівка або компакт-диск, на якому записано звук. 2. В естрадній практиці – попередній запис голосу співака із супроводом або лише голосу, або тільки інструментального супроводу з метою створення враження повноцінного виконання під час концерту.

Фонограф Едісона

Фонограф (гр. phone – звук; голос і gráphō – пишу) – апарат для запису та відтворення звуків механічним способом, перший звукозаписуючий пристрій. Був створений винахідником Т. Едісоном у 1877 р. Пізніше його замінили більш досконалі пристрої.

Форма музична – див. *Музична форма*.

Форте *f* (італ. forte – голосно, у повну силу) – позначення сили звука.

Фортепіано (італ. forte – голосно; piano – тихо) – загальна назва *піаніно* та *роялю*. Це струнно-клавішний інструмент, який має величезний діапазон ($A_2 - c^5$) і універсальні технічні можливості. Фортепіано виникло на початку XVIII ст. (1709 або 1711 рр.) майже одночасно в Італії

(Б. Христорі), Франції (Ж. Маріус) та Німеччині (К. Г. Шрьотер). Від своїх попередників – клавесина і клавикорда – відрізняється способом видобування звуку. Була введена система молоточків, які б'ють по струнах з будь-якою швидкістю і силою. Виконавець може грати тихіше або голосніше – піано або форте. Звідси й пішла назва – «піано-форте», а пізніше – «фортепіано». З XIX ст. утвердилися 2 види фортепіано: з горизонтальним розташуванням струн – рояль (фр. royal – королівський) та вертикальним – піаніно (італ. pianino – маленьке піано). Піаніно створили незалежно один від одного американець Дж. Хоккінс (1800 р.) та австрієць М. Мюллер (1801 р.).

Форшлаг (нім. Vorschlag: vor – перед; schlag – удар) – вид *мелізму*, мелодична прикраса з одного допоміжного (нижнього або верхнього) чи двох і більше звуків, що виконується швидко перед основним звуком мелодії або акордом. Позначається маленькою нотою (перекресленою або неперекресленою) чи кількома неперекресленими нотами перед основною нотою. Розрізняють форшлаг довгі і короткі. Довгий (неперекреслений) форшлаг складається з одного звука, який стоїть перед основним і виконується за рахунок його тривалості: тривалість основного звука ділиться навпіл (на форшлаг і наступний основний звук).

Пишеться:

Виконується:

Короткий форшлаг (перекреслений) складається з одного або кількох дуже коротких звуків, виконується перед основним звуком. Його розшифровка залежить від стилю твору. У класичній музиці (Бах, Гайдн, Моцарт, Бетховен) він виконується за рахунок тривалості наступної ноти (тобто основного звука).

У більш пізній музиці прийнято виконувати форшлаг за рахунок тривалості попередньої ноти.

Фрагмент (латин. fragmentum – уламок) – окрема частина твору мистецтва; у музиці – уривок музичного твору (наприклад, уривок з опери чи балету).

Фраза (гр. phrasis – вираз) – послідовність 2–3-х *мотивів*, відносно закінчена частина мелодії. Одна від одної фрази відокремлюються *цезурою* (V).

Фригійський лад – див. *Лади народної музики*.

Фуга (латин., італ. fuga – біг, швидкий хід) – поліфонічний (тобто багатоголосний) твір; він оснований на одній музичній темі – короткій, але яскравій. **Тема** (або «зерно») проводиться багато разів по черзі в кожному голосі. Вона звучить разом з іншими самостійними голосами, утворюючи ніби одночасну «розмову» кількох дійових осіб. Голосів може бути від трьох до п'яти. Вони можуть або повторювати мелодію теми («імітувати»), або доповнювати тему різними іншими мелодіями (тобто утворювати «*контрапункт*» до теми). У процесі музичного розвитку тема може змінюватися а) *мелодично*: звучати в оберненні («інверсія») або ззаду наперед («ракохід») тощо; б) *ритмічно*: звучати у збільшенні чи зменшенні, тобто довшими або коротшими тривалостями. Можуть бути моменти, коли «накладається одне на одне» проведення теми в різних голосах (так звана «*стрета*»).

Фуга – складний твір. Він будується за строгими законами і має три розділи: *експозиція, розробка, реприза*. В *експозиції* тема проводиться в основній та доміантовій тональностях почергово у всіх голосах (у будь-якому порядку). Голоси у фугі називаються так само, як у хорі: бас, тенор, альт, сопрано. Перший раз тема звучить одноголосно. Проведення теми в другому голосі в тональності доміантти називається «*відповідь*» (або «супутник»). Мелодія, що звучить одночасно з відповіддю, називається *протискладення*; воно може бути «утриманим» або вільним. Епізод фуги, де тема не звучить, називається «*інтермедія*» («та, що лежить в середині»); тобто це епізод, що знаходиться між проведеннями теми. Інтермедії часто будуються на *секвенціях*. Окресливши основну тональність через її головні функції, експозиція змінюється розробкою. У *розробці* тема проходить у різних голосах, у різних побічних тональностях (тобто музика втрачає стійкість); вона зазнає контрапунктичного розвитку (перестановка голосів, стрета, обернення, збільшення теми тощо). Ознакою *репризи* є повернення до основної тональ-

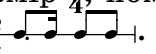
ності. У цілому для фуги характерний безперервний розвиток. Фуга – найвища форма поліфонічної музики. Довершеного вигляду фуга набула в першій половині XVIII ст. у творчості Й. С. Баха та Г. Ф. Генделя.

Фугато (італ. fugato – подібно до фуги) – епізод великого музичного твору, що написаний як *експозиція фуги*.

Фугета (італ. fugetta – маленька фуга) – невелика нескладна фуга.

Функція ладова (латин. functio – виконання) – призначення кожного звука або співзвуччя в ладу в залежності від їхнього місця (наприклад, *тоніка* чи *домінанта*, чи *субдомінанта тощо*).

X

Хабанера (ісп. habanera від Habana – Гавана, столиця Куби) – іспанський народний парний танець кубинського походження. Хабанеру вважають попередницею *танго*. Танцювальні рухи імпровізують самі виконавці. Розмір $\frac{2}{4}$, помірний темп. Характерна ритмічна фігура в супроводі $\frac{2}{4}$. У мелодії постійно застосовуються ритмічні групи з *тріолями* або *синкопами*, що створюють ефект *поліритмії*.

Халінг (норв. halling – одна з місцевостей у Норвегії) – норвезький чоловічий сольний народний танець у розмірі $\frac{2}{4}$ або $\frac{6}{8}$. Ритм різноманітний, з синкопами. Темп помірний, з прискоренням наприкінці танцю. Виконується під акомпанемент струнного інструменту. Демонструє силу, винахідливість, вправність виконавців.

Характер теми – визначення емоційного настрою мелодії (теми) та її образного змісту (див. у *Додатках* Словничок, с. 239).

Характерний танець – одна із трьох складових частин балету (поряд з класичним танцем та пантомімою). У характерному танці помітний зв'язок з народною хореографією. Він відіграє важливу роль у створенні реалістичних образів.

Характерні інтервали – інтервали, що утворюються в гармонічному мінорі внаслідок підвищення VII ст. та в гармонічному мажорі внаслідок зниження VI ст. До характерних інтервалів належать дві пари взаємообернених інтервалів: збільшена секунда (зб. 2) та зменшена септима (зм. 7); збільшена кварта (зб. 4.) та зменшена квінта (зм. 5). Характерні інтервали потребують розв’язання.

Хор (гр. *choros* – гурт, збори) – 1. Група співаків, які разом виконують хорову музику (з інструментальним супроводом або без супроводу, тобто *а капела*). Хор може налічувати від 12 до 120 учасників. Хори є *однорідні* (або дитячі; або чоловічі; або жіночі) та *змішані*. До змішаного хору, як правило, входять 4 хорові партії: дві чоловічі (*бас і тенор*) та дві жіночі (*альт і сопрано*).

М. Лисенко «Радуйся, ниво неполитая»

Мішаний хор

Віденський хор хлопчиків

Залежно від манери виконання та репертуару є хори академічні і народні. 2. Музичний твір для хору. 3. У театрі Стародавньої Греції хор – обов’язковий учасник вистав, що втілював голос народу.

Хорал (латин. *choralis* – хоровий) – 1. Одноголосний хоровий піснеспів на релігійний текст, у католиків – григоріанський хорал латиною, у протестантів – рідною (німецькою) мовою. 2. 4-голосна хорова акордова обробка мелодії протестантського хоралу. 3. Музична п’еса акордово-гармонічного складу в повільному темпі.

Хоральна прелюдія – невелика інструментальна п’еса для органа. Виникла як вступ до протестантського *хоралу*. Його виконують на органі перед тим, як община почне співати хорал. Крайці зразки належать Й. С. Баху.

Хореографія (гр. *choreia* – танець + *grapho* – пишу) – 1. Мистецтво танцю. 2. Увесь обсяг танцювальних елементів, що входять до танцю або балету. 3. Запис танцювальних рухів за допомогою особливих знаків.

Хоровий концерт – циклічний чотириголосний твір для хору а капела; виник як продовження традицій партесного концерту періоду бароко; основний жанр професійної музики в Україні та Росії періоду класицизму (друга пол. XVIII – поч. XIX ст.) Має релігійний зміст, урочистий характер (відповідно до стилю *бароко*); втілює глибокі загальнолюдські почуття. Хоровий концерт поєднав досягнення інструментальної музики та опери XVII ст. За формою наближається до *сонатно-симфонічного* циклу, але має тісніший зв’язок між частинами. Загальна будова основана на контрастному співставленні (темповому, динамічному, образно-тематичному) декількох частин (частіше – 3-х або 4-х). Частини ідуть одна за одною без перерви. Останній розділ пишеться у формі *фуги* або *фугато*. В основі хорового концерту лежить принцип концертування: взаємодія хорових груп або соліста і хорового *tutti* (*tutti*). У музичній мові хоровий концерт поєднав досягнення західноєвропейської музики та національні традиції. Класичними зразками хорового концерту є твори М. Березовського, Д. Бортнянського, А. Веделя.

Хоровод (гр. *choros* – юрба + водити) – стародавній вид народної творчості. Об’єднує музику (пісня чи нагреш), танець та ігрову дію. Поширений у багатьох народів світу. У слов’ян – масовий

народний танець, учасники якого ходять по колу з піснями, виконуючи певні рухи.

Х́ота (ісп. jota) – іспанський народний парний танець у розмірі $\frac{3}{4}$ або $\frac{3}{8}$, дуже швидкий і темпераментний, з підскоками та поворотами. Виконується під акомпанемент мандоліни, гітари чи кастаньєт, часто з піснями та вигуками.

Хроматі́зм (гр. chroma – колір) – підвищення чи пониження на півтону основних ступенів діатонічних ладів. Сім основних ступенів цих ладів стародавні греки порівнювали із сімома основними кольорами веселки. Півтони вони вважали різними відтінками основних кольорів. Підвищення і пониження відбувається за допомогою дієзів, бемолів, бекарів (див. *Знаки альтерації*). Хроматизм – це заповнення тонової відстані між діатонічними ступенями проміжним півтоном.

Хроматі́чна га́ма – гама, що складається з 12-ти послідовних півтонів, що входять до октави. Це не самостійний лад, а ускладнення мажору чи мінору за допомогою *хроматизму*. Тому є певні правила побудови хроматичної гами в мажорі і мінорі вгору та вниз.

Схема альтерації хроматичної гами

Лад	Напрямок руху гами	Ступені, що не змінюються
мажор	вгору	III ст. VI ст.
	вниз	I ст. V ст.
мінор	вгору	I ст. V ст.
	вниз	I ст. V ст.

Ц

Цезу́ра (латин. caesura – розсічення) – у музиці – коротка смислова зупинка між фразами або розділами музичного твору, що відділяє один відрізок мелодії від іншого. За своїм значенням цезура близька до розділових знаків у мові. Позначається знаками $\vee$ або $\prime$, що виставляються над нотоносцем на межі двох фраз чи розділів. Може визначатися на розсуд виконавця без поміток у нотному тексті.

Хор
Вестмінстерського абатства

Губерт ван Ейк, Ян ван Ейк.
Гентський вівтар (фрагмент)

Церкóвна му́зика – музика, що супроводжує церковну службу. У XI ст. в Європі відбувся розподіл християнської релігії на західну (католицьку) і східну (православну). З того часу католицька та православна музика існують окремо. До XVII ст. професійна музика розвивається в рамках церкви: виникає багато музичних жанрів, проводяться пошуки зручної нотації, складається теорія музики і педагогіка. У жанрі церковної музики були створені високохудожні зразки музичних творів.

Цикл (гр. kuklos – ко́ло) – у музиці – збірка, що складається з кількох самостійних творів, пов'язаних між собою спільною темою. Цикл може бути вокальним чи інструментальним (фортепіанний цикл «Пори року» П. Чайковського, вокальний цикл «Прекрасна мельниківна» Ф. Шуберта тощо). Дивись також: *Циклічні фóрми*.

Циклі́чні фóрми – музичні *фóрми*, що складаються з кількох окремих закінчених за формою частин, пов'язаних спільним задумом. *До двочастинних* циклічних форм належать малий цикл із *прелюдії* (або *токати*, або *фантазії*) і *фуги*. *До багаточастинних* циклічних форм – *сюїтні цикли* та *сонатно-симфонічний цикл* (*симфонія, соната, концерт, тріо, квартет* тощо).

Цимба́ли (гр. kymbalon) – струнний ударний інструмент, відомий ще з IX ст. Звук видобувають за допомогою дерев'яних паличок-молоточків. Цимбали використовують як сольний інструмент, а також у складі ансамблю тріоїстої музики та інших різних за складом ансамблях

Цимбали

і оркестрах народних інструментів. Поширений в Україні, у Білорусі, Молдові, Румунії, Угорщині, Словаччині та інших країнах.

Цифрування – позначення акордів та їхніх тонів за допомогою цифр. Римські цифри вказують номер ступеня, на якому побудований акорд; арабські цифри (праворуч унизу) – вид акорду: $\frac{5}{3}$ – тризвук; 6 – секстакорд; $\frac{6}{4}$ – квартсекстакорд; 7 – септакорд; $\frac{6}{5}$ – квінтсекстакорд; $\frac{4}{3}$ – терцквартакорд; 2 – секундакорд; 9 – нонакорд. Арабські цифри праворуч зверху позначають складові звуки (тони) акорду: 1 – основний тон; 3 – терцієвий тон; 5 – квінтовий тон; 7 – септимовий тон; 9 – нона.

Цілотόнова га́ма – штучно утворений звукоряд із шести ступенів, що розташовані на відстані цілого тону один від одного (його ще називають «гамою Чорномора», оскільки М. Глінка використав такий звукоряд для створення фантастичного образу Чорномора в опері «Руслан і Людмила»).

Ч

Чакóна (ісп. chacona) – 1. Старовинний іспанський танець у розмірі $\frac{3}{4}$, спочатку швидкий, з XVII ст. – повільний. 2. У XVII–XVIII ст. – інструментальна п'єса урочистого характеру у формі поліфонічних варіацій на незмінну тему в басу (*basso-ostinato*). Верхні голоси постійно варіюються. За характером і будовою чакона близька до *пасакалії*.

Ча́рдаш (угор. csarda – трактир, корчма) – угорський народний танець; виник у середині XIX ст. Складається з двох контрастних частин: повільної (урочистої) та швидкої, запальної (розмір $\frac{2}{4}$). Для чардашу характерний ритм з гострими *синкопами*. Чардаш широко застосовували в своїх творах Ф. Ліст, Й. Брамс, І. Кальман та багато інших відомих композиторів.

Чарльсто́н (англ. charleston – від назви міста Чарльстон у США) – 1. Американський танець імпровізаційного характеру, що набув

поширення з 20-х років XX ст.; розмір $\frac{4}{4}$, темп від помірного до швидкого, ритм синкопований. Танцювальні рухи включають ритмічні присідання одночасно з поворотами стоп(и) носками всередину. 2. Ударний музичний інструмент без визначеної висоти звука (педальна тарілка або хай-хет). Широко використовується у джазі.

Части́на – 1. Кожна з п'єс, що складають твір *циклічної форми*. 2. Відносно завершений розділ твору, що відрізняється від інших розділів тональністю чи використанням окремої теми.

Часту́шка, частівка (від «частий», тобто той, що часто повторюється) – народна жартівлива пісня у формі невеликих куплетів. Має чіткий танцювальний ритм та інструментальний супровід. Розмір $\frac{2}{4}$ або $\frac{3}{4}$. Частушки часто виконують у супроводі народних інструментів.

Ча-ча-ча́ – парний бальний танець кубинського походження. Музичний розмір $\frac{4}{4}$. Темп – помірно швидкий. Особливістю ритму є подрібнена четверта доля такту. Назва танцю пояснюється звуко-наслідуванням: ритмічний мотив «ча-ча-ча» в оркестрі грають на кубинському ударному інструменті *гуїро*, що має тріскучий звук, а човгання ніг танцівників також відтворює цей мотив.

Челéста (італ. celesta – небесна) – ударно-клавішний музичний інструмент. Зовні нагадує фортепіано, але замість струн має металеві пластини, настроєні по півтонах. По них ударяють дерев'яні молоточки, обтягнуті повстю. Звук ніжний, прозорий, сріблястий. Діапазон – 4 октави (від *do*¹). Створив інструмент французький майстер О. Мюстель у кінці XIX ст. Першим композитором, який використав челесту в оркестрі, був П. Чайковський (Танець Феї Драже з балету «Лускунчик»). У подальшому композитори неодноразово вводили її до складу оркестрів для створення казкових, фантастичних образів.

Чемба́ло (скорочено від італ. clavicembalo) – одна з назв *клавесина*, поширена в Італії та Німеччині.

Чолові́чі голосі – див. *Тенор, Баритон, Бас*.

Чотириголóбний склад – багатоголосся, що утворюється чотирма голосами (бас, тенор, альт, сопрано). Є основою навчального курсу *гармонії*.

Ш

Шансон (фр. chanson – пісня) – 1. Французька лірична народна пісня; у XV–XVI ст. – професійна пісня поліфонічного складу. 2. У наш час – естрадна пісня (пісенька) ліричного змісту.

Шарманка

Шарманка – невеликий переносний механічний інструмент у формі ящика. На його валіках записано кілька простеньких п'єс, що починають звучати, коли шарманщик крутить ручку. Назва інструмента походить від перших слів популярної французької пісеньки «Charmante Catherine» – «Прекрасна Катерина». Українська назва – катеринка – походить від другого слова тієї ж пісеньки. Шарманка була інструментом мандрівних музикантів у XVIII–XIX ст.

Шейк (англ. shake – трясися) – парний побутовий англійський танець імпровізаційного характеру в розмірі $\frac{4}{4}$. Танцювальні рухи наслідували поведінку на сцені солістів ансамблю «Бітлз», які були кумирами публіки з 60–70-х років XX століття.

Ширі́ке розташува́ння – таке розташування 4-голосного акорду терцієвої будови, коли між третім (тенор) та першим (сопрано) голосами виникає інтервал, що є ширшим за октаву. Інтервал між басом і тенором не впливає на розташування акорду (див. *Тісне розташування*).

Шкі́льна дра́ма – вистава релігійно-повчального змісту. У країнах Європи була поширена з XVI ст. В українських навчальних закладах (братських школах, колегіумах, Києво-Могилянській академії) під впливом польських єзуїтських традицій була запроваджена в першій половині XVII ст. Вистави (серед яких були трагедії, комедії, трагікомедії) готувалися переважно до великих свят – Різдва, Великдень тощо. Твори мали віршовану форму, написані були книжною українською мовою. Значне місце в шкільних драмах займала музика: по ходу її дії звучали хори, *канти*, псалми.

Їх створювали учні або вчителі на основі як народної, так і церковної музики. В антрактах виконувалися *інтермедії* – сценки побутового або комічного змісту. Вони були тісно пов'язані з народним мистецтвом (пісні, танці). Шкільна драма дала початок українському музичному театру.

Шпі́льман (нім. Spielmann від Spiel – гра; Mann – любитель) – мандрівний співак, музикант, актор, акробат у німецькомовних країнах часів Середньовіччя. З XIV ст. – професійні музиканти, які об'єднувались у цехи.

Штиль (гр. stylos – паличка) – вертикальна паличка, що дописується біля головки ноти всіх тривалостей (крім цілої ноти). Ноти до третьої лінійки нотосця мають штиль угору (справа від головки); ноти вище третьої лінійки мають штиль униз (зліва від головки):

Штрих (нім. Strich – риска) – спосіб видобування звуку на музичному інструменті, від якого залежить виразність виконання. Основні типи штрихів склалися на струнних смичкових інструментах, пізніше поширилися на інші інструменти та спів. На характер штриха впливають напрямок руху смичка, медіатора, міхів, паличок тощо, а також особливості рухів рук, пальців, губ, язика. Основні штрихи: legato (легато), staccato (стакато), spiccato (спікато), détaché (деташе) тощо.

Найбільш уживанні штрихи

Назва	Вимова	Значення
staccato	стакато	відривчасто
legato	легато	зв'язно
non legato	нон легато	не зв'язно
portamento	портаменто	протяжно, але не зв'язно

Шумка – українська народна танцювальна пісня, подібна до коломийки. Музичний розмір $\frac{2}{4}$, темп жвавий.

Щ

Обряд
щедрування

Щедрівка – українська народна обрядова пісня зимового циклу. Щедрівки виникли ще в дохристиянські часи. Їх виконували напередодні нового землеробського року, який наші пращури святкували у березні. Вечір перед Новим роком називали Щедрим. Тому і пісні, які виконували в цей вечір, називали щедрівками. До наших часів дійшли театралізовані вистави («Коза», «Маланка», пізніше – вертеп), які супроводжували обряд щедрування. У наш час

щедрівки виконуються напередодні Нового року за старим стилем (13 січня) гуртом дітей або парубків та дівчат. Зміст щедрівок – величання господарів та їхньої родини з побажанням хорошого врожаю і достатку. Щедрівки мають куплетну форму, часто – із сольним заспівом та хоровим приспівом.

Ю

Юбіляція (латин. *jubilatio* – триумфування) – 1. Прийом розспівування одного складу в музичному творі з релігійною тематикою. У *григоріанському хоралі* застосовувалася в момент емоційного піднесення: на останньому складі слів «алілуя» (*alleluja*) чи *amen*. Це була орнаментальна прикраса-імпровізація основного наспіву хоралу; вона «розквітчувалася» *мелізмами*, подібно до того, як малюнок прикрашається орнаментом. 2. *Мелодична фігурація* в поліфонії строгого стилю: жвавий мелодичний рух звуками дрібної тривалості (восьмі, шістнадцяті), що заповнює інтервали між основними долями і прикрашає мелодію.

Довідкові матеріали

Алфавітний покажчик імен

А

Аляб'єв Олександр Олександрович (1787–1851) – російський композитор.

■ Романси: «Соловей», «Вечерний звон», «Зимняя дорога», «Иртыш», «Нищая» – всього більш як 150 пісень та романсів; опери, балети, оркестрові твори.

Аматі – династія майстрів струнних смичкових інструментів XVI–XVIII ст. (м. Кремона, Італія). Найбільш відомий **Ніколо Аматі** (1596–1684).

Арістотель (384–322 до н. е.) – учений і мислитель Стародавньої Греції.

А́рмстронг Луї (1901–1971) – американський трубач, представник новоорлеанського джазу.

Б

Балакірев Милій Олексійович (1837–1910) – російський композитор, піаніст, диригент, громадський діяч; засновник і керівник гуртка «Могучая кучка» (м. Петербург, друга половина XIX ст.).

■ 2 симфонії, 3 увертюри, симфонічна поема «Тамара», 40 романсів.

Барвінський Василь Олександрович (1888–1963) – український композитор, піаніст, педагог, диригент, музичний критик.

■ Симфонічні, вокально-симфонічні та камерні твори (серед них цикл «Наше сонечко грає на фортепіано» з 20 дитячих п'єс на теми українських народних пісень).

Бартók Бела (1881–1945) – угорський композитор, піаніст, педагог.

■ Опера «Замок герцога Синя Борода», балети «Дерев'яний принц», «Чудесний мандарин», симфонічні твори, концерти, сонати, твори для ф-но (серед них «Мікрокосмос» – 153 п'єси).

Бах Йогáнн Себастьян (1685–1750) – геніальний німецький композитор епохи бароко. У його творчості поліфонія досягла найвищого розквіту. Створив близько 1000 творів.

■ Клавірні твори: інвенції (15 двоголосних та 15 триголосних), «Маленькі прелюдії і фуги», «Добре темперований клавір» (2 томи), 6 «Французьких» та 6 «Англійських» сюїт, 7 партит та ін.;

• вокально-хорові твори: «Пасіон за Матфієм», «Пасіон за Іоанном», меса сі мінор, понад 200 кантат;

• оркестрові твори та концерти (серед них 6 «Бранденбурзьких концертів»);

• органні твори (серед них «Токата і fuga ре мінор», хоральні прелюдії).

Берг Альба́н (1885–1935) – австрійський композитор, соратник А. Шенберга. Представник експресіонізму.

■ Опера «Воцек», концерт для скрипки з оркестром.

Березóвський Максим Созонтович (1740/1741/1745?–1777) – український та російський композитор.

■ Опера «Демофонт», хорові концерти (серед них «Не отвержи мене во время старости»), перші зразки сонати і симфонії в українській музиці та ін.

Берліо́з Гектор (1803–1869) – французький композитор і диригент.

■ Опері, ораторії, кантати, симфонії (серед них найбільш відома «Фантастична симфонія»).

Бетхо́вен Людвіг ван (1770–1827) – німецький композитор, представник віденської класичної школи.

■ 9 симфоній, 11 увертюр (серед них «Егмонт»), опера «Фіделіо», 32 сонати для фортепіано, «Урочиста меса», квартети, концерти.

Бізе́ Жорж (1838–1875) – французький композитор, піаніст.

■ 17 опер («Кармен», «Шукачі перлин»), музика до драми А. Доде «Арлезіанка», 2 симфонії, романси.

Білаш Олександр Іванович (1931–2003) – український композитор, автор пісень.

■ Пісні (серед них – «Два кольори», «Ясени», «Сніг на зеленому листі», «Стежина»); опері, опереті, симфонічні твори, музика до кінофільмів.

Бомарше́ П'єр Огюстє́н-Каро́н (1732–1799) – французький драматург-комедіограф, автор трилогії «Севільський цирульник, або Марна пересторога», «Шалений день, або Весілля Фігаро», «Злочинна мати, або Другий Тартюф».

Бородін Олександр Порфирівич (1833–1887) – російський композитор, учений-хімік, громадський діяч; учасник гуртка «Могучая кучка».

■ Опера «Князь Ігор», 2 симфонії, камерні твори, 16 романсів та ін.

Бортня́нський Дмитро Степанович (1751–1825) – український і російський композитор, диригент.

■ 6 опер, інструментальні твори, більш як 100 хорових концертів (серед них «Тебе, Бога, хвалим»).

Брамс Йогáннес (1833–1897) – німецький композитор, піаніст, диригент.

■ 4 симфонії, 4 зошити «Угорських танців», «Німецький реквієм».

Брі́ттен Бенджамін (1913–1976) – британський композитор, основоположник сучасної англійської композиторської школи, автор численних опер, вокально-симфонічних, оркестрових та інструментальних творів.

■ «Путівник по оркестру для молоді (варіації і fuga на тему Перселла)»; опера «Пітер Граймс», «Давайте ставити оперу», «Воєнний реквієм».

В

Ва́гнер Рі́хард (1813–1883) – німецький композитор, автор оперної реформи, диригент, громадський діяч, музичний критик.

■ 13 опер (серед них «Летючий голандець», «Тангейзер», «Лоенгрін», «Трістан і Ізольда»; тетралогія «Перстень Нібелунгів», що складається з 4-х опер: «Золото Рейну», «Валькірія», «Зигфрід», «Загибель богів»).

Варла́мов Олександр Єгорович (1801–1848) – російський композитор, автор романсів, вокальний педагог.

■ Романси «Красный сарафан», «Белеет парус одинокий», «Вдоль по улице метелица метет»; інструментальні твори; «Повна школа співу».

Ве́бер Карл Марія (1786–1825) – німецький композитор-романтик, диригент, педагог.

■ Опера «Чарівний стрілець», «Оберон», «Евріанта»; «Запрошення до танцю» для ф-но.

Веберн Антон (1883–1945) – австрійський композитор, диригент, педагог, учень А. Шенберга; працював у додекафонно-серійній техніці. Написав 31 твір (серед них 2 кантати, симфонія та ін). Є представником нової віденської школи.

Ведель Артемій Лук'янович (1767–1808) – український композитор, автор більше 80 духовних творів, серед них понад 30 хорових концертів («Доколе, Господи, забудеши мя», «Спаси мя, Боже»).

Вербіцький Михайло Михайлович (1815–1870) – композитор, основоположник західноукраїнської композиторської школи, автор музики Державного Гімну «Ще не вмерла України...».

■ Музика до вистав, греко-католицькі духовні твори, світські хори, п'єси для гітари.

Верді Джузеппе (1813–1901) – італійський композитор.

■ 26 опер (найвідоміші «Ріголетто», «Травіата», «Трубадур», «Аїда», «Отелло» та ін).

Вівальді Антоніо (1678–1741) – італійський композитор, скрипаль, диригент, педагог; представник стилю бароко.

■ біля 500 інструментальних концертів (серед них 4 концерти – «Весна», «Літо», «Осінь», «Зима», відомі як «Пори року»), 90 опер (збереглося 19), більш як 100 сонат; ораторії, кантати; усього відомо 825 творів.

Г

Гайдн Йозеф (1732–1809) – австрійський композитор, диригент; представник віденської класичної школи. У його творчості остаточно сформувалися жанри симфонії та квартету.

■ 104 симфонії, 52 сонати для клавіру, близько 80 квартетів, ораторія «Пори року», біля 50 інструментальних концертів та ін.

Гварнері – династія майстрів струнних смичкових інструментів XVII–XVIII ст. (м. Кремона, Італія): **Андреа Гварнері** (між 1622 і 1626 роками – 1698), його онук **Джузеппе Гварнері** (на прозвище Дель Дезу; 1698–1744). На скрипці Дель Дезу грав Н. Паганіні.

Гвідо д'Арєццо, або **Гвідо з Арєццо**, **Гвідо Аретинський** (близько 990 – близько 1050) – італійський теоретик музики (див. *Нотация*).

Гейне (Гайне) Генріх (1797–1856) – німецький поет-романтик, до творчості якого неодноразово зверталися композитори (Р. Шуман, М. Лисенко та інші).

Гендель Георг Фрідріх (1685–1759) – німецький композитор, диригент, органіст, педагог; представник стилю бароко.

■ 46 опер, кантати, 32 ораторії (серед них – «Месія» «Самсон», «Іуда Маккавей»), 18 концертів для органа, 12 концертів для оркестру («кончерті гросі»), «Музика для феєрверку» та ін.

Гершвін Джордж (1898–1937) – американський композитор, піаніст.

■ Опера «Поргі і Бесс», музичні комедії, «Голуба рапсодія».

Гете Йоганн Вольфганг фон (1749–1832) – німецький поет-романтик, творчість якого знайшла відображення в музиці.

■ Драма «Егмонт», балада «Лісовий цар», трагедія «Фауст», «Страждання молодого Вертера».

Гіндеміт (Хіндеміт) Пауль (1895–1963) – німецький композитор, диригент, теоретик.

■ 15 музично-сценічних творів (серед них «Художник Матіс»), 4 симфонії, «Реквієм», концерти, сонати.

Глазунів Олександр Костянтинович (1865–1936) – російський композитор, диригент, педагог.

■ Балети «Раймонда», «Панночка-служниця», «Пори року», 8 симфоній, оркестрові та камерні твори.

Глінка Михайло Іванович (1804–1857) – композитор, засновник російської класичної музики.

■ 2 опери: «Життя за царя» («Іван Сусанін»), «Руслан і Людмила»; симфонічні твори: «Вальс-фантазія», «Камаринська», «Арагонська хота», «Ніч в Мадриді»; біля 80 романсів («Жаворонок», «Попутная песня», «Сомнение», «Я помню чудное мгновенье»).

Глюк Крістоф Віллібальд (1714–1787) – німецький композитор, диригент, органіст; реформатор опери.

■ Написав більш як 100 опер (серед них «Орфей і Евридика»).

Гоголь Микола Васильович (1809–1852) – український та російський письменник, драматург, до творів якого зверталися композитори.

■ «Вечори на хуторі біля Диканьки» (серед них «Сорочинський ярмарок», «Вечір проти Івана Купала», «Травнева ніч, або Утоплена», «Ніч перед Різдом»), «Тарас Бульба», «Ревізор», «Мертві душі».

Гомєр (приблизно VIII–VII ст. до н. е.) – легендарний поет Стародавньої Греції. Йому приписують створення «Іліади» та «Одісеї».

Гобман Ернст Теодор-Амадей (1776–1822) – німецький письменник-романтик, композитор, живописець.

■ Казки: «Лускунчик та мишачий король», «Крихітка Цахес», повість «Золотий горщик», роман «Життєві погляди Кота Мурра»; опера «Ундіна».

Граб'овський Леонід Олександрович (1935) – український композитор. З 1989 р. проживає в США.

■ «Симфонічні фрески»; опери «Ведмідь», «Пропозиція»; «Гомеоморфія IV»; симфонія-легенда «Вечір на Івана Купала», «Concerto misterioso».

Грибоєдов Олександр Сергійович (1795–1829) – російський драматург, музикант, дипломат.

■ Комедія «Горе з розуму»; 2 вальси для ф-но.

Гріг Едвард (1843–1907) – норвезький композитор, піаніст, диригент.

■ Музика до драми Г. Ібсена «Пер Гюнт» (2 сюїти); концерт для ф-но з оркестром; сонати, близько 150 фортепіанних мініатюр (в тому числі «Ліричні п'єси»), близько 150 романсів.

Гулак-Артемівський Семен Степанович (1813–1873) – український композитор, видатний співак і актор, автор першої української комічної опери «Запорожець за Дунаєм», дивертисменту «Українське весілля», водевілю «Ніч напередодні Іванова дня». Творча діяльність пов'язана з Петербургом та Москвою.

Губаренко Віталій Сергійович (1934–2000) – український композитор. Автор багатьох різножанрових творів. Серед них:

■ 13 опер (моноопера «Листи кохання»), 8 балетів («Камінний господар»).

Гурильов Олександр Львович (1803–1858) – російський композитор, скрипаль, піаніст, педагог, автор романсів.

■ Романси «Колокольчик», «Разлука», «Матушка-голубушка», «На заре ты её не буди», «Право, маменьке скажу», «Лихорадушка».

Д

Даргом'яжський Олександр Сергійович (1813–1869) – композитор, один із засновників російської класичної музики.

■ 4 опери (серед них «Русалка», «Камінний гість»), камерні, оркестрові твори, біля 100 романсів («Я вас любил», «16 лет», «Мне грустно», «Мельник», «Титулярный советник», «Старый капрал»).

Дворжак Антонін (1841–1904) – чеський композитор, диригент, педагог.

■ 10 опер, 9 симфоній (№9 – «Із Нового Світу»), симфонічні поеми, рапсодії, увертюри, камерні твори (серед них «Слов'янські танці», «Гуморески») та ін.

Дебюссі Клод Ашіль (1862–1918) – французький композитор, піаніст, диригент; представник імпресіонізму.

■ Опера «Пеліас і Мелізанда», 2 балети («Ігри», «Ящик з іграшками»), симфонічна прелюдія «Післяполудневий відпочинок фавна», симфонічний триптих «Ноктюрни» («Хмари», «Свята», «Сирени»), 3 симфонічні ескізи «Море», твори для ф-но («Дитячий куточок», 24 прелюдії).

Делакруа Ежен (1798–1863) – французький живописець і графік; представник романтичного напрямку.

Дилецький Микола (1630–1680) – український композитор періоду бароко, педагог, теоретик, автор «Граматики мусикійської», творець партесних композицій («Воскресенський канон»).

Дичко Леся Василівна (нар. 1939 р.) – українська композиторка, автор багатьох творів у жанрі хорової музики.

■ Кантати «Червона калина», «Чотири пори року», ораторія «І нарекоша ім'я Київ», хорова опера «Золотослов», духовні твори (в тому числі Літургії); балети «Метаморфози», «Досвітні вогні».

Джоплін Скот (1868–1917) – американський композитор і піаніст, автор регтаймів.

Е

Есхіл (525–456 р. р. до н. е.) – давньогрецький драматург.

Еврипід (486–406 р. р. до н. е.) – давньогрецький драматург.

Еллінгтон Дюк (1899–1974) – піаніст, аранжувальник, композитор, представник джазового мистецтва.

Ж

Жорж Санд (справжнє ім'я Амандина Аврора Люсіль Дюпон; 1804–1876) – французька письменниця, подруга Ф. Шопена.

■ Романи «Консуело», «Графиня Рудольштадт» та ін.

Жуковський Василь Андрійович (1783–1852) – російський поет, перекладач, критик; засновник романтичного напрямку в російській літературі.

І

Ібсен Генрік (1828–1906) – норвезький драматург, засновник «нової драматургії» в європейській літературі, автор драми «Пер Гюнт».

К

Карпенко-Карий (Тобілевич) Іван Карпович (1845–1907) – український актор, драматург.

- Комедії «Сто тисяч», «Хазяїн», «Мартин Боруля», драма «Без-таланна».
- Квітка-Основ'яненко Григорій Федорович (1778–1843)** – український письменник, драматург.
- П'єси «Сватання на Гончарівці», «Шельменко-денщик».
- Колéсса Микола Філаретович (1903–2006)** – український композитор, диригент, педагог.
- 2 симфонії, «Українська сюїта», «Симфонічні варіації», сюїта «В горах», твори для ф-но.
- Колéсса Філарет Михайлович (1871–1947)** – український етнограф, фольклорист, композитор.
- Обробки народних пісень, хорові твори на слова Т. Г. Шевченка.
- Колачéвський (Калачевський) Михайло Миколайович (1851–1907/1910/1912?)** – український композитор.
- «Українська симфонія», Реквієм, Струнний квартет, ряд фортепіанних п'єс, романсів та духовних хорів.
- Корéллі Арканджéло (1653–1713)** – італійський композитор епохи бароко, скрипаль-віртуоз, диригент, педагог, один із творців скрипкової сонати та жанру кончерто гресо.
- 12 кончерті гресі, 48 тріо-сонат, 12 сонат для скрипки-соло.
- Косéнко Віктор Степанович (1896–1938)** – український композитор, піаніст, педагог.
- «Класичне тріо», «Героїчна увертюра», Одинадцять етюдів у формі старовинних танців, дитячий збірник «24 п'єси для фортепіано», близько 60 романсів.
- Котлярéвський Іван Петрович (1769–1838)** – український письменник.
- «Енеїда», «Наталка Полтавка».
- Коцюбінський Михайло Михайлович (1864–1913)** – український письменник, класик української літератури.
- Повісті «Fata morgana», «Тіні забутих предків».
- Кóшиць Олександр Антонович (1875–1944)** – український хоро-вий диригент, композитор, етнограф.
- Обробки українських народних пісень («Пісня про Байду», «Гей, не дивуйте», «Ой на горі жінці жнуть», «Максим козак За-лізняк», «Ой ходить сон коло вікон», «На вулиці скрипка грає», «Журавель» та ін.); пісні з супроводом; духовні твори (5 літургій, канти, псалми та ін.).
- Кропивніцький Марко Лукич (1840–1910)** – український драматург, режисер, актор.
- П'єси «Ой не ходи, Грицю», «Глитай, або Павук».

- Крушельницька Соломія Амвросіївна (1872–1952)** – українська оперна співачка (мецо-сопрано), вокальний педагог.
- Куперéн Франсуа́ (1668–1733)** – французький композитор, органіст, клавесиніст, автор численних мініатюр для клавесина.
- Кюї́ Цеза́р Анто́нович (1835–1918)** – російський композитор, критик, учасник «Могучей кучки».
- 14 опер, камерні твори, романси.

Л

- Ла́ннер Йóзеф (1801–1843)** – австрійський композитор, скрипаль, диригент, автор «віденських вальсів».
- Леонтóвич Микола Дмитрович (1877–1921)** – український композитор.
- Основний жанр творчості – хорові обробки українських народних пісень («Щедрик», «Дударик», «Пряля», «Ой з-за гори кам'яної», «Піють півні», «Козака несуть»). Хорові поеми «Легенда», «Льодолам», «Літні тони», «Моя пісня», опера «На русалчин великдень».
- Лéрмонтов Михайло Юрійович (1814–1841)** – поет, прозаїк; класик російської літератури.
- Роман «Герой нашого часу», драма «Маскарад», поеми «Демон», «Мцирі»; вірші «Смерть поета», «Белеет парус одинокий», «Горные вершины», «Мне грустно» та ін.
- Лісенко Микола Віталійович (1842–1912)** – основоположник української класичної музики; композитор, піаніст, диригент, педагог, фольклорист, музичний діяч.
- близько 1000 музичних творів: 11 опер (серед них «Тарас Бульба», «Наталка Полтавка», «Енеїда», 3 дитячі опери: «Коза Дереза», «Пан Коцький», «Зима і весна»); 3 кантати на вірші Т. Г. Шевченка («Б'ють пороги», «Радуйся, ниво неполитая» та «На вічну пам'ять Котляревському»); цикл «Музика до «Кобзаря», куди увійшло 84 хорові та вокальні твори на слова Т. Г. Шевченка; твори для фортепіано; романси; вокальні ансамблі; камерні твори; музикознавчі праці.
- Ліст Фéренц (1811–1886)** – угорський композитор-романтик, піаніст-віртуоз, диригент, педагог, критик, музичний діяч.
- Більш як 1200 творів. Найбільш відомі: 19 «Угорських рапсодій», соната сі мінор, ноктюрн «Мрії кохання», цикл «Роки мандрів», парафрази на теми з опер «Дон Жуан» В. А. Моцарта та «Ріголетто» Дж. Верді, «Мефісто-вальс», симфонія «Фауст», 13 симфонічних поем («Мазепа», «Прелюди»).

Людкєвич Станіслав Пилипович (1879–1979) – український композитор, фольклорист, педагог, музикознавець. Підняв західноукраїнську музику на класичний рівень.

■ Опера «Довбуш», кантата-симфонія «Кавказ», кантати «Заповіт» і «Наймит», твори для оркестру (симфонічні поеми «Каменярі», «Меланхолійний вальс», «Рондо юнаків» тощо), хору, фортепіано, солоспіви, обробки народних пісень.

Люлі Жан Батіст (1632–1687) – французький композитор італійського походження, скрипаль, диригент, балетмейстер, педагог. Створив новий жанр опери – ліричну трагедію, збагатив склад оркестру, сприяв розвитку балету.

■ 15 ліричних трагедій, близько 30 балетів, 11 комедій-балетів, опера-балет «Психея».

Лядов Анатолій Костянтинович (1855–1914) – російський композитор, диригент, педагог.

■ Оркестрові твори: «Баба-Яга», «Кікімора», «Чарівне озеро», «8 народних пісень для оркестру»; твори для ф-но: «Бірюльки», «Музична табакерка» та ін.

Лятошінський Борис Миколайович (1894–1968) – український композитор, диригент; один із засновників модерністського напрямку в українській музиці.

■ 2 опери («Золотий обруч», «Щорс»), 5 симфоній, 4 симфонічні поеми (серед них «Гражина»), 5 оркестрових сюїт, «Український квінтет», цикл для фортепіано «Відображення», прелюдії, хори на слова Т. Шевченка, О. Пушкіна, М. Рильського, кіномузиканта.

М

Майборода Георгій Іларіонович (1913–1992) – український композитор, педагог.

■ Опер («Тарас Шевченко», «Ярослав Мудрий»), 4 симфонії, симфонічні поеми («Лілея», «Каменярі»), концерти, вокальні твори.

Майборода Платон Іларіонович (1918–1989) – український композитор, автор пісень.

■ Пісні «Київський вальс», «Пісня про вчительку», «Пісня про рушник» та багато інших.

Мендельсон-Бартольд Фелікс (1809–1847) – німецький композитор-романтик, диригент, піаніст, педагог, музичний діяч (врятував від забуття творчість Й. С. Баха).

■ Музика до комедії В. Шекспіра «Сон літньої ночі», 2 концерти для ф-но з оркестром, п'єси для ф-но; серед них «Пісні без слів» (8 зошитів, 46 п'єс).

Мишуга Олександр Пилипович (1853–1922) – український оперний співак (лірико-драматичний тенор) та вокальний педагог.

Міллер Глен (1904–1944) – американський тромбоніст, аранжувальник, керівник джазового оркестру «Оркестр Глена Міллера».

Мицкєвич Адам (1765–1812) – польський поет, до творів якого зверталися композитори.

Монтеверді Клаудіо (1567–1643) – італійський композитор, один із основоположників жанру опера, віртуоз, співак, диригент.

■ 8 опер (збереглося три, серед них «Орфей»), балет, меси, мадригали.

Моцарт Вольфганг Амадей (1756–1791) – геніальний австрійський композитор, клавесиніст, органіст, диригент; представник віденської класичної школи, один із найвидатніших композиторів світу. Написав 626 творів. Серед них:

■ 17 опер (серед них «Весілля Фігаро», «Дон Жуан», «Чарівна флейта», «Викрадення із сералю», «Так роблять усі»);

- вокально-хорові твори: «Реквієм», 18 мес;
- симфонічні твори: близько 50 симфоній;
- дивертисменти, серенади (серед них «Маленька нічна серенада»);
- близько 30 концертів для ф-но з оркестром, 19 сонат для ф-но, 4 фантазії та ін.

Мусоргський Модест Петрович (1839–1881) – російський композитор, учасник гуртка «Могучая кучка».

■ 5 опер (серед них «Борис Годунов», «Хованщина», «Сорочинський ярмарок»), музична картина «Іванова ніч на Лисій горі»;

- цикл для ф-но «Картинки з виставки», музичний памфлет «Раїок»;
- 3 вокальні цикли («Детская», «Песни и пляски смерти», «Без солнца»), пісні «Семинарист», «Свєтик Савишна», «Колыбельная Ерємушки».

Н

Нижанківський Остап Йосипович (1862–1919) – український композитор, диригент, музичний діяч.

■ духовні та світські хори (хорова поема «Гуляли»), солоспіви, вокальні ансамблі, обробки народних пісень («В'язанки»), твори для ф-но (фантазія «Вітрогон» та мініатюри).

О

Огіньський Міхал Клеофас (1765–1833) – польський композитор, державний діяч; автор полонезу «Прощання з Батьківщиною».

Олесь Олександр (Олександр Іванович Кандіба, 1878–1944) – український письменник, поет, драматург, до творчості якого зверталися українські композитори.

Онеггер Артюр (1892–1955) – французький композитор, педагог, учасник творчого товариства «Шістка».

■ Близько 200 творів різних жанрів, серед них 5 симфоній, ораторія «Жанна д'Арк на вогнищі», симфонічний фрагмент «Пасифік 231» та ін.

Орф Карл (1895–1982) – німецький композитор, педагог; автор системи музичного виховання «Орф-Шульверк», яка заснована на ранньому залученні дітей до музикування через поєднання руху, співу, гри на найпростіших інструментах, творчої гри, а також імпровізації. Серед найбільш відомих творів – сценічна кантата «Carmina Burana».

Оффенбах Жак (справжнє ім'я Ебершт Якоб, 1819–1880) – французький композитор; засновник французької класичної оперети.

■ 102 музично-сценічні твори, серед яких оперети «Казки Гофмана», «Орфей у пеклі», «Прекрасна Єлена», «Синя борода».

П

Паганіні Нікколо (1782–1840) – італійський скрипаль-віртуоз, композитор, гітарист.

■ 24 каприси для скрипки соло, концерти для скрипки з оркестром, п'єси для гітари.

Палестріна Джованні (П'єрлуїджі Джованні з Палестрини, 1525–1594) – італійський композитор, органіст, співак, керівник хору; майстер багатоголосної хорової музики.

■ 94 меси, 202 мотети, офеторії, гімни, світські мадригали.

Перголезі (Перголезе) Джованні Баттіста (1710–1736) – італійський композитор, скрипаль; засновник італійської комічної опери-буфа (buffa).

■ 10 опер (найбільш відома «Служниця-пані»), ораторії, меси, кантати, мотети, духовні твори (серед них «Stabat Mater»); 30 тріо-сонат, п'єси для чембало.

Перселл Генрі (1659–1695) – англійський композитор, органіст; засновник англійської національної опери.

■ Близько 50 музично-сценічних творів, серед яких опера «Дідона та Еней».

Прокóf'єв Сергій Сергійович (1891–1953) – російський композитор (родом з України), піаніст, диригент.

■ Опер: «Любов до трьох апельсинів», «Війна і мир», «Заручини в монастирі» («Дуенья»); балети «Ромео і Джульєтта», «Сказання про кам'яну квітку», «Попелюшка»; 7 симфоній, кантата «Олександр Невський», твори для ф-но; симфонічна казка «Петрик та Вовк».

Пушкін Олександр Сергійович (1799–1837) – засновник російської класичної літератури, поет, прозаїк, драматург.

■ «Євгеній Онегін», «Пікова дама», «Повісті Белкіна», «Маленькі трагедії» (серед них «Борис Годунов», «Кам'яний гість», «Мозарт і Сальєрі»); поема «Руслан і Людмила», «Казка про царя Салтана», «Золотий півник»; численні вірші.

Р

Равель Моріс (1875–1937) – французький композитор і диригент.

■ Опера-балет «Дитя і чари», балет «Дафніс і Хлоя»; для фортепіано: «Гра води», «Віддзеркалювання», «Павана на смерть інфанти»; для оркестру: «Болеро», «Іспанська рапсодія», оркестровка фортепіанного циклу «Картинки з виставки» М. Мусоргського.

Рамо Жан-Філіпп (1683–1764) – французький оперний композитор періоду бароко, нині більш відомий як автор п'єс для клавесина, музичний теоретик.

■ 35 музичних творів для сцени, кантати, мотети, твори для клавесина («Тамбурін», «Курка» та ін.).

Рахманінов Сергій Васильович (1873–1943) – російський композитор, піаніст-віртуоз, диригент.

■ Опер «Алеко», «Франческа да Ріміні», «Скупий лицар»; 3 симфонії, поема «Дзвони», Симфонічні танці, «Рапсодія на тему Паганіні»; романи (серед них «Не пої, красавица, при мне», «Весенние воды», «Сирень», «Здесь хорошо»).

Ревуцький Левко Миколайович (1889–1977) – український композитор, педагог; один із фундаторів новітньої української музики.

■ Кантата-поема «Хустина», 2 симфонії, камерні та оркестрові твори, хорові твори, обробки народних пісень (вокальний цикл «Сонечко»).

Рібніков Олексій Львович (1945) – російський сучасний композитор.

■ 2 рок-опери: «Зірка і Смерть Хоакіна Мур'єти», «Юнона і Авось»; «Літургія оглашених»; музика до 69 кінофільмів (серед них «Пригоди Буратіно», «Про Червону Шапочку», «Вам і не снилось», «Той самий Мюнхгаузен»), до 27 теле- і короткометражних фільмів, до 20 мультфільмів (серед них «Вовк та семеро козенят»); симфонічна, камерна і хорова музика.

Рі́мський-Ко́рсаков Микола Андрі́йович (1844–1908) – класик російської музики, композитор, педагог; учасник гуртка «Могу́чая кучка». Завершив та оркестрував незакінчені твори О. Даргомижського, М. Мусоргського, О. Бородіна. Володів «кольоровим» слухом.

■ Опер: «Снігуронька», «Золотий півник», «Казка про царя Салтана», «Садко», «Царева наречена», «Моцарт і Сальєрі».

Симфонічна сюїта «Шехеразада», 3 симфонії, концерти, біля 80 романсів.

Підручники: «Практичний підручник гармонії», «Основи оркестровки»; книга «Літопис мого музичного життя».

Россі́ні Джоаккі́но (1792–1868) – італійський композитор, диригент, піаніст, скрипаль; реформатор оперного жанру.

■ Майже майже 40 опер (серед них: «Севільський цирульник», «Отелло», «Попелюшка», «Сорока-кравець», «Семіраміда» «Вільгельм Телль» та ін.);

«Маленька урочиста меса», «Stabat Mater»; 2 симфонії.

Рубі́нштє́йн Анто́н Григо́рович (1829–1894) – російський композитор, піаніст-віртуоз, диригент, педагог, музичний діяч. У 1862 р. відкрив першу в Росії консерваторію (у Петербурзі).

■ 16 опер (серед них «Демон»), балет, 6 симфоній, оркестрові та камерні твори, п'єси для ф-но, романси.

С

Сальє́рі Анто́ніо (1750–1825) – австрійський композитор і педагог італійського походження. Займав пост придворного капельмейстера у Відні. З іменем Сальєрі завдяки творчій фантазії О. Пушкіна пов'язують неправдливую, але популярну легенду про отруєння Моцарта (втілена в опері М. Римського-Корсакова «Моцарт і Сальєрі»). Серед 60-ти учнів Сальєрі Л. Бетховен, Ф. Шуберт, Ф. Ліст, К. Черні та ін.

Сви́рідов Гео́ргій Васи́льович (1915–1999) – російський композитор.

■ Основний жанр творчості – ораторії («Декабристи», «Патетична ораторія»), кантати («Курські пісні», «Дерев'яна Русь»); поема «Пам'яті Сергія Єсеніна», «Маленький триптих»; музика до повісті О. Пушкіна «Заметіль» («Вальс», «Романс», «Воєнний марш...»), музика до кінофільму «Час, уперед!», 6 романсів на вірші О. Пушкіна (серед них «Роняет лес...», «Зимняя дорога», «Подъезджая под Ижоры»).

Сен-Са́нс Ша́рль Ка́міль (1835–1921) – французький композитор, піаніст, органіст, диригент. Писав музику в багатьох жанрах.

■ Сюїта «Карнавал тварин», Рондо-капричіозо для скрипки з оркестром, опера «Самсон і Даліла».

Сильве́стров Валенти́н Васи́льович (нар. 1937) – український композитор, один із першовідкривачів музичного авангарду в Україні; у своїй творчості сповідує ідеї постмодернізму. У доробку – твори майже всіх музичних жанрів.

■ 9 симфоній, «Ехегі monumentum» на вірші О. Пушкіна для баритона і симфонічного оркестру, «Метамузіка» і «Постлюдія» для ф-но і симфонічного оркестру;

• хорові композиції – «Реквієм для Лариси», кантата на вірші Т. Шевченка, «Лісова музика», «Диптих» («Отче наш» і «Заповіт» на сл. Т. Шевченка);

• для фортепіано – «Дитяча музика», «Музика в старовинному стилі», «Кіч-музика»;

• вокальні цикли «Тихі пісні», «Ступені», «Прості пісні»; кіно-музика.

Січи́нський Дени́с Володи́мирович (1865–1909) – західноукраїнський композитор, хоровий диригент, організатор музичного життя, педагог.

■ Кантати («Лічу в неволі», «Дніпро реве»), хори («Не пора», «Минули літа молодії», «Чом, чом, земле моя»), романси («Не співайте мені сеї пісні», «Бабині літа»), обробки народних пісень, опера «Роксоляна», фортепіанні п'єси, духовні твори.

Скарла́тті Домені́ко (1685–1757) – італійський композитор.

■ Основний жанр – клавирна музика (сонати, фуги); 10 опер, ораторії, меси.

Скворода́ Григо́рій Сави́ч (1729–1794) – український філософ, поет, музикант, педагог.

■ Пісні зі збірки «Сад божественних пісень» («Всякому городу нрав і права», «Ой ти, птичко жовтобока», «Стоїть явір над водою» та ін.), канти, музика до вертепних вистав, духовні композиції.

Ско́рик Миросла́в Миха́йлович (1938–2020) – український композитор і музикознавець, сучасний вітчизняний класик, один із найвідоміших українських музикантів у світі. У його музиці поєдналися академічний стиль і фольклор, різноманітні стильові новації ХХ ст. та сучасна поп-музика, джаз. Доробок композитора жанрово багатоплановий.

■ Опера «Мойсей», балети («Каменярі» і «Повернення Батерфляй»), кантати, партити, симфонічні твори («Карпатський концерт»), численні концерти для різних інструментів (скрипка, фортепіано, віолончель), цикл «З Дитячого альбому» для ф-но,

духовні композиції, музика до кінофільмів (серед них – «Тіні забутих предків»; на її основі створено «Гуцульський триптих»), естрадні пісні.

Скрябін Олександр Миколайович (1872–1915) – російський композитор, піаніст.

■ 3 симфонії, «Божественна поема», «Мрії», «Поема екстазу», «Прометей» («Поема вогню»); твори для ф-но: 10 сонат, 19 поем, 90 прелюдій, 26 етюдів, 21 мазурка, вальси.

Смєтана Бєдржих (1824–1884) – чеський композитор, засновник чеської класичної музики, творець національної опери.

■ 8 опер (серед них «Продана наречена», «Лїбуше»), цикл симфонічних поем «Моя Батьківщина», вокальні та інструментальні твори.

Софóкл (496/5 рік до н. е. – 406 рік до н. е.) – давньогрецький драматург, трагік.

Станкóвич Євген Федорович (нар. 1942) – український композитор, один з найвідоміших українських музикантів у світі. Працює в усіх галузях музичного мистецтва.

■ Фольк-опера «Коли цвіте папороть», 6 симфоній для великого симфонічного оркестру, 10 камерних симфоній, 6 балетів («Ольга», «Прометей», «Майська ніч», «Ніч перед Різдвом», «Вікінги», «Володар Борисфену»), симфонічна поема «Dictum» для камерного оркестру, оркестрово-хорові великоформатні полотна на національну історичну тематику («Слово о полку Ігоревім», Каддиш-Реквієм «Бабин Яр», «Чорна елегія», «Панахида за померлими з голоду»), музика до драматичних вистав та кінофільмів.

Старіцький Михайло Петрович (1840–1904) – український письменник і театральний діяч, один із корифеїв українського театру, соратник М. В. Лисенка в розбудові національного мистецтва.

■ Комедія «За двома зайцями», драма «Ой не ходи, Грицю»; лірична поезія («Ніч яка, Господи, місячна, зоряна»).

Степовій (Якименко) Яків Степанович (1883–1921) – український композитор.

■ Вокальні цикли «Барвінки», «Пісні настрою», «Три вірші Рильського», п'єси для ф-но («Прелюд пам'яті Т. Шевченка»), збірки для дитячого музикування «Проліски», «Малий Кобзар» та ін.

Стецєнко Кирило Григорович (1882–1922) – український композитор, хоровий диригент і громадський діяч. У творчості віддавав перевагу хоровим, вокально-інструментальним, оперним жанрам, музиці до театральних вистав і обробкам народних пісень.

■ Кантати «Шевченкові», «Єднаймося», «У неділеньку святую»; хори «Сон», «Заповіт», «То була тихая ніч»; близько 50 солоспівів

(«Плавай, плавай, лебедонько», «О, не дивуйсь», «Стояла я і слухала весну», «Вечірняя пісня»; опери («Іфігенія в Тавриді», «Лисичка, Котик і Півник»); музика до п'єс («Сватання на Гончарівці», «Гайдамаки»); збірник обробок «Колядки і щедрівки»; шкільні співаники; духовна музика.

Стравінський Ігор Федорович (1882–1971) – російський композитор українського походження. Належить до провідних новаторів 20 століття. Працював у різних модернових стилях: неофольклоризм, неокласицизм, конструктивізм, авангардна музика.

■ Опері: «Соловей», «Мавра»; ораторія «Едіп-цар»; 12 балетів (серед них «Жар-птиця», «Петрушка», «Весна священа», «Поцілунк феї», «Орфей»); оркестрові твори, концерти, камерні твори.

Страдіварі Антоніо (близько 1644–1737) – знаменитий майстер струнних смичкових інструментів (м. Кремона, Італія). У наш час на них грають найвидатніші музиканти світу.

У

Українка Лєся (Косач-Квітка Лариса Петрівна, 1871–1913) – українська письменниця і поетеса. Її твори стали основою для багатьох музичних творів різних жанрів.

■ Драматичні твори «Лісова пісня», «Кам'яний гість», ліричні вірші, поеми.

Ф

Фіцджеральд Елла (1917–1996) – американська джазова співачка, «перша леді джазу».

Франкó Іван Якович (1856–1916) – український письменник, перекладач. Багато його віршів стали основою музичних творів.

■ Повість «Захар Беркут», вірші (серед них «Вічний революціонер», «Каменярі», «Ой ти, дівчино, з горіха зерня»).

Х

Хачатурян Арám Іллїч (1903–1978) – радянський композитор вірменського походження, диригент, педагог.

■ Балети: «Гаяне», «Спартак»; 3 симфонії, сюїта до драми М. Лермонтова «Маскарад»; концерт для скрипки з оркестром.

Хіндеміт Пауль – див. Гіндеміт Пауль.

Ч

Чайкóвський Петро Іллїч (1840–1893) – російський композитор другої половини ХІХ ст. Класик світової музики.

- 10 опер (серед них «Євгеній Онєгін», «Пікова дама», «Іоланта»);
- 3 балети: «Лебедине озеро», «Спляча красуня», «Лускунчик»;
- симфонічні твори: 6 симфоній і програмна симфонія «Манфред», увертюри-фантазії «Ромео і Джульєтта», «Гамлет», фантазії «Буря» і «Франческа да Ріміні»;
- 3 концерти для ф-но з оркестром, скрипковий концерт, варіації на тему рококо для віолончелі з оркестром;
- твори для ф-но: цикли «Пори року», «Дитячий альбом»;
- більше 100 романсів.

Чубінський Павло Платонович (1839–1884) – журналіст, етнограф, історик; автор тексту Державного Гімну України «Ще не вмерла України...».

Ш

Шамó Ігор Наумович (1925–1982) – український композитор, автор симфоній, концертів, фортепіанних творів, опери, музики до кінофільмів та понад 300 пісень.

- 3 симфонії, камерні, ф-ні твори, романси, дует «Києве мій»; пісня «Святковий вальс».

Шевчénко Тарас Григорович (1814–1861) – український поет, прозаїк, художник, класик українсько літератури. До творчості Кобзаря зверталися М. Лисенко, К. Стеценко, С. Людкевич, Л. Ревуцький, В. Сильвестров, Є. Станкович та багато інших. Поезія Шевченка втілилася в музичних творах різних жанрів: пісні, романси, хори, кантати, інструментальні п'єси, симфонічні поеми, опери, ораторії, балети.

Шекспір Вільям (1564–1616) – видатний англійський драматург і поет, один із найвидатніших драматургів світу. До творчості В. Шекспіра зверталися Ф. Мендельсон, Дж. Верді, П. Чайковський, С. Прокоф'єв, Д. Шостакович та багато інших.

- 12 трагедій (серед них «Ромео і Джульєтта», «Гамлет», «Отелло», «Король Лір», «Макбет», «Коріолан»);
- 16 комедій (серед них «Приборкання норовливої», «Сон літньої ночі», «Дванадцята ніч», «Багато галасу даремно»);
- драми: «Зимова казка», «Буря»; 6 історичних хронік.
- 154 сонети.

Шиманóвський Кáроль (1882–1937) – польський композитор, який народився на Черкащині; творець сучасної польської композиторської школи.

- Опери, балети, 4 симфонії, ораторія «Stabat Mater», камерні та вокальні твори.

Шнітке Альфрéd (1934–1998) – сучасний російський композитор, представник музичного авангарду.

- Балети, кантати, «Реквієм», симфонічні, камерні, хорові, ф-ні твори; музика до театральних вистав, теле- і кінофільмів.

Шёнберг Арно́льд (1874–1951) – австрійський композитор, теоретик і педагог; представник експресіонізму в музиці, глава нової віденської школи. Основоположник атональної музики. Розробив принципи та теоретичні засади додекафонної (12-тонової) музики.

- Кантата «Уцілілий із Варшави», вокальний цикл «Місячний П'єро».

Шопéн Фридерик (1810–1849) – засновник польської класичної музики, один із найяскравіших представників світової класичної музики. Основна галузь творчості – твори для ф-но.

- 2 концерти для ф-но з оркестром, 3 сонати, 4 балади, 4 скерцо, 4 експромти, 16 полонезів, 17 вальсів, 21 ноктюрн, 26 прелюдій, 27 етюдів, 60 мазурок.

Усього близько 200 творів.

Шостако́вич Дмитро Дмитрович (1906–1975) – російський радянський композитор, піаніст, педагог, один із найяскравіших представників світового музичного мистецтва.

- 15 симфоній; 15 кuartетів;
- опери «Ніс», «Катерина Ізмайлова» («Леді Макбет Мценського повіту»);
- балети «Золотий вік», «Болт», «Світлий струмок»;
- оперета «Москва – Черемушки»;
- музика до кінофільмів.

Штра́ус Йогáнн (син, 1825–1899) – австрійський композитор, диригент, скрипаль, якого називали «королем вальсу».

- 15 оперет (серед них «Летюча миша», «Циганський барон»); 460 танцювальних творів – вальси (серед них «На прекрасному голубому Дунаї», «Казки віденського лісу», «Життя артиста», «Віденська кров»), польки («Трік-Трак», «Полька-піцикато»), галопи («Вічний рух» або «Perpetum mobile»).

Штра́ус Ріхард (1864–1949) – німецький композитор і диригент.

- 15 опер (серед них «Кавалер троянди», «Соломея», «Електра», «Ариадна на Накосі»);
- 10 симфонічних поем («Дон Жуан», «Тіль Уленшпигель», «Так говорив Заратустра», «Дон Кіхот»);
- 6 концертів, близько 150 пісень і романсів, ряд камерних п'єс, хори.

Шуберт Франц (1797–1828) – австрійський композитор, один із засновників романтизму в музиці. Основний жанр творчості – пісня.

■ 600 пісень: «Форель», «Лісовий цар», «Серенада», «Ave Maria» та ін.;

• вокальні цикли: «Прекрасна мельниківна», «Зимова путь», «Лебедина пісня»;

• 9 симфоній (№8 – «Незакінчена»);

• ф-ні твори: сонати, 6 музичних моментів, 8 експромтів тощо.

Шуман Роберт (1810–1856) – німецький композитор-романтик, критик, диригент, педагог.

■ 4 симфонії;

• фортепіанні цикли «Карнавал», «Метелики», «Дитячі сцени», «Альбом для юнацтва»;

• вокальні цикли «Любов та життя жінки», «Любов поета», «Мирти», «Коло пісень».

Словник іншомовних слів та музичних термінів

А

A (a) – нота ля

Abbreviatura (аббревіатура) – скорочення

A cappella (а капела) – спів хору без супроводу

Accelerando (ачелерандо) – прискорюючи

Accento (аченто) – акцент

Akt (акт) – акт, дія

Adagio (адажіо) – спокійно, повільно

Ad libitum (ад лібітум) – на свій розсуд

A-dur (а-дур) – Ля мажор

Affetto (афето) – почуття; **con affetto** – з почуттям, виразно

Ais (aic) – ля-дієз

ais-moll (aic-моль) – ля-дієз мінор

Alea (алеа), **Aleatorik** (алеаторік) – алеаторика

Alemanda (алеманда) – алеманда

All, alla (аль, аля) – на зразок...

Alla marcia (аля марчья) – у стилі маршу

Allegretto (алегрето) – більш повільно, ніж Allegro, але швидше, ніж Andante

Allegro (алегро) – весело, швидко

All segno (аль сеньо) – до знака

A mezza voce (а меца воче) – напівголосно

a-moll (а-моль) – ля мінор

Amoroso, con amore (аморозо, кон аморе) – з любов'ю, ніжно

Andante (анданте) – помірно повільно

Andante cantabile (анданте кантабіле) – повільно і наспівно

Andantino (андантіно) – швидше, ніж Andante

Animato, con anima (анімато, кон аніма) – натхненно, з душею

A poco a poco (а поко а поко) – поступово, потрохи

Appassionato (апасьонато) – пристрасно

Arco, col arco (арко, коль арко) – смичок, смичком

Aria (арія) – арія, пісня

Arpa (арпа) – арфа

As (ас) – ля-бемоль

As-dur (ас-дур) – Ля-бемоль мажор

as-moll (ас-моль) – ля-бемоль мінор

Assai (асай) – дуже, вельми

A tempo (а темпо) – в темпі

A una corda (а уна корда) – на одній струні; взяти ліву педаль на фортепіано

B

B (бе) – сі-бемоль
Balletto, ballo (балето, бало) – балет
Band (банд) – 1) том; 2) музичний гурт, оркестр, колектив
Barbaro (барбаро) – дикий, варварський
Barocco (бароко) – 1) химерний, дивний; 2) бароко
Basso-ostinato (басо-остинато) – тема в басу, яка повторюється багато разів
B-dur (бе-дур) – Сі-бемоль мажор
Bel canto (бель канто) – прекрасний спів (термін італійської вокальної школи)
b-moll (бе-моль) – сі-бемоль мінор
Brevis (бревіс) – у старовинній мензуральній системі нотації: назва ноти, яка дорівнює сучасній тривалості двох цілих нот
Brillante (брілянте) – блискуче
Brio, con brio (бріо, кон бріо) – вогонь; з запалом
Burlesco (бурлеско) – смішно, жартівливо

C

C (це) – до
Cadenza (каденца) – каденція, каданс
Camera (камера) – кімната
Campanella (кампанеля) – дзвоник
Cancan (канкан) – канкан
Canon (канон) – канон
Cantabile (кантабіле) – співуче, наспівно
Cantilena (кантилена) – кантилена; наспівна мелодія
Canto (канто) – спів; наспів
Cappella (капела) – капела
Capo, da capo (капо, да capo) – початок, спочатку
Capriccio (капричіо) – примха
Capriccioso (капричіозо) – примхливо
Cassa (каса) – великий барабан
C-dur (це-дур) – До мажор
Ces (цес) – до-бемоль
Ces-dur (цес-дур) – До-бемоль мажор
Cis (ціс) – до-дієз
Cis-dur (ціс-дур) – До-дієз мажор
Cisis (цісіс) – до-дубль-дієз
cis-moll (ціс-моль) – до-дієз мінор
c-moll (це-моль) – до мінор
Coda (кода) – кода
Coll arco (коль арко) – смичком

Commodo (комодо) – зручно
Con anima (кон аніма) – з душею, одухотворено
Con brio (кон бріо) – жваво, збуджено, з вогнем
Con espressione (кон еспресьоне) – з експресією
Con moto (кон мото) – рухливо
Con sordino (кон сордіно) – з сурдиною
Concerto (кончерто) – концерт
Coro (коро) – хор
Crescendo (крецендо) – поступове збільшення сили звука

D

D (де) – ре
Da capo al fine (да capo аль фіне) – з початку до кінця
Dal segno al Fine (даль сеньо аль фіне) – від знака до кінця
Dance (дансе), **danza** (данца) – танець
D-dur (де-дур) – Ре мажор
Des (дес) – ре-бемоль
Des-dur (дес-дур) – Ре-бемоль мажор
Deses (десес) – ре-дубль-бемоль
«Dies irae» (дієс іре) – «День гніву» – секвенція однієї з частин реквієму
Diminuendo (дімінуендо) – поступове зменшення сили звука
Dis (діс) – ре-дієз
dis-moll (діс-моль) – ре-дієз мінор
Disis (дісіс) – ре-дубль-дієз
Divisi (дівізі) – розділення однорідних інструментів або хорових голосів на групи
d-moll (де-моль) – ре мінор
Dolce (дольче) – ніжно, ласкаво
Dolore, doloroso (дольоро, дольорозо) – сумно, зажурено
Dur (дур) – мажор
Dramma (драма) – драма
Dramma in musica, dramma per la musica – опера
dramma giocoso (буквально – весела драма) – комедія
dramma giocoso per musica – комічна опера

E

E (е) – мі
E-dur (е-дур) – Мі мажор
Elegico (елегіко) – елегійно
e-moll (е-моль) – мі мінор
Energico (енерджіко) – енергійно, рішуче
Eroico (ероіко) – героїчно
Es (ес) – мі-бемоль

Es-dur (ес-дур) – Мі-бемоль мажор
Eses (есес) – мі-дубль-бемоль
es-moll (ес-моль) – мі-бемоль мінор
Espressivo (еспресиво) – виразно, експресивно
Exercice (екзерсис) – вправа

F

F (ef) – фа
Fagotto (фагото) – фагот
F-dur (ef-дур) – Фа мажор
Fes (фес) – фа-бемоль
Fest (фест) – свято
Fiati (фьяті) – загальна назва дерев'яних духових інструментів
Finale (фінале) – фінал
Fine (фіне) – кінець
Fis (фіс) – фа-дієз
Fis-dur (фіс-дур) – Фа-дієз мажор
Fisis (фісис) – фа-дубль-дієз
fis-moll (фіс-моль) – фа-дієз мінор
Flauto (флауто) – флейта
Forte (форте) – сильно, голосно
Fortissimo (фортисимо) – дуже сильно, дуже голосно
Forte fortissimo (форте фортисимо) – надзвичайно голосно, надзвичайно сильно
Forza, con forza (форца, кон форца) – сила, з силою
Fuoco, con fuoco (фуоко, кон фуоко) – вогонь, полум'яно

G

G (ге) – соль
Galante (галянте) – галантно, вишукано
Gavotta/e (гавота/е) – гавот
G-dur (ге-дур) – Соль мажор
Genre (жанр) – жанр
Ges (гес) – соль-бемоль
Ges-dur (гес-дур) – Соль-бемоль мажор
Giga (жига) – жига
Giocoso (джіокозо) – грайливо
Gis (гіс) – соль-дієз
gis-moll (гіс-моль) – соль-дієз мінор
Gisis (гісис) – соль-дубль-дієз
Glissando (глісандо) – глісандо
g-moll (ге-моль) – соль мінор
Grandioso (грандіозо) – грандіозно, велично

Grave (граве) – поважно, суворо, повільно
Grazioso (граціозо) – граціозно

H

H (га) – сі
H-dur (га-дур) – Сі мажор
Heroisch (героїш) – героїчно
Heses (гесес) – сі-дубль-бемоль
His (гіс) – сі-дієз
Hisis (гісис) – сі-дубль-дієз
h-moll (га-моль) – сі мінор
Hoboe (хобое) – гобой
Horn (хорн) – валторна
Humoresque (юмореск) – гумореска

I

Impression (імпресіон) – враження
Inventione (інвенціоне) – інтенція, вигадка

J

Jodeln (йодельн) – особливий прийом співу альпійських горців (тірольський спів)

K

Kadenz (каденц) – каденція
Kakofonia (какофонія) – неблагозвуччя
Kammerkonzert (камерконцерт) – камерний концерт
Kammermusik (камермузік) – камерна музика
Kanon (канон) – канон
Kantor (кантор) – учитель у церковному хорі (нім.); керівник хору
Kapelle (капеле) – капела
Kapellmeister (капельмайстер) – 1) диригент оркестру;
2) диригент хору
Klavier (клавір) – загальна назва струнно-клавішних інструментів (клавесин, клавікорд, фортепіано...)
Klein (кляйн) – малий
Komisch (коміш) – комічна
Konzert (концерт) – концерт
Kunst (кунст) – мистецтво

L

La (ля) – ля
Lamento (ляменто) – плач, ридання

Largetto (ляргето) – швидше, ніж **Largo**, але повільніше за **Andante**
Largo (лярго) – широко, протяжно, дуже повільно
Legato (легато) – зв’язно, злито
Lento (ленто) – повільно
Libretto (лібрето) – лібрето
Lied (лід) – пісня, романс
Lirico (ліріко) – лірично

M

Madrigal (мадригал) – мадригал, пісня на рідній мові
Maestoso (маестозо) – урочисто, велично
Maestro (маестро) – маестро, майстер, композитор, учитель
Maggiore (маджоре: від «великий») – мажор, мажорний лад
Mano (мано) – рука
Manual (мануал) – мануал, клавіатура для рук в органа
Marcato, marcando (маркато, маркандо) – підкреслюючи, виділяючи
Marciale (марчьяле) – ніби марш
Meditation (медітаціон) – роздум, медитація
Meno (мено) – менше
Meno mosso (мено мосо) – повільніше
Mezzo (мецо) – наполовину
Mezzo forte (мецо форте) – напівголосно
Mezzo piano (мецо п'яно) – напівтихо
Mezzo voce (мецо воче) – півголосом
Minore (міноре: від «менший») – мінор, мінорний лад
Misterioso (містерйозо) – таємничо
Moderato (модерато) – помірно
Modern (модерн) – найновіший, сучасний
Moll (моль) – м'який, ніжний; у музиці – мінор
Molto (мольто) – дуже, багато
Monodia (монодія: monos – один; odos – співак) – одноголосний спів
Morendo (морендо) – завмираючи
Mosso (мосо) – жваво, рухливо
Moto (мото) – рух; прискорення темпу
Musika (музика) – музика

N

Non legato (нон легато) – не легато
Non troppo (нон тропо) – не занадто

O

Oboe (обое) – гобой
Ode (оде) – ода, пісня

Opera (опера) – опера
Opera buffa (опера буфа) – комічна опера
Opera seria (опера серія) – серйозна опера
Opus (опус) – твір, праця
Orchester (оркестер) – оркестр
Organo (органо) – орган
Ostinato (остінато) – уперто, невідступно

P

Parlando (парляндо) – говірком
Parte (парте) – голос, партія
Partitura (партитура) – партитура
Pastorale (пасторале) – пастораль
Patetico (патетіко) – патетично
Pianissimo (піанісімо) – дуже тихо
Piano (піано) – тихо
Piano marcato (піано маркато) – тихо, але чітко
Piano pianissimo (піано піанісімо) – надзвичайно тихо
Piccolo (піколо) – малий
Piu (піу) – більше
Piu vivo (піу віво) – більш жваво
Pizzicato (піцікато) – (грати) щипком на струнних інструментах
Play (плей) – 1) гра; 2) п'еса, вистава
Poco (поко) – трохи, небагато
Poco a poco (поко а поко) – помалу, поступово
Pop music (поп мюзік) – поп-музика
Portamento (портаменто) – портаменто
Preludio (прелюдіо) – прелюд, прелюдія
Prestissimo (престісімо) – надзвичайно швидко
Presto (престо) – швидко
Punkt (пункт) – крапка

Q

Quartetto (куартето) – кватрет
Quasi (куазі, квазі) – начебто, майже, подібно, на зразок
Questo (куесто) – цей, ця

R

Ragtime (регтайм: від ragged – рваний; ragged time – синкопований ритм) – регтайм
Rallentando (раллентандо) – затримуючи, уповільнюючи
Recitativo (речітатіво) – речітатив
Renaissance (ренесанс) – Відродження
Requiem (реквієм: від requies – спокій) – реквієм (заупокійна меса)

Risoluto (різольото) – рішуче
Ritardando (рітардандо) – уповільнюючи
Ritenuto (рітенуто) – поступово затримуючи
Rock'n'roll (рокенрол: від rock and roll – гойдайся і крутись) – рок-н-рол
Rubato (рубато) – вільно, без точного витримування тривалості нот

S

Scherzando (скерцандо) – грайливо, жваво
Scherzo (скерцо) – жарт
Segno (сеньо) – знак
Semplice (семпліче) – просто
Sempre (семпре) – постійно, весь час
Sforzando (сфорцандо) – раптовий акцент на будь-яку ноту чи акорд
Seite (заіте) – сторінка
Sinfonia (синфонія) – симфонія
Smorzando (сморцандо) – завмираючи, слабнучи
Solo (сольо) – соло, один
Sonate (сонате) – соната
Sonoro (соноро) – звучно, голосно, дзвінко
Sordino (сордіно) – сурдина
Sostenuto (состенуто) – стримано, зосереджено
Sotto voce (сото воче) – напівголосно
Spiccato (спікато) – уривчасто, чітко
Spielman (шпільман) – шпільман, мандрівний співак і музикант у Середньовіччі
Spirituals (спірітуалс) – спірічуелс, духовні пісні афроамериканців
Staccato (стакато) – уривчасто
Stretta (стрета) – стрета
Subito (субіто) – раптово, одразу
Suite (сюїт: ряд, послідовність) – сюїта
Symphonie (симфоніе) – симфонія

T

Tam-Tam (там-там) – там-там, тамтам (ударний інструмент)
Tempo (темпо) – темп
Tempo primo (темпо прімо) – початковий темп
Tempo rubato (темпо рубато) – вільний темп
Tenuto (тенуто) – витримано
Thema (тема) – тема
Timpani (тімпані) – литаври
Tranquillo (транквіло) – спокійно, безтурботно

Trio (тріо) – тріо
Triole (тріоле) – тріоль
Tromba (тромба) – труба
Troppo (тропо) – дуже, надто
Tuba (туба) – туба
Tutti (туті) – всі разом

U

Una corda (уна корда) – 1) на одній струні; 2) взяти ліву педаль на ф-но
Un poco (ун поко) – небагато, трохи

V

Vibrato (вібрато) – вібруючи
Violino (віоліно) – скрипка
Violoncello (віолончело) – віолончель
Vivace (віваче) – швидко, жваво; швидше, ніж Allegro, але повільніше за Presto
Vivo (віво) – жваво
Vocale (вокале) – вокальний
Voce (воче) – голос
Volume (волюме) – том

W

Walzer (вальцер) – вальс

X

Xilofono (ксилофоно) – ксилофон

Z

Zamba (самба) – самба
Zimbal (цимбал) – цимбали
Zusammen (цузамен) – разом, в унісон

Додатки

Дієзні тональності мажора та мінора

До мажор та ля мінор

Натуральний   Гармонічний   Мелодичний

VII   VI VII

Соль мажор та мі мінор

VII   VI VII

Ре мажор та сі мінор

VII   VI VII

Ля мажор та фа мінор

VII   VI VII

Мі мажор та до # мінор

VII   VI VII

Сі мажор та соль # мінор

VII   VI VII

Фа # мажор та ре # мінор

VII   VI VII

До # мажор та ля # мінор

VII   VI VII

Бемольні тональності мажора та мінора

До мажор та ля мінор

Натуральний   Гармонічний   Мелодичний

VII   VI VII

Фа мажор та ре мінор

Натуральний   Гармонічний   Мелодичний

VII   VI VII

Сі b мажор та соль мінор

VII   VI VII

Мі b мажор та до мінор

VII   VI VII

Ля b мажор та фа мінор

VII   VI VII

Ре b мажор та сі mінор

VII   VI VII

Соль b мажор та мі b мінор

VII   VI VII

До b мажор та ля b мінор

VII   VI VII

Ключові знаки тональностей у скрипковому ключі

Дієзні тональності

Мажорні:

Мінорні:

До мажор (C-dur)

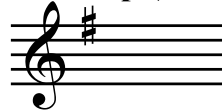
ля мінор (a-moll)

Соль мажор (C-dur)

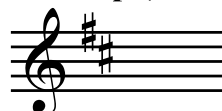
мі мінор (e-moll)

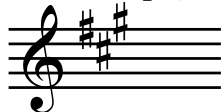
Ре мажор (D-dur)

сі мінор (h-moll)

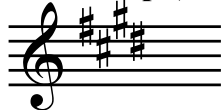
Ля мажор (A-dur)

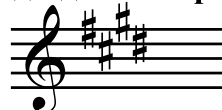
фа-дієз мінор (fis-moll)

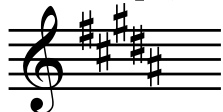
Мі мажор (E-dur)

до-дієз мінор (cis-moll)

Сі мажор (H-dur)

соль-дієз мінор (gis-moll)

Фа-дієз мажор (Fis-dur)

ре-дієз мінор (dis-moll)

До-дієз мажор (Cis-dur)

ля-дієз мінор (ais-moll)

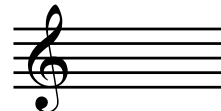
Ключові знаки тональностей у скрипковому ключі

Бемольні тональності

Мажорні:

Мінорні:

До мажор (C-dur)

ля мінор (a-moll)

Фа мажор (F-dur)

ре мінор (d-moll)

Сі-бемоль мажор (B-dur)

соль мінор (g-moll)

Мі-бемоль мажор (Es-dur)

до мінор (c-moll)

Ля-бемоль мажор (As-dur)

фа мінор (f-moll)

Ре-бемоль мажор (Des-dur)

сі-бемоль мінор (b-moll)

Соль-бемоль мажор (Ges-dur)

мі-бемоль мінор (es-moll)

До-бемоль мажор (Ces-dur)

ля-бемоль мінор (as-moll)

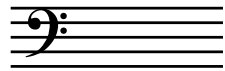

Ключові знаки тональностей у басовому ключі
Дієзні тональності

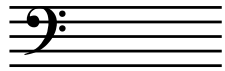
Мажорні:

Міжорні:

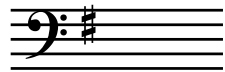
До мажор (C-dur)

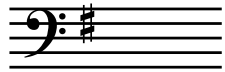
ля міжор (a-moll)

Соль мажор (C-dur)

мі міжор (e-moll)

Ре мажор (D-dur)

сі міжор (h-moll)

Ля мажор (A-dur)

фа-дієз міжор (fis-moll)

Мі мажор (E-dur)

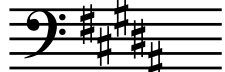
до-дієз міжор (cis-moll)

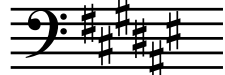
Сі мажор (H-dur)

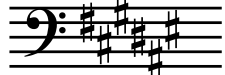
соль-дієз міжор (gis-moll)

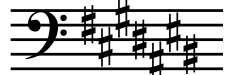
Фа-дієз мажор (Fis-dur)

ре-дієз міжор (dis-moll)

До дієз мажор (Cis-dur)

ля-дієз міжор (ais-moll)

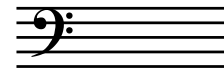

Ключові знаки тональностей у басовому ключі
Бемольні тональності

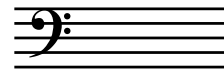
Мажорні:

Міжорні:

До мажор (C-dur)

ля міжор (a-moll)

Фа мажор (F-dur)

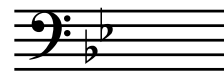
ре міжор (d-moll)

Сі бемоль мажор (B-dur)

соль міжор (g-moll)

Мі-бемоль мажор (Es-dur)

до міжор (c-moll)

Ля-бемоль мажор (As-dur)

фа міжор (f-moll)

Ре-бемоль мажор (Des-dur)

сі-бемоль міжор (b-moll)

Соль бемоль мажор (Ges-dur)

мі-бемоль міжор (es-moll)

До-бемоль мажор (Ces-dur)

ля бемоль міжор (as-moll)

Таблиця ладів
народної музики

Назва ладу	Особливості	Звукоряд
іонійський	як натуральний мажор	
дорійський	від натурального мінору відрізняє високий VI ступінь	
фрігійський	від натурального мінору відрізняє низький II ступінь	
лідійський	від натурального мажору відрізняє високий IV ступінь	
міксолідійський	від натурального мажору відрізняє низький VII ступінь	
еолійський	як натуральний мінор	
гіпофрігійський (локрійський)	від натурального мінору відрізняється низькими II та V ступенями	

Словничок для визначення характеру
музичної теми чи музичного твору

Мужня	Ніжна	Спокійна	Урочиста
безстрашна бойова смілива відважна рішуча богатырська грізна сувора строга впевнена хоробра	ласкава світла прозора лірична трепетна витончена тендітна замріяна поетична натхненна	наспівна м'яка плавна добра привітна неспішна протяжна лагідна умиротворена замислена завмираюча	маршова батьорова святкова поважна чітка карбована горда могутня переможна епічна піднесена
Весела	Таємнича	Страшна	Активна
радісна грайлива батьорова дзвінка жартівлива (скерцозна) смішна життєрадісна сонячна сяюча успішна танцювальна легка граціозна жвава примхлива запальна пустотлива	казкова чарівна колюча ляклива обережна насторожена загадкова відривчаста	сердита зла груба важка незадоволена темна буркотлива	енергійна напориста динамічна стрімка дійова рішуча героїчна
	Сумна	Схвильована	Крім того
	жалібна засмучена зажурена скорботна похмура	тривожна неспокійна поривчаста палка збуджена	гнучка пластична романтична войовнича задириста агресивна космічна

Умовні позначення інтервалів та акордів

№	Умовне скорочення	Повна назва
Інтервали		
1	ч. 1	чиста прима
2	м. 2	мала секунда
3	в. 2	велика секунда
4	м. 3	мала терція
5	в. 3	велика терція
6	ч. 4	чиста кварта
7	ч. 5	чиста квінта
8	м. 6	мала секста
9	в. 6	велика секста
10	м. 7	мала септима
11	в. 7	велика септима
12	ч. 8	чиста октава
13	зб. 4	збільшена кварта
14	зм. 5	зменшена квінта
15	зб. 2	збільшена секунда
16	зм. 7	зменшена септима
17	зб. 5	збільшена квінта
18	зм. 4	зменшена кварта
Акорди		
19	T_3^5 або t_3^5	Тонічний тризвук
20	T_3^H або t_3^H	Неповний тонічний тризвук
21	T_6 або t_6	Тонічний секстакорд
22	T_6^H або t_6^H	Неповний тонічний секстакорд
23	T_4^6 або t_4^6	Тонічний квартсекстакорд
24	S_3^6 або s_3^6	Субдомінантовий тризвук
25	S_6 або s_6	Субдомінантовий секстакорд

26	S_4^6 або s_4^6	Субдомінантовий квартсекстакорд
27	D_3^5 або d_3^5	Домінантовий тризвук
28	D_6 або d_6	Домінантовий секстакорд
29	D_4^6 або d_4^6	Домінантовий квартсекстакорд
30	D_7	Домінантовий септакорд /домінантсептакорд
31	D_5^6	Домінантовий квінтсекстакорд
32	D_3^4	Домінантовий терцквартакорд
33	D_2	Домінантовий секундакорд
34	зм. VII_3^5	Зменшений тризвук на VII ступені
35	зм. II_3^5	Зменшений тризвук на II ступені
36	зм. VII_7	Зменшений увідний септакорд
37	м. VII_7	Малий увідний септакорд
38	II_7	Септакорд II ступеня
39	VI_3^5	Тризвук VI ступеня
40	B_3^5	Великий або Мажорний тризвук
41	B_6	Великий або Мажорний секстакорд
42	B_4^6	Великий або Мажорний квартсекстакорд
43	M_3^5	Малий або Мінорний тризвук
44	M_6	Малий або Мінорний секстакорд
45	M_4^6	Малий або Мінорний квартсекстакорд
46	Zm_3^5	Зменшений тризвук
47	Zb_3^5	Збільшений тризвук
48	м. B_7 або м.маж. $_7$	Малий мажорний септакорд
48	м. Zm_7	Малий септакорд зі зменшеним тризвуком
50	Zm_7	Зменшений септакорд

Примітка: умовні позначення інтервалів та акордів подані за Програмою предмету «Сольфеджіо» для музичної школи, музичного відділення початкового спеціалізованого мистецького навчального закладу/школи естетичного виховання; Київ, 2012

У «Словнику-довіднику» збережені рекомендовані Програмою назви мажорного тризвуку («великий») і мінорного тризвуку («малий»), які стали традиційними і використовуються в педагогічній практиці.

Однак автор вважає за необхідне зазначити, що це не відповідає світовій практиці, де дані акорди позначаються лише як «мажорний тризвук» та «мінорний тризвук».

Таблиця основних інтервалів

Назва інтервалу	Цифрове позначення: кількість ступенів (ступенева величина)	Вид інтервалу	Скорочене позначення	Кількість тонів (тонова величина)	Приклад від ноти «До» угору
Прима	1	чиста	ч. 1	0	
Секунда	2	велика	в. 2	1	
Секунда		мала	м. 2	1/2	
Секунда		збільшена	зб. 2	1 1/2	
Терція	3	велика	в. 3	2	
Терція		мала	м. 3	1 1/2	
Кварта	4	чиста	ч. 4	2 1/2	
Кварта		збільшена	зб. 4	3	
Кварта		зменшена	зм. 4	2	
Квінта	5	чиста	ч. 5	3 1/2	
Квінта		зменшена	зм. 5	3	
Квінта		збільшена	зб. 5	4	
Секста	6	велика	в. 6	4 1/2	
Секста		мала	м. 6	4	
Септима	7	велика	в. 7	5 1/2	
Септима		мала	м. 7	5	
Септима		зменшена	зм. 7	4 1/2	
Октава	8	чиста	ч. 8	6	

Приклад партитури для симфонічного оркестру

Симфонія сі мінор «Незакінчена»

Франц Шуберт

Allegro moderato

2 Flauti

2 Oboi

2 Clarinetti in A

2 Fagotti

2 Corni in D

2 Trombe in E

1. 2.
3 Tromboni
3.

Timpani in H-Fis

Violini I

Violini II

Viola

Violoncello

Contrabasso

pp

pp

pizz.

pp

pizz.

pp

pizz.

Акорди терцієвої будови

Види тризвуків

Мажорний тризвук $B5_3$ Мінорний тризвук $M5_3$ Зменшений тризвук $3M5_3$ Збільшений тризвук $3b5_3$

Тризвуки головних ступенів у мажорі

C-dur
I $T5_3$ (Тонічний тризвук)   IV $S5_3$ (Субдомінантовий тризвук)   V $D5_3$ (Домінантовий тризвук)

Тризвуки головних ступенів у мінорі

a-moll
I $T5_3$ (Тонічний тризвук)   IV $S5_3$ (Субдомінантовий тризвук)   V $D5_3$ (Домінантовий тризвук)

Обернення тризвуку в мажорі

Мажор: $B5_3$ Тризвук   I обернення: $B6$ Секстакорд   II обернення: $B6_4$ Квартсекстакорд

Обернення тризвуку в мінорі

Мінор: $M5_3$ Тризвук   I обернення: $M6$ Секстакорд   II обернення: $M6_4$ Квартсекстакорд

Домінантсептакорд у мажорі та його обернення

C-dur
V ст. D_7 (септакорд)   I обернення (VII ст.) $D6_5$ (квінтсекстакорд)   II обернення (II ст.) $D4_3$ (терцквартакорд)   III обернення (IV ст.) D_2 (секундакорд)

Домінантсептакорд у мінорі та його обернення

a-moll
(гармонічний) V ст. D_7 (септакорд)   I обернення (VII # ст.) $D6_5$ (квінтсекстакорд)   II обернення (II ст.) $D4_3$ (терцквартакорд)   III обернення (IV ст.) D_2 (секундакорд)

Розв'язування доміантсептакорду та його обернень

C-dur V D_7 $T5_3^H$ I обернення $D6_5$ $T5_3$
розв'язується у неповний тонічний тризвук з потроєним основним тоном (примою)   розв'язується у повний тонічний тризвук з подвоєним основним тоном (примою)

II обернення $D4_3$ $T5_3$ III обернення D_2 T_6
розв'язується у повний розгорнутий тонічний тризвук   розв'язується у тонічний секстакорд із подвоєним основним тоном (примою)

Список використаної літератури

1. Академія музичної еліти України. Історія та сучасність. Київ : Музична Україна, 2004. 508 с.
2. Барсова И. Книга об оркестре. Изд. 2-е. Москва : Музыка, 1978. 206 с.
3. Безклубенко С. Мистецтво: терміни та поняття: Енциклопедичне видання у 2 т. Київ : ТОВ «Казка», 2010. Т.1. 240 с.; т. 2. 256 с.
4. Боряк О. Україна: етнокультурна мозаїка. Київ : Либідь, 2006. 328 с.
5. Булучевский Ю., Фомин В. Краткий музыкальный словарь для учащихся. 7-е изд. Ленинград : Музыка, Ленингр. отд., 1984. 216 с.
6. Булучевский Ю., Фомин В. Старинная музыка. Словарь-справочник. Ленинград : Музыка, Ленингр. отд. 1974. 144 с.
7. Вайнкоп Ю., Гусин И. Краткий биографический словарь композиторов. Изд. 3-е, доп. Ленинград : Музыка, Ленингр. отд., 1971. 225 с.
8. Гоян Я. П. Маестро. Київ : Веселка, 2005. 207 с.
9. Григор'єв-Наш (Григорієв Н. Я.). Історія України в народних думках та піснях : для серед. та старш. шк. віку / упорядкув. та післямова О. Лисенко : адапт. вид. Київ : Веселка, 2011. 286 с.
10. Гукова В. В. Зошит-посібник з української та зарубіжної музичної літератури. Початковий курс. Розділ VI. Музичні жанри та форми. Суми : Вінниченко М. Д., 2014. 56 с.
11. Гукова В. В. Зошити-посібники з української та зарубіжної музичної літератури. Основний курс. Розділи I-X. Суми : Вінниченко М. Д., 2014. Розд. I-III. 60 с.; розд. IV-V. 64 с.; розд. VI. 60 с.; розд. VII-IX. 60 с.; розд. X. 64 с.
12. Гукова В. В. Робочий зошит з української та зарубіжної музичної літератури. Основний курс. Розділи XI-XVIII. Суми : Вінниченко М. Д., 2015. Розд. XI-XII. 68 с.; розд. XIII-XVI. 60 с.; розд. XVII-XVIII. 48 с.
13. Гукова В. В., Томасин І. М. Робочий зошит з української та зарубіжної музичної літератури. Початковий курс. П ч. Київ : Фенікс, 2014. 80 с.
14. Гукова В. В. Світова музична література. Перший рік навчання. Навчальний посібник для спеціалізованих мистецьких навчальних закладів. Київ : Мелосвіт, 2006. 172 с.
15. Дитяча енциклопедія для середнього і старшого віку. Т. 10. Література і мистецтво. Київ : Радянська школа, 1965. 703 с.
16. Іваницький С., Шумлянський Ф. Російсько-український словник. Київ : «Обереги», 2006. 528 с.
17. Історія української культури / за ред. І. Крип'якевича. 4-те вид., стереотипне. Київ : «Либідь», 2002. 656 с.
18. Історія української культури у п'яти томах / гол. ред. Б. Є. Патон. Київ : Наукова думка, 2001. Т. 1. 1135 с.; т. 2. 847 с.; 2003. Т. 3. 1246 с.; 2008. Т. 4, книга 1. 1008 с.; 2005. Т. 4, книга 2. 1293 с.; 2010. Т. 5, книга 1. 864 с.; 2011. Т. 5, книга 2. 1032 с.; 2012. Т. 5, книга 3. 950 с.; 2013. Т. 5, книга 4. 944 с.
19. Корінний М. М., Потапов Г. Г., Шевченко В. Ф. Короткий термінологічний словник з української та зарубіжної культури. Київ : Україна, 2000. 184 с.
20. Крунтяева Т. С., Молокова Н. В. Словарь иностранных музыкальных терминов. / Ленинград : Музыка, Ленингр. отд., 1987. 136 с.
21. Кулик В. В. Робочий зошит з української та зарубіжної музичної літератури. Початковий курс. Розділ V. Українська народна музична творчість. Київ-Суми : 2016. 64 с.
22. Ліндсей Дж. Коротка історія культури: від доісторичних часів до доби Відродження / пер. з англ. В. та Л. Герасимчуків. Київ : Мистецтво, 1995. Т. I. 240 с.; т. II. 256 с.
23. Мистецтво України: біографічний довідник / упоряд. : А. В. Кудрицький, М. Г. Лабінський; за ред. Кудрицького А. В. Київ : Укр. енцикл., 1997. 700 с.
24. Михеева Л. Музыкальный словарь в рассказах. Москва : Советский композитор, 1984. 168 с.
25. Музична школа. Навчально-методичне видання. Київ : ПП «Компанія Менеджмент-XXI», 2010. (Вип. 19. 64 с.; вип. 20. 56 с.; вип. 24. 56 с.; 2011. Вип. 34. 56 с.; вип. 36. 56 с.; 2012. Вип. 48. 56 с.; 2013. Вип. 59. 56 с.; 2014. Вип. 72. 60 с.; 2015. Вип. 83. 52 с.; 2016. Вип. 97. 56 с.)
26. Музыкальная энциклопедия в 6-ти томах / гл. ред. Ю. В. Келдыш. Москва : Советская Энциклопедия, Советский композитор. (Т. 1. 1973. 1072 с.; т. 2. 1974. 960 с.; т. 3. 1976. 1104 с.; т. 4. 1978. 976 с.; т. 5. 1981. 1056 с.; т. 6. 1982. 1008 с.)
27. Музыкальный энциклопедический словарь / гл. ред. Г. В. Келдыш. Москва : Советская энциклопедия, 1990. 672 с.
28. Муха А. І. Композитори України та української діаспори : довідник. Київ : Музична Україна, 2004. 352 с.
29. Нариси з історії української музики / Л. Архімович, Т. Карішева, Т. Шеффер, О. Шреєр-Ткаченко. Київ : Мистецтво, 1964. Ч. 1. 309 с.; ч. 2. 310 с.
30. Нікітенко Н. М. Бароко Софії Київської. Київ : Либідь, 2015. 272 с.
31. Паламарчук О. Музичні вистави Львівських театрів (1776–2001). Львів : 2007. 448 с.
32. Попович М. В. Культура: ілюстрована енциклопедія України. Київ : Балтія-Друк, 2015. 184 с.
33. Преварська М. І. Видатні українці. Культура. Мистецтво. Освіта. Серія «Гордість і слава України» : довідник. Київ : Велес, 2016. 368 с.

34. Ревуцький Д. Микола Лисенко: повернення першоджерел. Київ : Музична Україна, 2003. 321 с.
35. Російсько-український словник у 3 т. / ред. Головащук С. І., Коробчинська Л. А., Пилинський М. М. Київ : Наукова думка, 1969. Т. 1. 700 с.; т. 2. 756 с.; т. 3. 727 с.
36. Смаглій Г. А., Маловик Л. В. Основи теорії музики: підручник для навчальних закладів освіти, культури і мистецтв. 2-ге вид., допов. і переробл. Харків : Факт, 2001. 384 с.
37. Творческие портреты композиторов: Популярный справочник. Москва : Музыка, 1990. 444 с.
38. Теліженко О. В. Основи української культури : навч. посібник. Київ : УБС НБУ, 2012. 443 с.
39. Томасишин І. М., Гукова В. В. Робочий зошит з української та зарубіжної музичної літератури. Початковий курс. І ч. Київ : Фенікс, 2014. 84 с.
40. Українські традиції і звичаї. Дитяча енциклопедія. Харків : Фоліо, 2006. 318 с.
41. Фіалко В. О. У світі Мельпомени. Київ : Молодь, 1982. 112 с.
42. Щербаківський Д. Козак Мамай / за ред. А. П. Яреценка. Харків : Факт, 2008. 512 с.
43. Энциклопедический музыкальный словарь / авторы-составители Б. С. Штейнпресс, И. М. Ямпольский. Москва : Советская энциклопедия, 1966. 631 с.
44. Энциклопедический словарь юного музыканта / сост. В. В. Медушевский, О. О. Очаковская. Москва : Педагогика, 1985. 352 с.
45. Юцевич Ю. Є. Словник музичних термінів. Київ : Музична Україна, 1971. 142 с.

Алла Величко

**СЛОВНИК-ДОВІДНИК
ЮНОГО МУЗИКАНТА**

Обкладинка, оригінал-макет
Володимир Кушніренко

Підписано до друку 18.11.2019. Формат 70 100 1/16 . Папір офсетний. Друк офсетний.

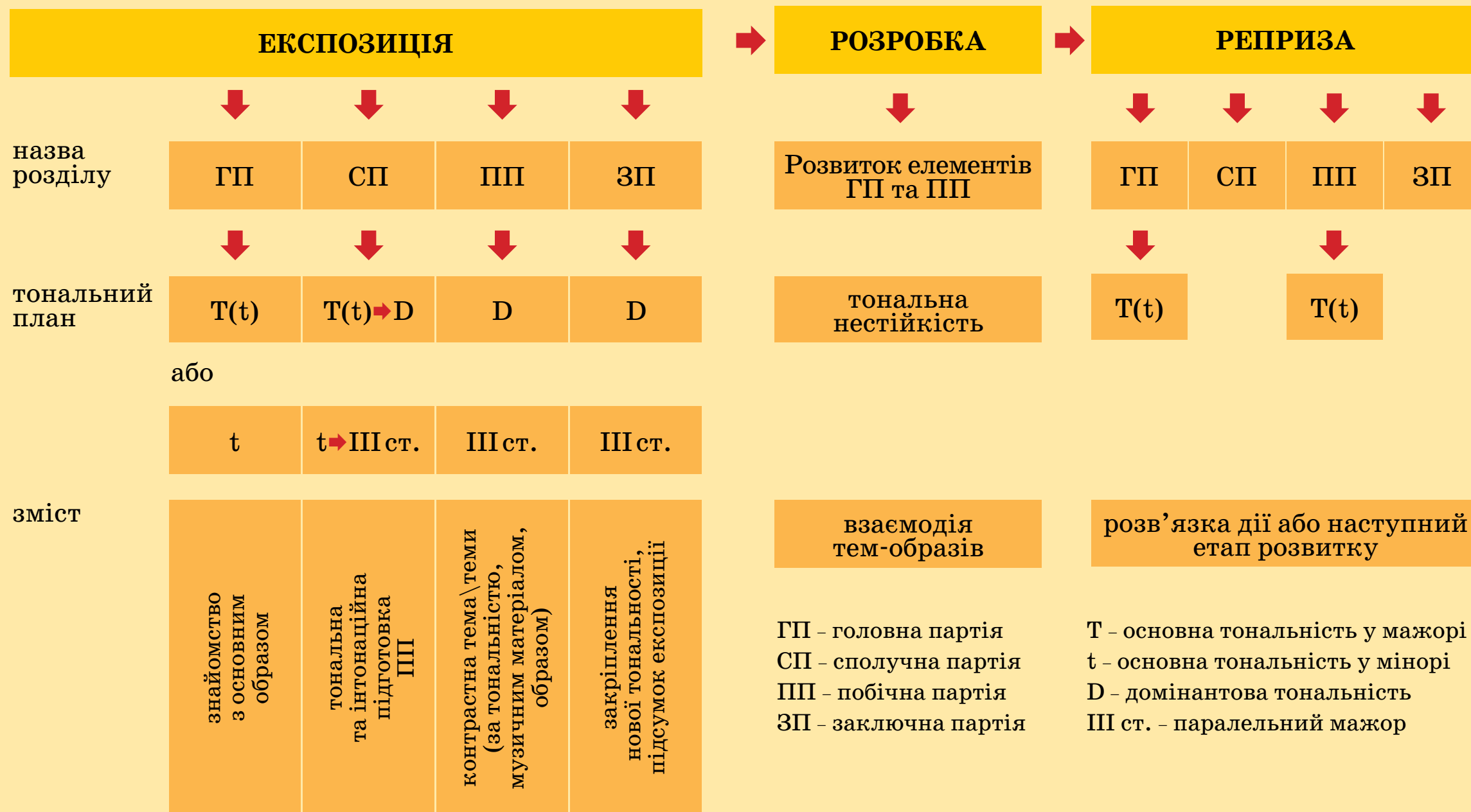
Ум. друк. арк. Ум. фарб.-відб. Гарнітура Schoolbook. Зам. №

Надруковано, м. Київ, вул.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців: серія ДК №.

У виданні використані ілюстративні матеріали, що перебувають у вільному доступі в мережі Інтернет

СХЕМА СОНАТНОЇ ФОРМИ (ФОРМА СОНАТНОГО АЛЕГРО)

ГП - головна партія
 СП - сполучна партія
 ПП - побічна партія
 ЗП - заключна партія

T - основна тональність у мажорі
 t - основна тональність у мінорі
 D - домінантова тональність
 III ст. - паралельний мажор

- А
- Б
- В
- Г
- Д
- Е
- Ж
- З
- І
- К
- Л
- М
- Н
- О
- П
- Р
- С
- Т
- У
- Ф
- Х
- Ц
- Ч
- Ш
- Щ
- Ю